

A kisebbségi és etnikai konfliktusok feloldásának kísérletei a 19-20. században a Kárpát-medencében

Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938

Ebben a tanulmányban két évszázad nemzetiségpolitikai törekvéseinek feltárása keretében a két világháború közti magyar külpolitikának a kisebbségi magyarsággal foglalkozó intézményrendszerét és tevékenységét szeretném bemutatni.¹ Ezen belül azt vizsgálom, hogy ez miként is jött létre, és hogyan formálta a magyar-magyar viszonylatot,² miközben a revíziós politika háttereként szolgált. A fogalmi tisztázás (1) után a kormányzati célokkal, a magyarságpolitika korszakon belüli prioritásának változásaival (2), majd a kormányirányítás alatt álló magyarországi társadalmi és tudományos intézményekkel (3) és a határokon túlra szánt költségvetési támogatásaik összehasonlításával (4) foglalkozom. Végül a Miniszterelnökség II. Kisebbségi és nemzetiségi osztályáról, mint a magyarságpolitika koordináló szervéről lesz szó (5). Ennek a működését pedig az erdélyi kisebbségi magyar elittel való kapcsolattartás és a vonatkozó ügyintézés tipologizáló vázlata révén mutatom be (6).

1. Fogalmak és nézőpontok

1.1. A magyarságpolitika tartalma

1.2. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikájának korszakai

1.3. Nemzetpolitika, mint a magyarságpolitika szinonimája?

¹ Ebben a tanulmányban 1994-es és 2009–2012-es kutatásaimra támaszkodom. Az itt leírtakat megalapozó előtanulmányaim: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938. *Kisebbségkutatás*, 2007. 1. sz. 7–18., Keleti Akció. *Regio*, 1995. 3. sz. 89–134.; 4. sz. 3–28.; [Eiler Ferencsel közösen] Territorial Revision and Minority Protection in Hungarian Politics [1921–1938]. In *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. Eds. Nándor Bárdi, Csilla Fedinec, László Szarka, Social Science Monographs, Boulder, Colorado – Atlantic Research and Publications, Inc., Highland Lakes, New Jersey, 2011. 128–141.

² Ez alatt Magyarországon és a külföldi magyarok egymáshoz való viszonyait vagy pontosabban a magyarországi politikai vezetők és az egyes szomszédországi magyar politikai és kulturális éltek viszonyait értem. Itt és a következő fejezetben ennek kereteit és a lehetőségekhez mérten a működési mechanizmusait szeretném bemutatni.

2. A kormányzati célok és a prioritások változása a két világháború között

- 2.1. A revíziós és a magyarságpolitikai jövőképről
- 2.2. Töréspontok a revíziós és a magyarságpolitikában

3. A külhoni magyarok intézményes támogatásának létrejötte és intézményesülése

- 3.1. Előzmények, minták és az átmenet 1919–1920
- 3.2. Az Országos Menekültügyi Hivatal
- 3.3. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának létrehozása
- 3.4. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja létrehozása és működése
- 3.5. Magyar Nemzeti Szövetség
- 3.6. Magyar Külügyi Társaság
- 3.7. Magyar Szociográfiai Intézet
- 3.8. Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete
- 3.9. Szent Gellért Társaság
- 3.10. Rákóczi Szövetség
- 3.11. Népies Irodalmi Társaság

4. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának anyagi támogatása és felhasználása

- 4.1. Az átmenet évei 1919–1921
- 4.2. A támogatások megoszlása területenként és évenként
- 4.3. A támogatások helye a költségvetésben

5. A Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályáról

6. Ügyintézés és kapcsolattartás (tipológia)

- 6.1. Kérdés–felelet futárlevelek
- 6.2. Támogatás-kérés és az ellenőrzés
- 6.3. Akciók és javaslatok
- 6.4. A budapesti kérések és utasítások
- 6.5. A budapesti ügyintézés

1. Fogalmak és nézőpontok

1.1. A magyarságpolitika tartalma

A már többször használt *magyarságpolitika* kifejezésen az 1918-ban más országokhoz került határon túli magyarokkal kapcsolatos kormányzati tevékenységet értem, Budapest, Bukarest, Belgrád, Prága részéről. A közép-európai magyar kisebbségi elitek politizálását *kisebbségpolitikának* nevezem.³ *Nemzetiségpolitikán* pedig egy-egy kormányzat az országában élő nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos politikáját értem.⁴

A budapesti magyarságpolitika értelmezésében a következő négy történelmi adottságot tartom meghatározónak.

1. Magyarország és a szomszédai viszonyát két évszázada a párhuzamos nemzetépítő törekvések határozták meg. Ebben 1918-ig a Magyar Királyságon belüli nemzeti mozgalmak, azt követően az új, illetve megnagyobbodott államokhoz került magyar nemzeti kisebbségek képeztek állandó konfliktusforrást (Csehszlovákiában illetve Romániában és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban).⁵ Ezek a nemzetiségi mozgalmak egyszerre voltak kapcsolatban saját kulturális nemzetük intézményességével, mozgalmaival, egyben egy-egy másik nép nemzetépítő államának alattvalói is voltak.

2. A magyar nemzetépítés sajátossága – a térség más népeihez képest –, hogy 1868-tól már korlátozott saját államisággal bírt. A szomszédos nemzetépítő mozgalmak legfőbb problémája a saját állami intézményesség megteremtése, illetve a Magyarországon élő szerbek, románok integrálása volt a meglévő saját államiságukhoz. A magyarság számára az Osztrák–Magyar Monarchián belüli pozíció birodalmi szemléletet konzervált (a Szent István-i állameszme fenntartását), és a francia mintájú államnemzet-fogalom érvényesítését (a magyar kultúrfőlénytudat és a szupremácia-örzés követelménye) hozta magával. A politikai elit nem tudta kezelni a nemzetiségi problémákat, mert a Béccsel szembeni pozícióörzését tartotta elsődlegesnek.

3. 1918-ban a magyar nemzetépítésből olyan régiók szakadtak ki, amelyek fejlett nemzettudattal bíró magyarsága *kényszerközösségekként* önálló kulturális és politikai

³ A magyar kisebbségek legfontosabb politikai szervezetei a két világháború között Csehszlovákiában: Országos Keresztényszocialista Párt, Magyar Nemzeti Párt, Egyesült Magyar Párt; Romániában: Országos Magyar Párt; Jugoszláviában: Országos Magyar Párt. Ezek a pártok a helyi önkormányzatokban és a parlamenti munkában egyaránt részt vettek.

⁴ A kérdés áttekintését adja: Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág, 2004, 206–233.

⁵ Itt külön kérdés a szlovák, a ruszin, a szlovén és a horvát nemzeti mozgalom, amelynek nem volt anyaországa, de létezett nemzetépítő ideológiája. A kisantant országokban a magyar és a német kisebbségi kérdés mellett ott volt feladatként a többségi etnokulturális közösséggel rokon, de külön nyelvi, nemzeti, regionális entitással bíró csoportok integrálása egy politikai közösségbe.

intézményrendszert teremtett a két világháború között. Ezek a kisebbségi csoportok részesei az adott ország politikai rendszerének, de nem részesei az adott ország nemzetépítésének (a cseh/szlovák, román, szerb politikai nemzeteknek). Ugyanis ezekben az országokban a nemzetállamiság kiépítése éppen a magyar (német, zsidó) közösségek társadalmi és gazdasági pozícióival szemben történt meg. Így a magyar kisebbségi elitek mindig a nyelvország (anyaországuk) és az államország (lakóhelyük országa) nemzetépítő politikája között fogalmazták meg stratégiájukat.⁶

4. Trianon után a magyar nemzetépítés egy elmúlt viszony visszaállítására irányult. Ez a revíziós ideológia (mint jövőkép) azonban több volt mint külpolitikai célkitűzés: az egész Horthy-korszak legszélesebb és leghatékonyabb legitimációs bázisát képezte. Annál is inkább, mert a békeszerződések revíziójának szükségességével a baloldali mozgalmak is egyetértettek. Húsz év alatt, abban az alapdilemmában, hogy a külső vagy a belső revízió/társadalmi reform a fontosabb, a nemzeti és a modernizációs célok megint ellentmondásba kerültek. Pontosabban a „reform” – 1918–1919 traumatizált élménye miatt – csak felülről, a jobboldali világnézeti mozgalmak keretében jöhetett létre. Ez pedig – a többi közép-európai nemzeti szupremácia-törekvéshez hasonlóan – etnicizálta a társadalmat az eltérő etnokulturális identitás közösségekkel szemben. A régióban ez a német, magyar, zsidó csoportokat jelentette. Ez Magyarországon a német és izraelita származásúakra szűkült le. Így a magyar politikai közgondolkodásban a nemzeti problematika (a határon túli magyarok problémájára fókuszálva) összefonódott a traumatizált Trianon sorsélménnyel és az erre építő jobboldali politikai retorikával.

Értelmezésemben a *magyarságpolitika* Magyarország és a határon túli magyarok viszonylatában a magyar állam és a külhoni magyarok viszonyrendszerét fedí le. Ennek része a nemzetközi és a kétoldalú kisebbségvédelem; a magyar-magyar kapcsolatok intézményes működtetése; a kisebbségi magyar közösségek támogatása. Ugyanez a szakpolitika a közép-európai országok kormányzatai és az adott magyar kisebbség között integrációs-, nyelv- és intézményi politikákra bontható.

Mindez *négyszereplős viszonyrendszer* alakulásában értelmezhető, amelynek elemei: az adott magyar kisebbségi közösség intézményes működése és politikai érdekérvényesítése;

⁶ Itt a tárgyilagosságra törekvő fogalmazás miatt kell a nem bevett kifejezéseket használnom. A korszak külhoni magyar publicisztikájában az anyaország egyfajta paternalista, kolonizációs viszonyt fejezett ki. Ezért tartom értékmentesebbnek a nyelvország kifejezést. Az államország kifejezés pedig az állampolgárság szerinti országra utal, a saját országuk kifejezés helyett, amelyet már csak azért sem használhatok, hiszen mindhárom országban jelentős magyar tömegeknek rendezetlen volt az állampolgársága. A határon túli magyar kifejezés helyett azért használom inkább a külhoni magyarok terminust, mert igaz, hogy az én magyarországi pozícióból „határon túl” léteznek ezek a közösségek, de pl. egy kolozsvári pozícióból ugyanez az önbeazonosítás már eleve a Magyarországhoz való viszonyból indul ki és abba zár be.

az adott ország magyarságpolitikája; a budapesti kormányzat magyarságpolitikája; és a nemzetközi viszonyrendszer (beleértve a hatalmi viszonyokat, az ideológiai áramlatokat és a kisebbségi kérdésben kialakult normakonstrukciókat).⁷

A két világháború között ismeretlen volt a „magyarságpolitika” fogalma, mert a határon túli magyarokkal való törődés és a trianoni békeszerződés revíziója összefonódott. Az 1918-tól napjainkig tartó időszakot vizsgálva, a határon túli magyarokkal kapcsolatos politikálást nézve azonban hét korszakot különíthetünk el. A revízió, mint megoldás csak 1944-ig volt meghatározó a kormányzati politikában. Ezt követően a kérdés a mindenkori nagyhatalmi–külpolitikai–ideológiai mozgástérnek rendelődött alá. A probléma súlya (megterhelve a szomszédsági kapcsolatokat) a nyolcvanas évek második felétől, az önállósodó magyar külpolitikában nőtt. De ezen belül a kilencvenes évek közepéig az euroatlanti integráción volt a hangsúly. Csak ezt követően beszélhetünk magyarságpolitikáról mint szakpolitikáról, amelyet a politikai osztály „nemzetpolitika”-ként tart számon.

1.2. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikájának korszakai

A budapesti kormányzatok magyarságpolitikáját hét szakaszra lehet tagolni.⁸

1. A két világháború közti budapesti magyarságpolitikát a revízió akarása, a *revíziós jövőkép* határozta meg.⁹ E kívülről egységesnek és egyértelműnek tűnő álláspontnak azonban különböző belső dimenziói léteztek. A *konkrét revíziós célokat* mindvégig lebegtették. Egyedül a harmincas években dolgozott ki határozott elképzelést a Gömbös-kormányzat, de azt nem propagálták.¹⁰ A különböző verziók közül lehangosabban – társadalmi szervezeteken keresztül – a történelmi Magyarország visszaállítását képviselték. Szakmailag leginkább a magyarlakta területek visszacsatolását; a Székelyföld idekapcsolását egy – Kolozsvárt és a Szilágyságot magában foglaló – korridor révén képzelték el. A vegyes területeken, és ott, ahol az adott állam többségi etnikuma kisebbségben élt, népszavazást

⁷ A magyar kisebbségtörténet vonatkozásában a negyedik szereplő, a nemzetközi viszonylatokat azért tartom fontosnak, mert az mindhárom szereplő mozgásterét meghatározza a Brubaker által kanonizált modellben és az ideológiai megfelelések a belső stratégiára is visszahatnak. Ilyen volt például a két világháború között a kultúrautómia vagy a hetvenes évektől az emberjogi elvárás-horizont és a kisebbségi problémáknak ezekben a beszédmódokban való tematizálása. Rogers Brubaker: Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az új Európában. *Regio*, 2006. 3. sz. 3–30.

⁸ Részletesebben erről: Bárdi Nándor: *Tény és való*. Pozsony, Kalligram, 2004, 85–100.

⁹ A Trianoni békeszerződés aláírásától (1920. június 4.), az első (1938. november 2.) és a második bécsi döntés időszakáig (1940. augusztus 30.), majd Jugoszlávia (1941. április 11.) megtámadásáig.

¹⁰ Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Szerk. Romsics Ignác, Budapest, Osiris, 1998, 70–94.

javasoltak volna a hovatarozásról.¹¹ *Stratégiailag* a korabeli magyarságpolitikát Jancsó Benedek felfogása reprezentálja, amely szerint csak területi integritását veszítette el a magyarság, de a kulturális integritás megmaradt – azt a nemzetközi szerződések is biztosítják – és azt fönn is kell tartani a demográfiai, gazdasági, kulturális pozíciókkal együtt, hogy az eljövendő új béketárgyalásokon hivatkozási alapul lehessen felhasználni.¹² Ennek köszönhető, hogy a két világháború közti magyarországi támogatáspolitikát oly nagy hangsúlyt fektetett a felekezeti oktatásügyre és a kisebbségi nyilvánosság (sajtó) fönntartására.

Ez az a korszak, amikor a magyarságpolitikai célok a legkisebb mértékben tértek el a hosszabb távú külpolitikai céloktól, hiszen a revízió akarásában konszenzus volt Magyarországon és a határon túli magyarok körében is.

Az ekkor megszerveződő határon túli magyar pártok vezetői alapvetően Bethlen Istvánt tekintették az „illetékes tényezőnek”, de egyben az adott politikai helyzethez igazodva a budapesti kormányzattal szemben is megfogalmazták magukat. Csehszlovákiában alapvetően az 1918 előtti pártszervezetek fejlődtek tovább, előbb egységes parlamenti klubot, majd a harmincas években budapesti nyomásra közös pártot létrehozva. Romániában 1922-től egységes, alapvetően a pozícióőrzésre és a sérelmi politikára koncentráló kisebbségpolitikát folytatott az OMP. Romániában és Jugoszláviában a politikai rendszerbe (parlamenti képviselő) való bekerüléshez is választási paktumot kellett kötni a többségi párttal.

Több stratégia is működött párhuzamosan:

a) Bethlen György (a romániai Országos Magyar Párt), Szüllő Géza (a csehszlovákiai Országos Keresztényszocialista Párt) elnökei elsőrendűen a pozícióőrzésben, a sérelmek nemzetközi bemutatásában és a nemzetközi helyzet változtatásával a revízió megvalósításában gondolkodtak.¹³

¹¹ A koncepció legteljesebb és legszakyszerűbb korabeli kifejtését adja: Kuncz Ödön: *A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége. Emlékirat Sir Robert Gowerhez.* Budapest, 1934, 32. A korabeli magyar megoldás rendszerzés: Rónai András: Nemzetiségi kérdés nem-területi megoldásai. *Magyar Szemle*, 1938. augusztus, 303–312.; Uő.: Nemzetiségi kérdés területi megoldásai. *Magyar Szemle*, 1937. november 201–209. Mai monografikus feldolgozása: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Pozsony, Kalligram, 2009.

¹² Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle*, 1927. 1. sz. 50–57.

¹³ Szerepüket alapvetően úgy fogták fel, mint „kormány megbízottak”, akiknek helyben kell a regionális és a magyarországi érdekeket képviselni. Jól látszik ez abból is, hogy mindkét politikus a saját országába érkező magyarországi támogatások feletti teljes ellenőrzést szerette volna elérni. „Ha az itt lévő magyar ügyet úgy kezelnék, ahogy azt az angol példa, az orosz példa, a német példa mutatja – mert ezek sikeres példát nyújtanak, akkor azt nem lehet másképp megcsinálni, csak úgy hogy ne felülről dirigálják azt, hogy itt ki mikor és mennyit kap, hanem megbíznának az itt élő tényezőkben és egy komiténéknak adnák át a pénzt úgy, hogy az a maga belátása szerint ossza szét az összeget, oda, ahova jónak látja. Ennek a vezetőségnek teljes szabadságot kell adni, mert azt itt tudják a legjobban, hogy mit, hova és mikor kell adni és nem B-n.” Szülő Géza feljegyzése 1938-ból. OSZK Kézirattár, F X. X/8. Idézi Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938.* Galánta–Dunaszerdahely, Fórum–Lilium Aurum, 2002, 207.

b) Egyfajta regionalista ideológia működött a húszas években mindhárom országban, de kiderült, hogy ehhez nem sikerül többségi partnereket szerezni (transzilvanizmus, szlovenszkóiság, őslakos ideológiák).

c) Az aktivista, kormányzati részvétel reménye egyedül Csehszlovákiában merült fel, de ott a prágai kormányzat számára a szlovák és a szudétenémet pártok fontosabb partnernek bizonyultak a Szentiványi József vezette Nemzeti Pártnál.¹⁴

d) Az adott ország többségi politikai szervezetein belül való politizálásra történt kísérlet a jugoszláv és a román királyi diktatúrán belül, de maximum a kisebbségellenes intézkedéseket tudták hátrítani, enyhíteni.

e) Csehszlovákiában a magyar szavazók kb. 60%-a az ellenzéki magyar pártokra, 20–25% a Csehszlovákia Kommunista Pártjára, míg 15–20% az aktivista szervezetekre és a csehszlovák pártokra voksolt. Erdélyben és a Vajdaságban – kevésbé demokratikus rendszerekben –, ha a magyar szavazók eljutottak az urnáig, döntően a magyar pártokra szavaztak. De a szociáldemokrata párt illetve a vékonyka kommunista mozgalom meghatározó szavazói bázisa ezekben az országokban a magyarok lakta területeken volt.¹⁵

Mivel a revíziós jövőkép a *Horthy-korszak* alapvető *legitimációs ideológiája* volt, így a második világháború után ennek a politikai rendszernek a bírálata, felülírása egyben a külhoni magyarság kérdésének negligálását hozta magával. A kisebbségi magyar kérdés felvetése ezért az ötvenes évektől úgy jelent meg, mint a Horthy-korszak egyik törzstémájának felelevenítése, amely magában hordozza a konfliktus lehetőségét a szomszédos országokkal.

2. A második világháború alatt a megnövekedett ország új, nagy nemzetiségi csoportjai miatt magyarságpolitika helyett inkább a *többségi helyzetből adódó nemzetiségpolitikáról* beszélhetünk 1938/40/41–1944 között. Az addigi magyar álláspont, miszerint a kisebbségi kérdés kezelése a nemzeti autonómiák megteremtésén keresztül valósítható meg, lekerült a napirendről, és az 1868-as nemzetiségi törvény továbbfejlesztésére helyeződött a hangsúly.¹⁶ Tehát *a nemzetiségi kérdést nyelvpolitikai kérdésnek tekintették*. E

¹⁴ Simon Attila: Budapest, Moszkva és Prága büvkörében. A szlovákiai magyar politika alternatívái– az aktivizmustól a budapesti politikáig –a két világháború között. *Fórum*, 2011. 1. sz. 13–23.

¹⁵ Átfogóan lásd: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008, 30–118. A csehszlovákiai viszonyokról: Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010, 35.

¹⁶ Ezt a szemléletet foglalja össze: Teleki Pál: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, Stádium, 1940, 30. (A dokumentumot újraközölte Ablonczy Balázs az általa szerkesztett kötetben – Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest, Osiris, 2000, 395–414.); Rónai András: *A nemzetiségi kérdés*. Országos Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1942. 22.; Mikó Imre: A jogfolytonosság helyreállítása a nemzetiségi jogalkotásban. *Kisebbségvédelem* 1941. 1–2. sz. 1–7.

téren a legmerészebb vállalkozás a Teleki Pál javasolta kárpátaljai önkormányzat megvalósítása lehetett volna. Teleki szakított először az egyetlen (magyar) államnyelv alapelvével, amikor Kárpátalján még egy hivatalos nyelvet, a kárpátukránt javasolta bevezetni.¹⁷ Ugyanígy szakított az állami szuverenitás sérthetlenségének elvével, amikor a parlament elé terjesztette a „Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról” szóló törvényjavaslatát.¹⁸ Ennek bevezetésére azonban a katonai körök és a politikai közvélemény elutasítása miatt nem kerülhetett sor.

Mindezekkel párhuzamosan Szlovákia és Románia tekintetében a visszacsatolást követően hónapokon belül megindult a *reciprocitás politikája*. (Amilyen sérelem éri az adott magyarországi nemzetiséget, olyan „megszorításban” részesül a viszonzóság elve alapján az adott ország magyar kisebbsége.) Ez Románia esetében a menekültkérdésben, a kiutasításokban, Szlovákia esetében pedig a kisebbségi intézmények működése engedélyeztetésének késleltetésében jelentkezett.¹⁹

A harmadik eleme ennek a politikának a *visszacsatolt területek revitalizálása* volt. Az infrastrukturális beruházások és tudásbeviteli programok legfontosabb terepe a Székelyföld volt. Az új szupremácia megteremtésének eszközeit pedig az új földbirtok-politikában látták.

A felvidéki és a vajdasági elitek – a parlamenti képviselői behívások révén – a magyarországi politikai rendszerben kormánytámogató szerepet töltöttek be. Ugyanez volt a helyzet az Erdélyi Párttal, csak hogy ez a magyar közigazgatáson belül is megőrizte régi, (hatékonyabb nemzeti alapon szerveződő) kisebbségi intézményrendszerét, amely az új helyzetben állami feladatokat látott el. A felvidéki közvélemény csalódásként élte meg a visszacsatolás utáni időszakot, szembesülve a csehszlovákiai berendezkedésnél sokkal kevésbé polgárosult Magyarországgal. A vajdasági magyar elit teljesen alkalmazkodott az elsősorban odahelyezettekből álló magyarországi közigazgatáshoz. Az erdélyi elit az ország számára – a háború utánra várt jobboldali-nemzeti reform szempontjából – mintaértékűnek tekintette a nemzetileg szervezett erdélyi magyar társadalmat

3. Az 1944–1948 közti időszakot az *eszköztelenség* korának tekinthetjük a magyarságpolitika szempontjából, mert a második világháborút lezáró béketárgyalásokon Magyarország nem rendelkezett politikai szövetségeseikkel ahhoz, hogy a határon túli

¹⁷ 1939. május 23-i Minisztertanácsi rendelet.

¹⁸ Diószegi István: Teleki Pál nemzetiségpolitikája. In *Teleki Pál és kora*. Budapest, Occidental Press, 1992, 66–78.

¹⁹ A viszonzóság politikáról: Peéry Rezső: Prem-magyarok. In *A szlovákiai magyarság élete 1938–1941*. Budapest, Államtudományi Intézet, 1941, 31–34., a kötet átfogó helyzetképet ad az intézményrendszer egészéről is. L. Balogh Béni: *A magyar-román kapcsolatok alakulása 1939–1940 és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro-Print, 2002, 429.; Uő.: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között. *Regio*, 1999. 3–4. sz. 243–265.

magyarság érdekében jogi védelmet harcoljon ki. A csehszlovákiai lakosságcsere leállítása (és a hasonló jugoszláviai tervek a napirendről való lekerülése is) döntően azzal függött össze, hogy ezek megvalósítása már a magyar politikai rendszer stabilitását is fenyegette.²⁰ A korabeli politikai elit tisztában volt a kérdés súlyával, de nem tudott fellépni ez ügyben sem a nemzetközi, sem a kétoldalú viszonylatokban. Ráadásul két országban, Romániában és Jugoszláviában úgy tűnt, hogy a magyar kisebbségek politikai-társadalmi önszerveződése biztosított (Magyar Népi Szövetség, Vajdasági Magyar Kultúrszövetség), és a kisantant-politikához képest teljesen új korszak kezdődött a kétoldalú kapcsolatok terén. Azonban már az 1948-as magyarországi belpolitikai fordulat előtt eltűntek a nyilvánosságból a határon túli magyarsággal kapcsolatos témák. Csak a családi kapcsolatok, a szóbeli érintkezés és emlékezés szintjén jelenhettek meg.

1944 után nem beszélhetünk önálló magyar kisebbségpolitikai stratégiákról, inkább csak az adott ország magyarságpolitikáján belüli magyar értelmiségi, politikusi érdekkijáráról, akik közösségük vélt vagy valós érdekeit képviselték.

4. Az államszocializmus jó részében – 1948–1964/1968-ig – a külhoni magyarok kérdése kikerült a nyilvánosságból. Ezt a korszakot az *internacionalizmusba vetett hit*, ezzel a kérdés *automatikus megoldásának reménye* jellemezte, amikor a „baráti szocialista országok” belügyeként tekintettek a témára Budapesten. A hivatalos megfogalmazások szerint a marxizmus–leninizmus győzelmével a nemzeti konfliktusok is rendeződnek, hiszen azokat a burzsoázia és a feudális uralkodó rétegek osztályelnyomása idézte elő. Ha ezeket megszüntetjük, maga a kérdés is megoldódik – így tanította az elmélet. A nemzeti dimenzió helyett az osztályharc kapott kizárólagos prioritást. Ugyanakkor a nemzetiségi kérdés minden egyes szocialista ország belügyének számított, legalábbis az internacionalista dogma szerint. Ezen túl a legfőbb tényező az volt, hogy *ebben az időszakban nem beszélhetünk önálló magyar külpolitikáról*. (Az 1956-os forradalom alatt Budapesten a kormányzati konszolidáció két hete alatt hivatalosan nem foglalkoztak a kérdéssel.)

Ezzel le is zárhatnám e korszak felvillantását, ha nem ismernénk egyre mélyebben a kutathatóvá váló külügyi iratanyagokat.²¹ Ebből az derül ki, hogy a szomszédos országok

²⁰ Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*. Budapest, Héttorony, 1994, 32–40., Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2006, 117–187.

²¹ Saját kutatási tapasztalataimon túl, a vonatkozó követségi és Titkos ügykezelésű (TÜK) anyagot átnézve Stefano Bottoni, Popély Árpád és Vincze Gábor ugyanezt tapasztalta. Az iratanyag feldolgozása valószínűleg a jelenleginél sokkal összetettebb képet ad majd az ötvenes–hatvanas évek szocialista országok közti diplomáciai viszonyairól. Lásd a következő dokumentumgyűjtemény vonatkozó külügyi anyagait: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitika. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Vál., bevezető Vincze Gábor, Csikszérda, Pro-Print Könyvkiadó, 2003.

magyarok lakta területeiről folyamatosan részletes információkkal rendelkezett a külügyi apparátus és a pártvezetés. A szomszédsági politikákban a magyarországi pártvezetők előbb a másik országban maradt magyar állami vagyon kérdését, majd alapvetően az 1956-ig tartó határozásokat, a kapcsolattartás nehézségeit vetették fel a pártközi tárgyalásokon.²² Ennek az érdeklődésnek az egyik magyarázata az, hogy a legfelsőbb pártvezetésben jó néhány, a határokon túlról származó politikust találhatunk.²³ Másrészt a szomszédos országokban olyan – a két világháború közti – magyar kommunisták kerültek pozíciókba, akiknek a harmincas évektől komoly budapesti baloldali kapcsolataik voltak, a visszacsatolások után pedig a magyar szociáldemokrata (illetve kommunista) mozgalom tagjaiként tevékenykedtek. Ezek a kapcsolatok 1955–1956-ban – az utazási és kapcsolattartási lehetőségek megváltoztával – egyre több kritikus elemet is közvetítettek. Az ehhez a körhöz tartozó személyek, alapvetően a lenini nemzetiségpolitika alapelvein belül gondolkodtak.²⁴ Ezen elvek számonkérését, illetve megvalósítását tartották legmegfelelőbbnek a kérdés kezelésére. S elsősorban Romániában a desztalinizáció hívei voltak, ami a változó romániai politikában azt jelentette, hogy eltértek a hivatalos irányvonalától.

A budapesti kormányzati munkában a kifelé történő politizálás és a belső, döntően a követségeken folyó helyzetelemző munka között komoly szakadék volt. Hiszen a probléma egyszerűen a súlyánál fogva megkerülhetetlenül meghatározta a szomszédsági kapcsolatokat. A jelenségnek volt egy személyi oldala is. Az ebben a rendszerben dolgozó, éveken át ezekkel szembesülő diplomatáknak, bármennyire érzéketlenek is voltak a probléma iránt, a tények, adatok megismerése során valamiképpen állást kellett foglalniuk. Lassan-lassan elnemzetiesedtek.²⁵ Ráadásul – a nyelvtudás miatt – hagyományosan olyan emberek is bekerültek a követségekre, akik az adott magyar kisebbségből származtak, és ez eleve magával hozta a személyes hálózatok meglétét az adott közösségen belül.

²² *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948–1955)*. Vál., sajtó alá rendezte, bev. tan. Fülöp Mihály, Vincze Gábor, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 12–18., 31–37.; Stefano Bottoni: *Sztálin a székeleyknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2008, 113–122.

²³ Rákosi Mátyás a jugoszláviai Adáról, Rajk László a romániai Székelyudvarhelyről, Gerő Ernő a csehszlovákiai Terebecről származik. (Az utóbbi 1919–1922 között Ausztriában és Csehszlovákiában élt és szervezte a szlovák és a román ifjúságmozgalmakat.)

²⁴ Pl. Tóth Sándor: A szókimondás optimuma mint történelmi kategória. Egy kisebbségi dokumentum 1954–1955-ből. Beke György interjúja. *A Hét* 1998. 45. sz. 9–10.; Részletek a Bolyai Tudományegyetem pártbizottsága megbízásából készült jelentésből. In *Történelmi kényszerpályák – kisebbségi realpolitika. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Vál., bev., Vincze Gábor, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2003, 179–190.

²⁵ Erre a jelenségre Vincze Gábor hívta fel a figyelmemet, aki jó néhány volt Romániában dolgozott diplomatával készített interjút. Magam erről a Karikás Péterrel folytatott beszélgetésekben győződhettem meg.

1956–1958 között a kádári vezetés Románia és Csehszlovákia felé tett egy sor gesztust, amelyekkel megerősítették, hogy a magyar kisebbség helyzetének alakulása az adott ország belső ügye.²⁶ A hatvanas évek elejétől kezdve azonban a széles körű, döntően értelmiségi-kulturális vonatkozású érintkezés miatt a budapesti kormánynak is reagálnia kellett a kinti kapcsolatigényekre.

5. A Kádár-korszak konszolidációja során, és a szocialista országokban elindult nemzeti homogenizáció és legitimációs retorikai váltás nyomán azonban megkerülhetetlené vált a határon túli magyarok problémája. Ezt az évtizednyi időszakot (1964/1968–1976/1978) a *probléma újrafelfedezése* időszakának nevezhetjük.²⁷ Ez több tényezőnek volt köszönhető. Először: a KGST-integráció kapcsán egyre inkább felszínre kerültek a gazdasági fejlettség különbözőségéből és a *szomszédságból adódó érdeellentétek*, és ezek a pártkapcsolatokban is megjelentek. Elsősorban Romániával szemben erősödtek meg az érdeellentétek Ceaușescu 1964. áprilisi beszéde után.²⁸

Másodszor: a közép-európai szocialista országokban a kommunista pártokon belüli generációs váltás, a XX. kongresszus utáni új legitimációs igények magukkal hozták a nemzeti érdekek erőteljesebb megjelenítését és az ezzel járó retorikát, a nemzeti szimbólumok használatát is. Ezzel azonban az NDK és Magyarország érthető okokból nem élhetett.

Harmadszor: a határon túli magyar elitek körében is lezajlott egy generációs váltás, és ennek kapcsán mindenhol önálló magyar intézményi törekvések jelentek meg. Ezekkel a magyar kormánynak is óhatatlanul kellett valamit kezdenie. Ez azért volt fontos a pártvezetés számára, mert a magyarországi kulturális elittel szintén a hatvanas évek második felében kezdődött el a kiegyezés.

A hatvanas évek közepétől a pártvezetésnek szembesülnie kellett a határon túli

²⁶ Fodor János: Román–magyar kapcsolatok a kommunizmus időszakában. Az 1958–1959-es találkozó körülményei és következményei. *Magyar Kisebbség*, 2010. 3–4. sz. 265–300. A Münnich Ferenc miniszterelnök vezette küldöttség 1958. december 10–17. között látogatott Csehszlovákiába. Eredetileg a második világháború utáni vagyoneklobzó jogszabályok hatálytalanításáról valamint a lakosságcserevel felmerülő pénzügyi, tulajdonjogi kérdésekről tárgyaltak volna. De e helyett a csehszlovák–magyar együttműködés további bővítéséről és elmélyítéséről írtak alá közös nyilatkozatot, amelynek egyik eleme a közös dunai vízi erőmű felépítése volt. Romsics Ignác: Trianon és a magyar politikai gondolkodás. *Magyar Szemle*, 1998. 11–12. sz. 91–93.

²⁷ Az 1964. júliusi román–magyar tárgyalásokon veti fel Kádár és Kállai a Ceaușescunak először az erdélyi nemzetiségi problémákat; 1968-ban egy bizottságot állítanak fel a szomszédos országokban élő magyarok helyzetének vizsgálatára; 1976-ban az MSZMP PB külön ülésen és határozatban foglalkozik a külhoni magyarság helyzetével; 1977-ben kerül sor – mint később kiderült sikertelen – a Kádár–Ceaușescu találkozóra.; 1978-tól van külön státus a Gorkij Könyvtárban a határon túli magyarság dokumentációjára.

²⁸ Ez – az un. függetlenségi nyilatkozat – tette nyilvánvalóvá a román pártvezetés távolodását Moszkvától és a „szocialista tábortól”. Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben. A szocialista világrendszer a történelmi fejlődés döntő tényezője. *Vörös Zászló*, 1964. április 1. 1–4.

magyarság és a szomszédos szocialista országok szétfejlődése kapcsán felszínre kerülő konfliktusokkal. Hivatalosan a *kettős kötődés* ideológiáját hirdették meg: a nemzetiségek (a magyarországiak és a határon túl élő magyarok) egyszerre kötődnek saját nemzeti kultúrájukhoz és állampolgárságuk révén az adott országéhoz. (De mindkét kultúrában a szocialista értékek ápolását szorgalmazták.) Így ezek a nemzetiségek egyben „*hidat*” is képeznek a két nemzet között, legyőzve a történelmi előítéleteket. Ezzel a nemzetiségi kérdés belügyként való kezelésében nem állt be ugyan változás, de a nyilvánosság kizárásával folytatott pártközi és külügyi megbeszéléseken egyre inkább a külhoni magyarok kulturális, oktatási intézményeinek ügyei kerültek a középpontba. A hetvenes évektől – a homogenizációs politikák megerősödéséből adódó intézményi leépülés miatt – ezekben a kérdésekben voltak a legkomolyabb konfliktusok. A budapesti politika alapvetően a marxista-leninista nemzetiségpolitikára hivatkozva a nemzetiségi jogegyenlőség biztosítására helyezte a hangsúlyt.

A határon túli magyar kulturális elit a hatvanas években mint nemzetiség, mint külön entitás azonosította magát. Ez akkor azt is jelentette, hogy Magyarországgal szemben is identifikálták magukat. 1968-ban a Magyar Írószövetségnek a határon túli magyar irodalmakért való aggódását és felelősségét felvető nyilatkozatát Csehszlovákiában Dobos László, Romániában Domokos Géza bírálta és tett a saját pártvezetése felé is lojalitási nyilatkozatot.²⁹

A mindennapi kapcsolatok terén az utazási könnyítéseken túl az volt a meghatározó, hogy a Szovjetuniót leszámítva a többi országban a magyarországihoz hasonló vagy annál jobb volt az életszínvonal. Így a kapcsolattartás döntően a kulturális kapcsolatokra korlátozódott. A növekvő magyarországi életszínvonallal és a különösen a Romániában jelentkező ellátási problémák következtében azonban a hetvenes évek közepétől Magyarország a mindennapi életben is felértékelődött. Ez a folyamat legkésőbb a Vajdaságban indult el és rendkívül gyorsan lejártszódott, kb.1987–1993 között. Ebben az esetben a szerepek felcserélődtek, hiszen az addigi jóval magasabb életszínvonalon élő jugoszláviai magyarság a háborús szegénységbe süllyedt és ez a mai napig megterheli a vajdasági magyar–magyarországi kapcsolatokat.

A Kádár-korszak nemzeti-, nemzetiségi- és magyarságpolitikájának jelenleg három egymást kiegészítő értelmezésével rendelkezünk. Földes György a *reálpolitikus* Kádár Jánost útkeresésében helyezi el a korabeli, külhoni magyarokkal kapcsolatos nyilvános és nem

²⁹ A vita anyagát közli: *Haza a magasban. A kettős kötődés vita 1968–1969.* Összeáll., bev. Pomogáts Béla, Marosvásárhely, Mentor, 2011, 284.

nyilvános politizálást.³⁰ Pritz Pál a *kádári plebejus nemzetfogalom* – amely a belpolitikai stabilitást biztosító életszínvonal politikát tartotta a legfőbb nemzeti érdekek – fenntartását, majd a párt- és a külügyi apparátusnak a kulturális nemzetfogalom képviselőit tartó fejlődésfolyamatát tartotta meghatározónak.³¹ Romsics Ignác pedig a belpolitikai másságot a külpolitikai szervilizmussal párhuzamosan ellensúlyozó kádári politika változását mutatta be, a hatvanas évek szovjet–román konfliktusától a Helsinki Értekezleten át (1975) a nyugat-európai szociáldemokráciához való közeledésig. Hangsúlyozva, hogy a külhoni magyarok kérdését döntően Románia vonatkozásában vetették fel. Azzal a szocialista országgal szemben, amely legtávolabb állt a magyarországi belpolitikai berendezkedéstől.³²

6. A probléma újra felmerülésétől nehéz elkülöníteni az *intézményesülés* folyamatát. Ennek az egyik megragadható szintje a *tudományos kutatások intézményesítése*. 1968-ban a Hazafias Népfront kért átfogó jelentést a határon túli magyarság kulturális helyzetéről, 1972–1973-ban az MSZMP KB rendelt meg egy több ezer oldalra duzzadó összeállítást a Magyarország és a szomszédai közti kulturális kapcsolatokról. A nemzetiségtörténeti kutatások koordinálására 1974-ben az MTA keretein belül különbizottságot hoztak létre. Négy év múlva a Gorkij Könyvtárban a magyarországi nemzetiségekre vonatkozó adatgyűjtés mellett megindult a nemzeti kérdésre és a határon túli magyarokra vonatkozó szakirodalom hivatalos gyűjtése, földolgozása. 1981–1982-ben a Magyar Írószövetségben kezdődött el a határon túli tudományosság helyzetét vizsgáló program,³³ majd értelmiségi beadványok nyomán 1985-ben létrehozták a Magyarságkutató Intézetet a határon túli magyarság kutatására. A következő évben pedig nyíltan pályázható programot indított az MTA.³⁴

A *pártpolitikában* az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya 1973-ban összefoglalta az 1969-es határozat óta történeteket, és új, részletesebb, a határon túli magyar intézményesítést segítő határozatokat hozott.³⁵ 1976-ban a Politikai Bizottság is foglalkozott a kérdéssel.³⁶ A nyilvánosságra nem hozott, 1977-ben véglegesített határozat-előterjesztés

³⁰ Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. 1956–1989*. Budapest, Napvilág, 2007. 562.

³¹ A fogalmat tudtommal Pritz Pál használta elsőként: Magyarország helye a 20. századi Európában – A magyar külpolitika esélyei. In Uő.: *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2005, 137–144. Uő. Földes könyvéről szóló kritikája lábjegyzetében: „Kádár János számára létezett egy plebejus hazafiság, amelynek jegyében jobb, élhetőbb életet akart nyújtani az államhatárokon belüli magyarság számára, ám nagyon távol volt tőle a Szűcs Jenő által megfogalmazott nemzetfogalom, amely szerint a kisebbségbe került magyarság » egy történelmileg kialakult, töretlenül létező, világosan és pontosan meghatározható modern nemzet része«”. Pritz Pál: *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés. Magyar Tudomány*, 2008. 8. sz. 1028.

³² Romsics Ignác: *Magyarország a XX. században*. Budapest, Osiris, 2010, 512–522. [Negyedik kiadás]

³³ Egyik eredménye Für Lajos: *Kisebbség és tudomány*. Budapest, Magvető, 1989, 243.

³⁴ TS4 program, amelynek irányítója a Magyarságkutató Csoport, majd Intézet, vezetője Juhász Gyula volt.

³⁵ MOL 288. fond 41. csop. 197. őe.

³⁶ A Puja Frigyes külügyminiszter készítette előterjesztést 1976. december 20-án tárgyalta a Politikai

abból indul ki, hogy bár a nemzetiségi kérdés minden egyes ország belügye, a marxizmus–leninizmus nemzetiségpolitikai normáitól való eltérést a szomszédos országok pártvezetésének jelezni lehet. Ezt követően markáns és lényegre törő helyzetértékelést ad a dokumentum, és végezetül a magyar-magyar kapcsolatok bővítését, a magyarországi nemzetiségekkel való példamutató törődést és a problémák nemzetközi csatornákon (pártközi tárgyalásokon) történő felvetését szorgalmazza. Legrosszabbnak a romániai helyzetet értékeli, a szerzők szerint ezután a csehszlovákiai következik, ahol e téren romlott a helyzet. Az állásfoglalás elismeri, hogy a probléma belügy, de „nálunk külpolitikai kérdés is”.³⁷ A Központi Bizottság szintjén a „szomszédos szocialista országokban élő magyarságot érintő politika” irányításával a bizottság külügyi titkárát bízták meg.³⁸ Ettől kezdve különböző fórumokon egyre többször utaltak a szomszédos országokban élő magyarságra. A jugoszláviai helyzet számított mintaadónak; nyílt bírálatra Románia vagy Csehszlovákia vonatkozásában még évekig nem került sor.

A nyolcvanas évekre három – később a rendszerváltásban is meghatározó – *nyomásgyakorló csoport* formálta a magyarországi magyarságpolitikai közbeszédet. A *népi írók* csoportja alapvetően demográfiai és kulturális problémaként kezelte a kérdést.³⁹ A *demokratikus ellenzék* köreiben mint emberi jogi problémát értelmezték és jelenítették meg a kisebbségi problémákat.⁴⁰ Az *MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársai*, Szűrös Mátyás, Tabajdi Csaba és kollégáik pedig a Szovjetuniótól függetlenedő, szociáldemokrata kapcsolatokat kereső magyar külpolitika sajátos nemzeti érdekképviselésének tekintették a határon túli (elsősorban a romániai) magyarok problémáinak felvetését a kétoldalú tárgyalásokon és a nemzetközi fórumokon. Ezeknek a törekvéseknek az eredményeként 1988-ban hivatalosan deklarálták, hogy *a határon túli magyarság a magyar nemzet része*. Tehát egyértelműen a kulturális nemzetfogalom mellett foglaltak állást és elutasították a magyar kisebbségi kérdések szomszédországi belügyként való kezelésének elvét. Ebből kiindulva manifestálták, hogy a határon túli magyarsággal kapcsolatos kérdések a *szomszédsági kapcsolatok megkerülhetetlen részét képezik*.⁴¹ Valójában ezt követően indult el a

Bizottság. Ennek nyomán Berecz János a KB Külügyi Osztályának vezetője dolgozta át az előterjesztést, 1977. január 20-i keltezéssel. MOL, 288. fond 5. csop. 707. öe. 29–48. f. Feldolgozta: Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág, 2007, 214–217.

³⁷ MOL, 288. fond 5. csop. 707. öe. 9. f.

³⁸ Uo. 13.

³⁹ Pintér M. Lajos: *Ellenzékben 1968–1987*. Lakitelek, Antológia, 2007, 19–21., 61–71., 99–107.

⁴⁰ Dippold Péter – Balla Gyula: *A szomszéd országok magyarságának ügye a magyarországi független (szamizdat) kiadványokban, 1976–1986*. Regio, 1991. 1. sz. 162–183.

⁴¹ Az alapszövegeket és azok visszhangját közli: *Mérleg és számvetés. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Budapest, Codex Print, 2001, Szűrös Mátyás interjú, 1988. január 25. 55–61., Szokai Imre–

magyarságpolitika intézményesítése a Nemzeti és Etnikai Kollégium/Titkárság, majd 1990-ben a Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) létrehozásával.⁴²

7. A határon túli kisebbségi magyar intézményrendszer és a magyarországi támogatáspolitikai 1989–1996 között épült ki. Ez az az időszak, amikor *újra intézményesült a budapesti magyarságpolitika* és a szomszédos országok magyar politikai pártjainak *kisebbségpolitikái*. Ugyanekkor meg kellett oldani ezek együttműködését is.⁴³ A magyarországi külpolitika elsőrendű prioritása a kilencvenes évek első felében az euroatlanti integráció volt és ennek rendelődött alá az alapszerződések megkötésével a külhoni magyarok autonómiatörekvése is. A magyar külpolitikának és a magyar kisebbségi pártoknak nem sikerült külső nemzetközi nyomás eredményeként a külhoni magyarok számára az általuk remélt kulturális illetve területi autonómia-formákat, az állampolgári jogegyenlőségen túlmutató kisebbségjogi szabályozást létrehozni.

A magyar-magyar viszony politikai intézményesítése és a kulturális nemzeti intézményrendszer integrálásának időszaka 1996-tal vette kezdetét az alapszerződések létrejötte után. Három jelentős lépésre került sor: a Magyar Állandó Értekezlet létrehozására (1996/1998), a kedvezménytörvény elfogadására (2001) és a kettős állampolgárságról szóló népszavazásra (2004).⁴⁴ Ennek feltárása azonban már más tanulmányok feladata.⁴⁵

1.3. Nemzetpolitika, mint a magyarságpolitika szinonimája?

A két világháború közti magyarországi közírásban és a mai politikai szóhasználatban azt a politikai tevékenységet, amelyet magyarságpolitikának nevezek, általánosságban nemzetpolitikaként tartják számon.⁴⁶ Ezért fontosnak tartok egy fogalomtörténeti kitérőt és

Tabajdi Csaba: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Nemzet*, 1988. február 13. 33–54.

⁴² Győri Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990)*. Budapest, Osiris, 1998, 17–39., 302–374.

⁴³ A magyar kisebbségi politizáláson belüli törésvonalokról: Bárdi Nándor: *Tény és való*. i. m. 101–130. A határon túli magyar pártok dokumentumai: *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai*. Összeáll. Bárdi Nándor, Éger György, bev. tan., jegyz. Bárdi Nándor, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000, 837.

⁴⁴ A státustörvény létrehozásának dokumentumait közli: *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Szerk. Kántor Zoltán, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002, 682., A koncepcióról: Zoltán Kántor: The concept of Nation in the Central and East European „Status Law” In: *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Hokkaido University, Sapporo, 2006. 37–51.

⁴⁵ A történéseket a következő tanulmányaimban elemeztem: Bárdi Nándor: A „mumusok” és a „kék madár”. In *Magyar külpolitika az Európai Unióban*. Szerk. Haris T. Csaba, Budapest, Manfred Wörner Alapítvány, 2005, 32–58., Uő.: Szükség, mint esély – Lehetséges-e a magyarságpolitikát szakágazatként elgondolni? I–II. *Kommentár*, 2006. 5. sz. 43–59. p.; 6. sz. 7–18., Otthon és haza. 2000, 2006. február, 30–40.

⁴⁶ A nemzetpolitika fogalmának nincs igazán hiteles angol megfelelője. A *national politics* vagy *nation policy*

annak tisztázását, hogy ez a dolgozat mégis miért ragaszkodik a magyarságpolitika terminushoz.⁴⁷

A *nemzetpolitika* kifejezést a XIX. század második felében a későbbi „nemzetiségpolitika” szó értelmében használták. Majd a XX. század tízes éveiben változik a jelentéstartalom. A vegyes nemzetiségű, illetve az elmaradott magyarlakta területeken (Székelyföld) a magyar elem megerősítését szolgáló nyomásgyakorló csoportok ideológiájában a „saját faj” megerősítésére szolgáló politika jelzésére használták: a Magyarországon folyó nemzetiségi konkurenciaharcban (párhuzamos nemzetépítésekben) belül a magyar elem erősítése államilag támogatott gazdasági és társadalmi akciókkal.

Az első világháború után a Tisza István képviselte liberális (nemzetiség)politikát mintának és folytatandónak tekintő Jakabffy Elemér huszonegy éven át (1922–1942) *Magyar Kisebbség* címmel kéthetente megjelenő lapjának a „nemzetpolitikai szemle” alcímet adta. Itt már a korabeli „nemzetkisebbség” fogalommal szemben – amely logikus lett volna a lap tartalmát illetően – a nemzetpolitika kifejezés a nemzeti egységre (az összmagyar vonatkozásra) utalt. Annál is inkább, mert az összes határon túli magyar kisebbségek lapja akart lenni, és ezt a szándékát idegen nyelvű kiadásainak szerkesztése során még jobban érvényesítette.⁴⁸

E folyóirat szerzői között néhány olyan személyt is találunk (Asztalos Miklós, Nagy Iván) akik Budapesten tevékeny részesei és vezetői a magát „háborús nemzedék”-nek nevező reformkonzervatív mozgalom egyik intézményének, az 1926-ban alapított *Magyar Nemzetpolitikai Társaságnak*. Programjukban a magyar közélet és társadalom teljes revíziója szerepelt, és ennek megvalósítása érdekében a szaktudást és a pártpolitika fölött álló szerepüket hangsúlyozták.⁴⁹ A Gömbös-kormány nemzeti munkatervéről 1932-ben vitát szerveztek, amelyben felkért munkatársaik minden egyes alrendszeréről kifejtették a véleményüket. A békeszerződés revíziójával kapcsolatban a propaganda modernizálását és társadalmiasítását, valamint – a trianoni sérelmeknek a nemzetközi jogi kereteken belüli orvoslására – nemzetközi jogi és kisebbségi intézet létrehozását javasolták.⁵⁰

Közvetlenül a második világháború előtt a nemzetpolitika szó mögöttes tartalmában

fogalmak csak magyarázattal érthetők a külföldiek számára. A Velencei Bizottság fogalomhasználata, a *kin-state politics* vagy a szociológiában (Rogers Brubaker) használatos *homeland politics* inkább anyaország politikának fordíthatók.

⁴⁷ A fogalomtörténeti áttekintés egy része megjelent: Bárdi Nándor: *Tény és való*. i. m. 184–188.

⁴⁸ A folyóirat repertóriumát Kazai Magdolna állította össze. Monografikus feldolgozását adja: Balázs Sándor: *Lugosi üzenet*. Szatmárnémeti, Kölcsey Kör, 1992, 120.

⁴⁹ *Kik vagyunk és mit akarunk?* Budapest, Új Élet, 1932. 1–11.

⁵⁰ *Hogyan lehetne megvalósítani a nemzeti munkatervet? A Magyar Nemzetpolitikai Társaság vitaanyaga a nemzeti munkatervről*. Budapest, Magyar Nemzetpolitikai Társaság, 1932, 31.

már ott volt a németellenesség, a nemzeti érdekek fokozott védelme. A Teleki híveit tömörítő illegális, szélesebb befolyás nélküli *Nemzetpolitikai Szolgálat* tevékenysége is ezt jelezte.⁵¹

A második világháború után az önálló magyar külpolitika megszűntével a fogalom használata is eltűnt. A nyolcvanas évek első felében a Moszkvából hazatért, a Brezsnjev-korszak végének pangását kiismerő és a szélesebb politikai mozgástérben gondolkodó Szűrös Mátyás körüli csoport 1981–1983-tól a nemzeti érdekek erőteljesebb megjelenítésére törekedett. E külpolitikus kör meghatározó személyisége, Tabajdi Csaba a rendszerváltás előestéjén, 1988–1989-ben kezdte el használni a *nemzetreform* kifejezést. Ez alatt egyrészt az egész állami politika demokratizálását értette. (Ide kapcsolódik a „külpolitika társadalmosítása” korabeli szlogen is, amely a sajátos nemzeti érdekek és a közvélemény fokozott figyelembevételére utal.) Másrészt a párt és államérdek dominanciával szemben a osztársadalmi–nemzeti érdekek megjelenítését szorgalmazta. (Ekkor a „nemzeti” egyszerre hordozta: a pártállamtól függetlenedő társadalom érdekeinek megjelenítését; egy új a szocializmus hivatalos ideológiáját felváltó integráló, a közvéleményre ható retorikát; valamint a „magyarság” kifejezés tartalma több volt Magyarország lakosságánál. Arra a nemzeti közösségre utalt, amely nem esik egybe az államhatárokkal, és a nemzeti hagyományok kollektív emlékezetével rendelkezik. Ennek felvetésével mintegy felülírta a hivatalos múltszemléletet, de egyben paradox módon saját reformkommunista társadalmi elfogadottságát is erősítette.)

Azonban a magyar rendszerváltás döntően alkotmányos, politológiai, közgazdasági közbeszédben zajlott le, és a *nemzeti*hez kapcsolódó kifejezésrendszer (szimbólumhasználat, metaforikus fogalmazás) csak másodlagos volt. Ennek a háttérben pedig feltehetőleg az állt, hogy – a régióban egyedülálló módon – az MSZMP vezetésében a pragmatikus gazdasági reformereknek és államigazgatási szakértőknek volt meghatározó befolyásuk és nem a nemzetretorikát használó pártvezetőknek.

A nemzetpolitika kifejezés a magyarországi kisebbségi törvény körüli vitákban merült föl újra. Bíró Gáspár az *identitáspolitika* megnevezéseként használta. („*Nézetünk szerint egy állam nemzetpolitikája akkor demokratikus és liberális – ez utóbbi fogalom hagyományos értelmében –, ha a nemzeti, etnikai vagy nyelvi identitás szabad megválasztásának elvéből indul ki.*”⁵²) Bíró szerint „*a magyar állam tevékenységét a nemzetpolitika terén alapvetően két tényező befolyásolja, illetve korlátozza: az egyik a törvények és az állami kompetenciák*

⁵¹ Hámori Péter: Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására. A Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története, 1938–1941. *Századok*, 1997. 2. sz. 353–382.

⁵² Bíró Gáspár: A nemzeti pluralizmusról. In Uő.: *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest, Osiris–Századvég, 1995, 125.

területhez kötött hatályossága, a másik az emberi jogok és az állampolgári szabadságok tiszteletben tartása”⁵³. A magyar (nemzeti) társadalom számára két kulcsfontosságú etnikai kérdést (a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek ügyét és a határon túli magyarság problémáját) egy alapelv képviseléséhez, az identitásválasztás szabadságát biztosító nemzeti pluralizmushoz kötötte.

Három évvel később, 1995-ben Duray Miklós már más értelemben, a magyarországi kormány és a Magyarországon kívül élő magyarság intézményes kapcsolatát megteremtő politika megnevezésére használta a kifejezést.⁵⁴

Újabb három év múlva Lőrincz Csaba, a FIDESZ kisebbségi szakértője hasonló, de szélesebb értelemben, a nemzeti érdek fogalmának megközelítésekor alkalmazta a nemzetpolitika terminust: „*A magyar nemzetpolitika végső soron a magyar állam és a magyar nemzet határainak meg nem feleléséből fakadó problémákra keres megoldásokat. Célja a magyar állam és a magyar nemzet – esetleg eltérő – érdekeinek összehangolása és ezen együttes érdekek képviselése. A nemzetpolitika magában foglalja a) Magyarországot és a határon túli magyarok viszonyának alakítását (»magyar-magyar« kapcsolatok); b) a magyar állammal szomszédos államok többségi nemzeteivel fenntartott viszony alakítását azokban a kérdésekben, melyek az államaikban élő magyar kisebbségi közösségek helyzetével, sorsával, érdekeivel függenek össze; c) a nemzeti érdek – azaz a Magyar Köztársaság és a határon túli magyarok együttes érdekeinek – képviselését a külpolitikában, különösen Magyarország euroatlanti csatlakozási folyamata során. A nemzetpolitika fogalma tehát felfogásom szerint az az általános keret, melyben értelmezhetővé válik a nemzeti érdek anélkül, hogy utóbbi konkrét meghatározására a fogalmi szinten sor kerülne.*”⁵⁵ Ez a szabatos definíció a státustörvény körüli kormányzati munka kiindulópontja. Itt a nemzeti érdek csak külpolitikai kontextusban jelenik meg. A nemzetpolitika a határon túli magyarok kérdését mint elsődlegesen jogi és politikai kérdést kezeli. Ha nincs is kimondva, de egyértelmű, hogy a szomszédosági kapcsolatok nem kisebbségi tárgyú kérdéseivel szemben a külhoni magyar problematika prioritást élvez.

A külhoni magyarokhoz való viszonyban a magyarországi politikai pártok közti konszenzus az alapszerződések vitái során megrepedt, majd a 2002-es választási harc során –

⁵³ Uo. 126.

⁵⁴ Duray Miklós: Az egyetlen demokratikus kibontakozási lehetőség az önkormányzatok megerősödése. In Uő.: *Változások küszöbén*. Budapest, Osiris, 2000, 189.

⁵⁵ Nemzeti érdekek érvényesítése Magyarország csatlakozása során az euroatlanti államok közösségéhez. Kézirat, OSZK Kézirattár F 625/2379. Ue. megjelent a Kántor Zoltán szerkesztette *Státustörvény* című dokumentumkötetben. Az idézett fogalmi meghatározás az utolsó mondat kivételével megjelent a FIDESZ-vezérkar közös kötetének szerzői előszavában is: *Nemzetpolitika '88–'98*. i. m. 17.

a kedvezménytörvény következményei körüli, félelmet gerjesztő toposzokkal – szétváltak az álláspontok. 2004-ben, a kettős állampolgárságról tartott népszavazás során pedig a pártpolitikai csatában (le tudja-e győzni az MSZP új elnöke a FIDESZ-t?) már a külhoni magyarok magyarországi állampolgárságának megadása körüli tematizálás integrálta, illetve egymással szemben mozgósította a két nagy politikai véleményközösséget.⁵⁶

Bauer Tamás és Kis János a kedvezménytörvény, majd a kettős állampolgárság-népszavazás vita során kialakították az alapszerződések/kisebbségvédelem versus nemzetegyesítés stratégiai különbségét.⁵⁷ Amely igaz lehetett a Kovács László meghatározta 2002–2004 közti magyar külpolitikára, de már nem volt érvényes Gyurcsány Ferenc kormányzati retorikájára. Miközben épp ekkor tematizálódik újra – központi helyen – a két párt eltérő nemzetpolitikai felfogása. Ennek megértéséhez megint vissza kell térni a nemzetpolitika kifejezés értelmezéséhez.

Az MSZP-ben, Tabajdi Csaba és az általa vezetett különböző tagozatok révén, ha periférikusan is, de mindig jelen volt a nemzeti tematika.⁵⁸ Tabajdi a HTMH-t felügyelő államtitkárként, szakpolitikusként, majd a kedvezménytörvény vitájában a pártját annak elfogadására bíró pártpolitikusként, illetve ezután európai parlamenti képviselőként a nemzeti együttműködés jegyében lépett fel. A 2000-ben elkészült, majd 2005-ben újra fogalmazott *Magyar Optimum* javaslata is a „nemzeti közmegegyezés folyamatos újrateremtését” célozta meg.⁵⁹ A gazdaság és társadalomszervezés szempontjából központinak tekintett nemzettudat átalakításában kulcsszerepet szánt az ideológiamentesnek tekintett „nemzeti teljesítménynek”. Ennek megítélése szempontjából *„nincs más mérce csak az, hogy elősegíti-e az ország helytállását a világban, növeli-e nemzetközi versenyképességét, szolgálja-e európai beilleszkedését, integrációját, a magyar nép felemelkedését, valamennyi állampolgára boldogulását, szabadságát, emberi jogainak és esélyeinek egyenlőségét, a társadalmi és nemzeti szolidaritás erősítését, az egyetemes és a magyar kultúra megismerését, elsajátítását, a nemzeti kultúra fejlesztését.”*⁶⁰ A reálszférák (jól működő szakpolitikák) eredményességén túl, a nemzeti jelképek-, hagyományok-, értékek ápolását, a történeti távlatokhoz való

⁵⁶ 1993-ban a magyar–ukrán alapszerződés vitáját használta fel Csurka István az MDF-ből való kiválásához. 1996-ban a magyar–román alapszerződés vitájában teremtette meg Orbán Viktor a FIDESZ–MDF–FKGP ideológiai egységét. 2001 decemberében Kovács László a 22 millió román munkavállalóval gerjesztett félelmet és előítéleteket a kedvezménytörvénnyel szemben. 2004 decemberében a kettős állampolgárságról szóló népszavazás kampányában teremtette meg Gyurcsány Ferenc a politikai tömegbázisát.

⁵⁷ Bauer Tamás: A hazátlanság tartósítása. In *A státustörvény ...* i. m. 449–452. valamint uő.: Puha irredentizmus vagy kisebbségi jogok? Uo. 466–468.

⁵⁸ *Tézisek a nemzetről.* Az MSZP Országos választmányának 1993. január 23-i állásfoglalása.; Tabajdi Csaba: *A magyar demokratikus baloldal és a nemzeti kérdés.* <http://www.jadat.hu/ta02.pdf>

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo. 2.

kapcsolódást illetve az állampolgári otthonosság érzés megteremtését tekinti a nemzeti teljesítmény részének. Tabajdi a két nagy párttal kapcsolatos kritikája során a nemzetpolitika kifejezést a nemzeti integráció, illetve a nemzeti tudat korszerűsítésével kapcsolatos tevékenységekre általában is kiterjesztette.⁶¹

A 2002-es választási győzelem – Medgyessy erőtlen és sikertelen nemzeti közép kiútkeresése – után a baloldal nem tudott nemzeti integrátorként fellépni, hiszen a kedvezménytörvény módosításokkal történő nemzetközi elfogadtatása a politikai közbeszédben nem írta felül azt a negatív kritikát, amelyet a törvény szövegéből a magyar nemzeti egységre történő utalás elhagyása kiváltott. Egyben tovább folytatódott a kilencvenes évek második felében elindult stigmatizáció. Míg a baloldaltól a jobboldal szimbolikus, nemzetieskedő gesztusait, klientúraépítését, a határon túliak véleményének figyelmen kívül hagyását és a többségi nemzet érzékenységét, kormányzati súlyának negligálását bírálták, addig jobbról az MSZP és az SZDSZ nemzeti érzéketlenségét, szakpolitikai hozzá nem értését, kezdeményezés-képtelenségét, túlzott nemzetközi alkalmazkodását vetették fel. A pártpolitikai versenyhelyezeten túl, az ezekből az előzetes ítéletekből felépült kölcsönös félelmi szerkezet lehetetlenítette el a kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazást még a kezdeményezés (aláírásgyűjtés és jogi procedúra) időszakában. Ebben a helyzetben, a kettős népszavazási kampány során, 2004 őszén, a megújuló MSZP-SZDSZ kormányzat pártpolitikai csapdahelyzetbe került, és a Kovács László képviselte védekező, államközi kapcsolatokra épülő szomszédság- és magyarságpolitika érvrendszere nem volt alkalmas egy pártpolitikai csatához.⁶²

Ekkor Gyurcsány Ferenc társadalompolitikai retorikája új tartalommal töltötte meg a már Tabajdi által is a FIDESZ-nél szélesebb értelemben használt nemzetpolitika fogalmát. Az Országgyűlés nemzetpolitikai vitanapján a kormány nemzetpolitikáját, mint a magyart a magyartól elválasztó szociális, jövedelmi határok lebontását nevezte meg. A miniszterelnök szerint: *„a nemzetpolitika nem azonos a nemzetiségi politikával. A nemzetpolitika közös gyarapodásunk, közös jólétünk megteremtése, az összetartozás megerősítése. Aki nemzetet*

⁶¹ Ennek a kétoldalú kritikának a lényege: „A FIDESZ-nek nem elég nemzetinek látszani, annak is kellene lennie. Az MSZP-nek sem elég nemzetinek lennie, annak is kell látszania.” Uo. 5.

⁶² Az a vélekedés, hogy az MSZP vezetőinek nem kellett volna véleményt mondani a kérdésben annak érdekében, hogy ne alakuljon ki törés a magyar kormányzat és a határon túli magyar politikai elitek közti viszonyban, bizonyára helytálló a magyar-magyar viszony felől nézve. Csakhogy itt egy dinamizálódó új kormányzat és pártvezetés politikai próbatételéről van szó, amely egyértelműen a pártpolitikai versenyhelyzetet erősítette, a népszavazási kampányt ezen belül kezelték. Az MSZP kampányon kívül maradása – vele szemben – tovább erősítette volna nemzetietlenség vádját. Ráadásul a közvéleménykutatásokból előre látható volt a távolmaradás miatti érvénytelen végeredmény. S ezt már vissza lehetett fordítani az ellenzékkel szemben, mint megalapozatlan követeléseinek bizonyítékát.

akar egyesíteni, akkor jár el helyesen, ha a nemzetegyesítés programját nemcsak a határon túli és a határon belül élő magyarok egyesítéseként fogja fel, hanem akkor, ha szegény és tehetős, munkával rendelkező és munkanélküli, tudásjavakhoz hozzáférő és attól elzártak között új hidak építésére törekszik".⁶³ Ebben a dimenzióban pedig az ország egyéb problémáival együtt kell kezelni a külmagyar problematikát is. S ebből következik a kettős állampolgárság vélt következményeivel kapcsolatos terhek számbavétele.⁶⁴ Ugyanakkor a nemzetpolitika ebben az értelmezésben egyáltalán nem szűkül le identitáspolitikai, külpolitikai vagy magyarságpolitikai jelentéstartalomra, hanem ennek része lesz a gazdaságpolitika, a jövedelempolitika és a fejlesztéspolitika is.⁶⁵

Tehát a nemzetpolitika kifejezésnek egyszerre van jelen egy *identitáspolitikai tartalma* a magyar állam hosszú távú közösségi politikájának értelmében, és ezzel párhuzamosan a *magyar-magyar viszony politikai kezelésére* is használják. Az autonómia- törekvések kilencvenes években bekövetkezett kudarca, majd a magyar kisebbségi pártok kormányzati részvételének a várttól elmaradt hozadéka egy olyan helyzetet alakított ki, amelyben a könnyített honosítással létrejövő kettős állampolgárság a magyarországi politikai közbeszédben a *nemzeti reintegrációs retorikát* erősítette és a külhoni magyarok kérdése kezelésének illúzióját teremtette meg. Miközben Magyarországot kívülről nézve a kisebbségi magyarok anyaországi emancipációs igényeinek kielégítéséről van szó. A magyarországi identitáspolitikát vizsgálva pedig a magyarországi politikai osztály – a harmadik magyar köztársaság fejlődésében beállt – identitáspolitikai deficitjének kompenzációjára törekszik az un. nemzeti reintegrációval. Ez a három elem – az azonosság ideológia, a külmagyar kérdés kormányzati kezelése és az Uniós viszonyok közti reintegráció – a legkülönbözőbb értelmezésekben bogozódik össze a kifejezés használatakor.

Tehát a nemzetpolitika kifejezés a politikai retorika része lett változó tartalommal. Ezért tartom fontosnak annak hangsúlyozását, hogy a szóban forgó kifejezést politikai programokban való használata és szabados értelmezései miatt nem tekinthetjük szakpolitikai definíciónak. Ezért nem írható le vele egy szakpolitikának szánt tevékenységi kör. Társadalomelemzőként a nemzetpolitika kérdésköréhez tartozó problémákat a magyarságpolitika és a (magyar)állam identitáspolitikájának körébe sorolom. A magyar kisebbségi elitek ehhez kapcsolódó nemzetpolitikai retorikáját pedig a kisebbségpolitika

⁶³ Parlamenti vita a kettős állampolgárságról. 2004. november 17. 1. www.magyarország.hu/popup

⁶⁴ Itt most nem kívánjuk a vonatkozó érvelést elemezni. Erre nézve lásd a www.kettosallampolgarsagmtkai.hu honlapon található elemzéseket illetve Bárdi Nándor: A „mumusok” és a „kék madár”. i. m.

⁶⁵ Négy párti egyeztetést kér a miniszterelnök. 2005. január 16. www.magyarország.hu/popup

részének tekintem, a Magyarországhoz való emancipációra törekvő viszony érvényesítésének.⁶⁶

2. A kormányzati célok és a prioritások változása a két világháború között

2.1. A revíziós és a magyarságpolitikai jövőképről

A rendszer hivatalos ideológiai orgánumának számító *Magyar Szemle* című folyóirat első (1927 szeptemberében) számában Jancsó Benedek a legfontosabb stratégiai célokat közérthetően foglalta össze. A magyar igazság „*általános emberi igazság annak következtében, hogy az idegen uralom alá jutott magyar kisebbség ügye annak az általános emberi jognak, igazságosságnak és humanitásnak a kérdése is, amely nem tűrheti, hogy az európai művelt nemzetek milliói olyan elnyomó kormányzat alatt éljenek, amely őket sok százados történeti életük legértékesebb gyümölcsétől, nemzeti kultúrájuktól és nyelvüktől akarja megfosztani*”.⁶⁷ A területi integritást – folytatja Jancsó – egy ránk nézve kedvezőtlen világtörténelmi változás nyomán veszítettük el és vissza is csak egy számunkra kedvező nemzetközi változás nyomán nyerhetjük.

Ezt azonban csak akkor használhatjuk ki, ha egyrészt a Csonka-Magyarországot „igazán magyarrá, műveltté és gazdaggá és erőssé” tesszük. Másrészt nemzetközi propagandát folytatunk nem csak a diplomácia szintjén, hanem a társadalmi mozgalmak, kapcsolatok révén is, de ez utóbbihoz a külpolitikai tájékozottságot kell jelentősen javítani. Ebben a munkában fontos, hogy ne a területi integritás álljon a középpontban. Bár Jancsó szerint a francia és a kisantant közvéleményen túl máshol már elismerik a határmenti magyarlakta területek elcsatolásának igazságtalanságát, mégis a kisebbségvédelmet és a népszövetségi garanciák számonkérését állítja a középpontba.

Ennek lényegét Mello Francoval szemben nem az erőszakmentes asszimilációban látta,⁶⁸ hanem a kulturális integritás elismerésében. A békeszerződések „kisebbségi záradékát”, a kisebbségi szerződéseket olyan viszontkötelezettségeknek tekintette az utódállamok vonatkozásában, amelyek a kulturális integritás fenntartását (az elcsatolt

⁶⁶ Ez utóbbihoz sorolom Duray Miklós, Kovács Miklós, Markó Béla, Tökés László, Ágoston András, Korhecz Tamás közírói munkásságát.

⁶⁷ Jancsó Benedek: *A magyar társadalom* ... i. m. 52.

⁶⁸ A Népszövetség brazil előadójáról van szó, aki 1925-ben kijelentette, hogy a népszövetségi kisebbségi panaszjog, a kisebbségvédelem feladata a kisebbségek erőszakmentes, természetes asszimilációja.

területeken élő faji, nemzeti vallási kisebbségek békeszerződésekben körülírt jogainak biztosítását) garantálják. Az adott helyzetben „*a magyar társadalom, csak a faji integritás alapján állva, teljesítheti kötelességét idegen uralom alá jutott testvéreivel szemben, mert csak ez nyújt módot arra, hogy valamely idegen állam belügyeibe való beavatkozás vádja nélkül segíthessük kulturális és gazdasági törekvéseiket*”.⁶⁹ Csonka-Magyarország feladata, hogy az idegen uralom alá jutott magyarság kulturális, tudományos, gazdasági szervezkedését segítse. De ezt épp úgy, mint a nemzetközi propagandát csak a kulturális integritás alapján teheti meg Magyarország az adott nemzetközi viszonyok között.⁷⁰

A korszakot meghatározó revíziós *jövőkép* mögött komoly ellentmondások feszültek, amelyeket a kormányzati munkában kellett kezelni. Ezek közül a legfontosabb problémát az jelentette, hogy *a revízió egyszerre volt egy külpolitikai cél és egyben a Horthy-korszak társadalmi legitimitációjának eszköze*. Az egész hatalmi berendezkedést átszövő elvárás és érvelés rendszerként működött az elszakított területek visszaszerzésére való hivatkozás, amely a kezelésre váró szociális, gazdasági problémák megoldására serkentett, de ugyanakkor a társadalmi, gazdasági érdekellentétek felülírását is erősítette.

Épp ezért a szakpolitika sem állhatott elő a régi, teljes Nagymagyarországot visszakívánó közvélekedéssel szemben a politikailag realisabb *etnikai határok szerinti konkrét határrevíziós tervekkel* vagy a nemzeti autonómiák, mint végleges kezelési mód javaslataival.

A harmadik nagy ellentmondás abból adódott, hogy a revízió megvalósításához *szükséges nemzetközi háttér* csak egyik vagy másik nagyhatalmi csoportosulástól várhatták, nem az egész nemzetközi közvéleménytől. Így ennek – döntően a német és olasz – orientációnak a következményeivel is számolni kellett. 1938 után már a magyar külpolitikának legalább annyira kulcskérdése az ország függetlenségének (külpolitikai szabad mozgásterének) megőrzése mint a revízió ügye.

Végezetül az is ellentmondásokat hordozott, hogy a revíziós külpolitikai célokat a napi politikában össze kellett egyeztetni a közép-európai magyar kisebbségi pártok illetve közösségek érdekeivel. Pontosabban tekintettel kellett arra lenni, hogy a magyar kisebbségek az adott országon belül integrálódhassanak és megőrizhessék társadalmi, gazdasági és

⁶⁹ Jancsó Benedek: A magyar társadalom ... i. m. 57. A „faji”, mint az adott időszak közbeszédében általában, a „nemzeti” szinonimája volt.

⁷⁰ „*E kötelesség teljesítése kitaró csendes munkássággal, nagy önfegyelmérettel és önzetlen áldozatokkal jár, s azért nehezebb is, mint a zászlólobogtatás, a hangzatos szónoklat, vagy a kalandos tervek koholása. Sokkal nehezebb az embernek zsebébe nyúlni elszakított testvéreink kulturális és gazdasági törekvéseinek támogatására, mint arról szónokolni, hogy a magyar hősiesség miként fogja Európa akaratának ellenére is, ha holnapután még nem, de bizonyára rövid terminusra Szent István birodalmának területi integritását helyreállítani.*” Uo. 57.

kulturális pozícióikat. Tehát egyszerre a rövidebb és hosszabb távú érdekeket is egyeztetni kellett. Mivel a revízió előfeltétele a nemzetközi erőviszonyok változásán túl az volt, hogy az adott területeken megmaradjon a magyarság, illetve bizonyítható legyen, hogy az új államok nem tudták biztosítani számukra az állampolgári jogegyenlőséget, ehhez a revíziós propagandán és külpolitikán túl a magyar kisebbségi közösségek megszervezésében, helyzetük tudatosításában, pozícióik védelmében is szükséges volt a magyar állami segítségnyújtás.⁷¹ Ez azért is magától értetődő volt, mert a területeket és az ott élő külhoni magyarságot a magyarországi politikai elit Magyarország igazságtalanul elvett részeként kezelte. Épp ezért tartom fontosnak, hogy már ebben a korszakban is külön beszéljünk – az egymástól nehezen elválasztható – *revíziós (kül)politikáról* és a *magyarságpolitikáról*.

2.2. Töréspontok a revíziós és a magyarságpolitikában

Az előbb említett *stratégiai* kettősségből adódik az intézményrendszer és a konkrét politikai tevékenység megoszlása is. A következőkben előbb a magyar külpolitika *revíziós törekvésein* belül, majd a *magyarságpolitika* terén jelölök meg *töréspontokat*.

Az 1918–1920 közti időszakot egyszerre a *békeelőkészítő munka* és a gyakran minden alapot nélkülöző *katonai tervek* határozták meg. A Trianoni békeszerződés aláírása után 1920–1921-ben a nyugat-magyarországi akciók (a soproni népszavazás kedvező befolyásolása érdekében) és a *nemzetközi szövetségkeresés* került a magyarországi külpolitikai törekvések középpontjába. Az utóbbi tekintetében mindez eredménytelen volt, mert mind a francia, mind a német kapcsolatkeresés sikertelennek bizonyult. Így az 1921–1927 közti éveket az európai konszolidáció érdekében a német politikai stratégiához hasonlóan a *teljesítési politika* határozta meg. A kisebbségi kérdésben való együttműködés terén a német kapcsolatkeresés sikertelennek bizonyult.⁷²

Az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés – amellyel Magyarország kikerült a kisantant teremtette elszigeteltségből – és a Rothermere lord kezdeményezte nemzetközi

⁷¹ „Kétféle integritás van: területi és faji, vagy helyesebben nemzeti. Ez utóbbi azonos a kulturális egységgel. A területet elvehették tőlünk, de azt kedvező és szerencsés körülmények között, ha megjön az alkalom, visszaszerezhetjük, mert az nem fog megsemmisülni. A hazát a hegyek völgyek, a folyók és síkságok mellett az emberek is alkotják, akik benne laknak. Ha a magyarság az idegen uralom elnyomása következtében e területeken részben vagy egészben elvész, akkor el fogjuk veszíteni a területekhez való legerősebb jogcímünket is.” Jancsó Benedek: A magyar társadalom ... i. m. 53.

⁷² Romsics Ignác: Magyarország helye a német Dél-Kelet-Európa-politikában 1919–1944. *Valóság*, 1992. 10. sz. 12–39.; Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 37–63.

revíziós akció utáni időszakban Bethlen István és a magyar külpolitika már *nyíltan* beszélt a *revíziós szándékokról*.⁷³ De konkrét *határmódosításra* vonatkozó *tervekkel* a kormányzat csak 1933–1934-ben jelentkezett.⁷⁴

A négyhatalmi paktumtól,⁷⁵ az 1933–1938 közti időszakot lényegében a német orientációjú *külpolitikai kényszerpálya* határozta meg, amelyben egyértelmű volt a nemzetközi viszonyok megváltoztatásának igénye és az annak kihasználására való törekvés. De ezzel párhuzamosan a magyar külpolitika a revíziós céloknak alárendelve igyekezett a kapcsolati egyensúlyok megteremtésére, Olaszország, Anglia és a kisantant irányában.

A korabeli *magyarságpolitikát* Jancsó Benedek már ismertetett felfogása reprezentálja, amely szerint csak területi integritását veszítette el a magyarság, de a kulturális integritás megmaradt – amelyet a kisebbségi szerződése védelmez – és azt fõn is kell tartani a demográfiai, gazdasági, kulturális pozíciókkal együtt, hogy az eljövendõ új béketárgyalásokon mindezt hivatkozási alapul lehessen felhasználni. Ennek köszönhetõ, hogy a két világháború közti magyarországi támogatáspolitiká oly nagy hangsúlyt fektetett a felekezeti oktatásügyre és a kisebbségi nyilvánosság (sajtó) fõnntartására.

A budapesti kormányzatok a határon túli magyar politikai pártokat a húszas évek első felében még a magyarországi politika meghosszabbított szervezeteiként fogták fel. Az évtized közepétõl azonban egyre hangsúlyosabban jelentek meg a három szomszédos ország magyar pártjainak regionális különérdekei. De a fontos kérdésekben a magyarországi, korabeli szóhasználattal „illetékes tényezõk” nélkül a pártok nem hoztak döntéseket.⁷⁶ Ehhez hozzátartozik, hogy a pártkezdeményezéseket eleve a magyarországi kapcsolatok és az onnan

⁷³ Az ide vezetõ eseménytörténet: A Népszövetség katonai bizottságának mûködésének megszûnése Magyarországon 1927. március 31.; Bethlen római útja 1927. április 4–6.; Magyar Revíziós Liga megalakulása 1927. július 27.; Bethlen István debreceni beszéde 1928. március 4. Lásd: Pritz Pál: *Az a „rõvid” 20. század*. i. m. 124. „Nekünk nem békerevízióra van szükségünk, hanem más határokra van szükségünk. [...] És ha ez a békerevízió nélkül keresztülvihetõ, ki állja ennek útját Magyarországon?” Bethlen István: Beszámolóbeszéd Debrecenben [1928. március 4.]. In *Bethlen István gróf beszédei és írásai*. II. Budapest, Genius, 1933, 211. [198–212.]. Az álláspont változására: Uõ.: *Az elszakított területeken élõ magyarság gazdasági és kulturális helyzetérõl* [Válasz parlamenti, napirend elõtti felszólalásokra, a népszövetségi kisebbségvédelemrõl, 1925. október 29.] Uo. 28–35., valamint két évvel késõbb más hangütéssel: *Magyarország hivatása a Dunamedencében*. [Zalaegerszeg, 1927. május 27.] Uo. 184–187.

⁷⁴ Zeidler Miklós; Gömbös Gyula. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Szerk. Romsics Ignác, Budapest, Osiris, 1998, 70–94.

⁷⁵ 1933. június 7-én Anglia, Franciaország és Olaszország Rómában megállapodást kötött Németországgal a politikai együttmûködésrõl. Ez volt az elsõ alkalom, hogy zárt, nemzetközi tárgyalásokon felmerült a békeszerzõdésben Magyarországra kényszerített határok nem megfelelõ volta. De a végleges paktum nem ígért többet, mint a Népszövetség alapokmánya. Mindez egy sikeres magyar propagandakampányt indított el Angliában. Lásd Lukács Zs. Tibor: *A revízió reménye*. Az 1933-as négyhatalmi paktum és Magyarország. *Rubicon*, 1997. 1. sz. 37–39.

⁷⁶ Például: Mikó Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-tõl 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Studium, 1941, 223., 227.

jövő támogatási forráselosztás legitimálta. A térség legdemokratikusabb választási rendszerét fenntartó Csehszlovákiában például hiába szavazott a magyarság kb. 20–25%-a a szociáldemokrata illetve a kommunista pártokra – és küldtek magyar képviselőket a prágai parlamentbe – a korabeli közvélekedés csak a polgári pártokat tekintette magyar pártoknak.

A szomszédos országokban élő magyarokkal kapcsolatos politizálás terén az impériumváltás időszakában (1918–1920) a politikai *passzivitást* javasolták Budapestről az erdélyi (volt tisztviselői) elitnek, azért, hogy a béketárgyalásokon ne lehessen arra hivatkozni arra, hogy a magyaroknak Román Királyságra letett hűségesküivel illetve a politikai életbe való bekapcsolódással elfogadták az új hatalmi berendezkedést. Különösebb integrációs szándék sem mutatkozott a Kormányzótanács részéről. Grandpierrék hűségeskü helyetti fogadalom-ajánlatát az 1919. január 15-i nagyszzebeni tárgyalásokon nem fogadták el.⁷⁷ Csehszlovákiában az 1919-ben kinevezett új önkormányzatokba eleve meghívták a volt magyar közéleti vezetők egy részét, akik elfogadták a kinevezéseket, de deklarálták, hogy nem fogadják el az államhatalom-váltást törvényesnek és véglegesnek. Majd elkezdték a régi pártkeretek újjászervezését.⁷⁸ (Szerbiában az optálás lezárultáig, 1922-ig az állampolgárság és a politikai jogok is bizonytalanok voltak.) Majd amikor véglegessé vált, hogy hosszú időre el kell fogadni a nemzetközi viszonyok átalakulását, és Magyarország konszolidációja került előtérbe, a magyarságpolitikában az utódállamok politikai életébe való – önálló pártpolitikán keresztül történő – *integrálódást* támogatták Budapestről (1923–1926). A *magyar politikai élet egységének megszervezésén* túl a magyarok lakta régiók más etnikumaival (szlovákok, ruszinok, horvátok, sokácok, bunyevácok, németek) vagy a helyi többségi etnikummal (erdélyi románság) együttműködve a nemzetállami központokkal szemben próbáltak *lokális többséget* és a centralizáló behatolás *ellen ideológiákat kidolgozni*, illetve ilyen tartalmú ideológiákat támogatni (a transzilvanizmus bátorítása, a szlovenszkóiság és az őslakos ideológia Szlovákiában és Kárpátalján). A húszas évek végére kiderült, hogy ez nem vezetett célhoz, Magyarország nem tud politikailag és gazdaságilag olyan forrásokat biztosítani, amelyek – a nem magyar regionális csoportoknak – elegendőek lettek volna a prágai, belgrádi, bukaresti központokkal való szembefordulásra.⁷⁹ (Ráadásul a nem magyar regionális pártok némelyike kormányra került, illetve a kisebbségi magyar pártok is paktumpolitikára

⁷⁷ „Elégedjenek meg fogadalommal, melyben – minden közjogi vonatkozás kikapcsolásával – a tisztviselők kötelezik magukat a törvények szerinti hű és becsületes eljárásra.” Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyar nemzeti kisebbség érintkezése a román politikai pártokkal*. Ráday Levéltár, C 121. 4. f.

⁷⁸ Angyal Béla: *Érdekvédelem ...* i. m. 39–44.

⁷⁹ A szlovák autonomista mozgalmak támogatásáról: Angyal Béla: *Érdekvédelem ...* i. m. 44–56. Az önálló Erdély koncepcióról: Romsics Ignác: Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport évkönyve* [Budapest] 1987. 49–64.

törekedtek a mindenkori kormányzatokkal.⁸⁰⁾ Így a húszas évek végétől a magyar pártok mindenhol *védekező pozícióba* szorultak, és budapesti támogatással a Népszövetségi panaszeljárásokkal hívták fel magukra a figyelmet.⁸¹ A belpolitikában pedig arra törekedtek, hogy a kisebbségi kérdésben – kivonva azt a pártpolitikai harcokból – valamilyen jogi-politikai szabályozásra bírják a többségi pártokat. Ebben az időszakban, amely a térségben a nemzeti összezárkózások időszakának tekinthető, a budapesti kormánypolitika *a határon túli magyar társadalmak belső szervezése, illetve egységesítése felé fordult.*⁸² A fő cél az adott magyar kisebbségi társadalom minél szélesebb körű lefedése volt. S ezzel együtt kulcskérdés az alternatív politikai lehetőségek intézményes fenntartása. A harmincas évek második felében a kisantanttal folytatott tárgyalások és az egyes szomszédok (Jugoszlávia, Románia) által a kisebbségi kérdésben elindított külön tárgyalások ellenére már *a revízió előkészítése* állt a középpontban.⁸³

A két világháború közti budapesti magyarságpolitika kisebbségvédelmi része: a kisantant politika, a népszövetségi panasz munka és az Európai Nemzetiségi Kongresszusokon való részvétel feldolgozott, épp úgy, mint a nemzetközi propaganda kérdése.⁸⁴ A magyar-magyar kapcsolatok tekintetében a határ és az útlevélkérdést dolgozták fel, és az egymásról alkotott képről is készült már esettanulmány⁸⁵, de *a politikai kapcsolatok* – miközben ezek alapmunkák megkerülhetetlen részei⁸⁶ – *működését* még nemigen elemezték. Hasonló volt a helyzet a kilencvenes évek második feléig *az anyagi támogatások* kérdésével.

⁸⁰ A Iuliu Maniu vezette Erdélyi Román Nemzeti Párt utódja, a Nemzeti Parasztpárt 1928–1930-ban, majd 1931–32-ben adott miniszterelnököt Romániában. A romániai Országos Magyar Párt 1923-ban az Averescu vezette Néppárttal, 1926-ban a Liberális Párttal, majd ugyanazon évben újra a Néppárttal kötött választási paktumot. A Szlovák Néppárt 1925-ben programja középpontjába állította Szlovenszko autonómiáját. De, amikor 1927-ben a kormánykoalíció része lett a párt csak a tartományi közigazgatás kialakítását sikerült elérniük. A csehszlovákiai Szent-Ivány József vezette kisgazdapárt 1926-ban próbálkozott aktivista politikával (cél a kormányzati részvétel volt), de belpolitikai okokból (egy szudétánémet párttal sikerült kormányzati többséget kialakítani) ez nem járt sikerrel.

⁸¹ Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In *Etnopolitika*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 59–83.

⁸² Erről a nemzedékváltások kapcsán: Mikó Imre: Erdélyi politika. *Hitel* 1942. 2. sz. 176–182.

⁸³ Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon*. MTA TTI, 1967, 349.; Sallai Gergely: Az első bécsi döntés diplomáciai és politikai előtörténete. *Századok* 2000. 3. sz. 597–631.

⁸⁴ Eiler Ferenc: Az Európai Nemzetiségi Kongresszusok a két világháború között. *Regio* 1996. 3. sz. 141–168.; A népszövetségi munkáról: Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége ... i. m.; A revíziós politikáról: Uő.: *A revíziós gondolat*. i. m.

⁸⁵ Az utazási lehetőségekről és a kisantant országokkal kialakult vízum és határátlépési nehézségekről: Bencsik Péter: *A magyar úti okmányok története 1867–1945*. Budapest, Tipico Design, Budapest, 2003. 179., Uő.: A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt, 1898–1941. *Magyar Kisebbség*, 1999. 2–3. sz. 357–372.; Egry Gábor: Erdély-képek és mítoszok, 1920–1940. *Rubicon*, 2009. 1–2. sz. 124–129.

⁸⁶ Többek között: Tilkovszky Lóránt, Horváth Sz. Ferenc, Angyal Béla, A. Sajti Enikő, Eiler Ferenc, György Béla monográfiái.

3. A külhoni magyarok intézményes támogatásának létrejötte és intézményesülése

Ha ennek a szakpolitikának az *intézményrendszerét* vizsgáljuk, 1931-ig Bethlen István miniszterelnöké a kulcsszerep. A harmincas években már megnő a Külügyminisztérium befolyása és jelentősen csökken a magyarságpolitikában közvetítő szerepet játszó társadalmi szervezetek szerepe. A kormányzati munkán belül a húszas évek elejétől Bethlen István mind a külpolitika irányítását mind a határon túli magyarság vezetőivel való tárgyalásokat magának tartotta fent.

A határon túli magyar politikusok és intézmények a segélyezésekről nemigen készítettek feljegyzéseket, nagyobb korabeli elemzéseket. A rendszeresen ellenőrzött elszámolásokat jórészt megsemmisítették.⁸⁷ Rendelkezésemre állt a Miniszterelnökség Nemzetiségi osztályának iratanyaga, ezen kívül a legtöbbet használtam a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának (TESzK) töredékes dokumentumait. Másik komoly forrásbázisom a Népies Irodalmi Társaságnak (NIT) a Keleti Akcióra vonatkozó dokumentumgyűjteménye volt.⁸⁸ Ezen túl a Külügyminisztérium és az egyházi levéltárak anyagában (Ráday Levéltár, Piarista Levéltár) találtam fontos forrásokat.

3.1. Előzmények, minták és az átmenet 1919–1920

Az első világháború előtt a külföldön élő magyarok ügyei közvetlenül a Miniszterelnökséghez tartoztak. A századfordulón kezdődő úgynevezett magyar akciónak területenként több ága létezett. 1902–1903-ban indították az amerikai magyar akciót, a Magyarországról kivándorolt nemzetiségi amerikai mozgalmainak ellensúlyozása érdekében. Az akció célja az emigráns szlávok közötti nyelvi, kulturális, vallási különbségek mesterséges fenntartása és a nemzeti egységtörekvések letörése volt a tengeren túl. A horvátországi és a romániai magyar akción keresztül biztosították a magyar szórványok egyházi és iskolai ellátását. A kormányzat a

⁸⁷ Papp Antal, aki az ellenőrzésekről készült iratanyagot egy magánlakásban tartotta, többször kért engedélyt a Miniszterelnökség II. osztályától azok selejtezésére. A kérelmeket a később idézendő éves elszámolásokhoz csatolta. MOL K 437-10-1928. 683.; 697. f. Az ezzel kapcsolatos levelezés és a megsemmisítésről szóló bizonylat: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, (PRMTKL) Papp Antal hagyatéka, Iratok V/545. *A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942.*

⁸⁸ *Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja iratanyaga:* MOL K 437.; Keleti Akció: MOL P 1077-I-XXVI. kötet. Az anyag tartalomjegyzéke: MOL K 28 207–399–1927–T–360.

külföldön működő magyar intézményeket nem közvetlenül, hanem az erre a célra létrehozott társadalmi szervezetek közreműködésével támogatta. Az Amerikai Akció tervének kidolgozója az a Klebelsberg Kuno volt, aki a húszas évek Magyarországon a kultúrnationalizmus ideológiájával lényegében a saját társadalmát erősítő nemzetépítést végzett.⁸⁹ Az első világháború előtti kormányzati hagyományból adódik a tevékenység fedőneve is, nevezetesen a Keleti-, az Északi- és a Déli Akció.

A kormányzati támogatás társadalmi szervezeteken keresztül történő folyósítását alkalmazta a német kisebbségpolitika is, amelyet a magyar kormányzati szervek is ismertek.⁹⁰ Sőt 1925–1933 között megpróbálkoztak az első világháborúban vesztes országok revíziós szervezeteinek együttműködésével a *Budapesti Munkaközösség a békeszerződés revíziójáért* megbeszélés-sorozata révén. Ez azonban magyar–német kapcsolatra szűkült, a bolgárok és a törökök nem vettek benne részt. Hatékonyságát megkérdőjelezte, hogy a kisantant államok egy rejtett új szövetséget láthattak benne. Ezért Magyarországon is voltak ellenzői. Másrészt a magyar fél nem engedte tematizálni a magyarországi németiség kérdését, harmadrészt pedig 1933-után a megváltozott politikai helyzetben már a német külpolitika is direkter fellépésben gondolkodott.⁹¹ Ezen a próbálkozáson és az Európai Nemzetiségi Kongresszusok nyújtotta kapcsolatokon túl a Deutscher Schutzbund berlini központi adatbankja, a bánáti németiség kataszter szervezkedése és a Richard Csaki vezette nagyszabású kultúrhivatal tevékenysége mindvégig példaértékű volt a kormányzati, a társadalmi és a kisebbségi szervezetek számára.⁹² (Napjainkra kimúlt a köztudatból az az egyszerű társadalomtörténeti tény, hogy a kisebbségi magyarság körében is a középiskolát végzettek olvastak németül és a

⁸⁹ Az amerikai, a romániai és a szlavóniai magyar akció dokumentumai: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában III. 1900–1903.* Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor, Tankönyvkiadó, Budapest, 1964. 221–224. Ezek koncepcióját foglalja össze Klebelsberg Kuno expozéja uo. 519–524. A romániai akcióban fölmerült kérdések rendszeres összefoglalása uo. 181–182. A Szent László Társulat munkájának ismertetése: *Szent László Társulat.* Budapest, 1934, 24. Az első világháború utáni átalakulás időszakából összefoglaló ismertetést ad: Szent László Társulat elnökének levele Berinkey Dénes miniszterelnöknek, Budapest, 1919. március 15. A Szent László Társulat romániai magyar tanerői szervezetének 1919. március 9-i jegyzőkönyve, mindkettő: MOL K 26 1210–1919–XV. A romániai magyar tanítók 3323. sz. beadványa a Magyar Forradalmi Kormányzótanácshoz, 1919. július 11. MOL K 26 1919–2 /XVI–3323.

⁹⁰ Tilkovszky Loránt: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. *Századok*, 1980. 2. sz., 201–225.; Ernst Ritter: *Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen.* Steiner, Wiesbaden, 1976, 168.

⁹¹ Tilkovszky Loránt: „Budapesti Munkaközösség A Békeszerződés Revíziójáért” (1925–1933). *Századok*, 1984. 4. sz. 621–657. A német–magyar kisebbségi együttműködés lehetőségeiről lásd: Eiler Ferenc: Német és magyar nemzetpolitikák a két világháború között 1920–1938. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében (vázat).* Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 89–99.

⁹² Részletes ismertetést ad: Fritz László: A romániai német kultúrhivatal. *Magyar Kisebbség*, 1927. 24. sz. 897–907.

kisebbségi elitek a helyi német napilapok szintjén ismerték a sváb, szász párhuzamos önszerveződéseket.)

Magyarországon 1918 őszétől egyszerre több minisztérium (Külügy, Propaganda, Nemzetiségi) párhuzamosan foglalkozott a kelet-magyarországi (a békeszerződésekkel kapcsolatos és a megszállt területek magyarságát érintő) ügyekkel. Ugyanekkor 16 különböző, a volt székely egyesületek tagjaiból és a keleti országrész menekültjeiből álló szervezet jött létre, hogy az Erdélyben maradtak és a menekültek érdekeit képviselje.⁹³

A határon túli magyarok támogatásának világháború előtti módszerei 1918-ban is alkalmazhatóknak tűntek, de keretei – a meglévő szervezetek, a feladat nagysága, a közvetítésre jelentkező intézmények nagy száma, a revízió szükségessége körüli országos egyetértés s a kérdés rendezésének halogatása miatti belpolitikai feszültségek megelőzése érdekében – már alkalmatlanok voltak a problémák kezelésére. Az elszakított területek ügye a kormánypolitika kulcskérdése lett. Ebben összefonódott a béketárgyalásokra való fölkészülés a menekültkérdéssel és a megszállt területeken élő magyarság problémáinak kezelésével. Ezért célszerűnek tűnt a kérdéskörrel kapcsolatos döntések előkészítését és a politikai tevékenységet egy helyre összpontosítani. A szakszerű, nem szólamokra építő fellépést képviselte a gróf Bethlen István, gróf Teleki Pál, Sebess Dénes, Jancsó Benedek, Barabás Endre vezette csoport. Az új helyzetben, a megszállt területeken a nemzetiségek leválásában régebbi álláspontjuk igazolását látták, és a múlt nemzetiségpolitikai hibáinak kijavítására törekedtek, sokat okulva a román nemzeti mozgalom történetéből leszárt tapasztalatokból. Befolyásukat növelte az a tény, hogy Bethlent az új magyar közéletben az erdélyi érdekek leghitelesebb politikai képviselőjének tekintették, illetve az, hogy már a szegedi ellenforradalmi kormány időszakában – nem utolsó sorban a tisztviselők segélyezése révén – kialakították kapcsolataikat azokkal az erdélyi ellenállási központokkal, melyek később a politikai szervezkedést megindították.⁹⁴

Friedrich István miniszterelnök és Bethlen István rövid ideig tartó kölcsönös közeledésének eredményeként 1919. szeptember végén Bethlen az erdélyi ügyekkel megbízott titkos minisztérium vezetőjeként a kormány tagja lett.⁹⁵

Bleyer Jakab nemzetiségügyi miniszter – akinek hatáskörét az új minisztérium csökkentette – javasolta, hogy a Felvidék részére is létesüljön hasonló hivatal. Bethlen ezt az

⁹³ Előterjesztés a Miniszterelnök kormányzati apparátusának megszervezésére, 1919. október 10., MOL K 26-1920-1240-XLIII/C-10949.

⁹⁴ Jelentés a szegedi kormány külügyminisztériumának tevékenységéről, MOL K 64 1-1918-1920 vegyes (1919-7.)

⁹⁵ Romsics Ignác: *Bethlen István*. i. m. 96.

erdélyi speciális helyzetre való tekintettel utasította el. (A megszállt Kelet-Magyarországon ugyanis – a csehek által megszállt területekkel ellentétben – a magyar kormány nem járult hozzá a hivatalnoki kar hűségesküjének letételéhez.) A másik, hatáskörében érintett kormányzati szerv a Propagandaminisztérium volt, melynek erdélyi ügyosztályát rövidesen megszüntették.⁹⁶ A külön erdélyi minisztérium felállítását hivatalosan azzal indokolták, hogy a kelet-magyarországi megszállt területek problémáit egységesen és egy helyütt kell intézni. Az intézmény a román megszállás miatt a nyilvánosság teljes kizárásával működött. Az „erdélyi minisztérium” munkatársait a Külügyminisztériumhoz tartozó Békeelőkészítő Iroda alkalmazottaiként – az iroda többi dolgozójához hasonlóan – különböző minisztériumok állományában helyezték el.⁹⁷

A titkos minisztérium a Huszár-kormány megalakulásakor, 1919. november végén formálisan megszűnt, de osztályai Bethlen István háttérirányításával tovább működtek a Békeelőkészítő Iroda B csoportjaként. A minisztériumban még októberben két főosztályt szerveztek. Az egyik Gagyi Dénes vezetésével az erdélyi menekültek ügyeivel foglalkozott. Ez 1920 tavaszán átalakult Országos Menekültügyi Hivatallá (OMH). A másik részleg három osztálya a békeelőkészítésben vett részt és Teleki Pál irányítása alatt álltak. A báró Horváth Emil irányította osztály a megszállt területeken történt jogsérelmekről gyűjtött információkat, illetve az erdélyi magyar vezetőkkel, a román kormánnyal és a keleti antant seregek főparancsnokságával tartotta a kapcsolatot. Az osztály rövid ideig működött; 1920 tavaszán Horváthot az Országos Menekültügyi Hivatal vezetésével bízták meg. A feladatokat ekkor a másik két osztály vette át. A Jancsó Benedek vezette csoport a béketárgyalások Erdélyre vonatkozó anyagának feldolgozását és összeállítását végezte. A harmadik ügyosztály, Sebess Dénes irányításával, a háború utáni, a valószínűsíthetően elcsatolandó erdélyi területek támogatására készített terveket, valamint a kolozsvári központtal a segélyezési ügyeket intézte. Bethlen a különböző minisztériumok állományából összesen 22 főt és 3 millió koronás költségvetést igényelt.⁹⁸

3.2. Az Országos Menekültügyi Hivatal

⁹⁶ A titkos erdélyi minisztérium létrehozásának bejelentése és vitája: MOL K 27 Mt. jkv. 1919. szeptember 30.

⁹⁷ A Békeelőkészítő Iroda felállításáról és munkájáról lásd: *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeüldöttség működéséről* Neuiully s/y-ben 1920 janiárius–március havában. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1920, I. köt. VII–XVI.

⁹⁸ MOL K 27 Mt. jkv. 1919. szeptember 30.

Az erdélyi menekülteket segítő osztály 1919. október közepétől segély-, állás- és lakásügyeket intézett. A felvidéki menekültekkel a Felvidéki Liga és a Szepesi Szövetség, a délvidékiekkel a Délvidéki Liga és a Délvidéki Szövetség foglalkozott. Mivel a menekültek többsége a kelet-magyarországi területekről érkezett, az erdélyi menekültügyi osztály 1920 áprilisában, a Békeelőkészítő Iroda B csoportjának további irányítása mellett, Országos Menekültügyi Hivatallá alakult át.⁹⁹ Ezzel a másik két megszállt vidékről érkező menekültek problémái is hozzájuk kerültek. A területi ügyosztályok (Kelet, Észak, Dél) feladata volt az 1924-ig összesen 350 ezer menekült adminisztrálásán túl – többek között – a „menekültek panaszainak, kérelmeinek és a lekapcsolt országrészekre vonatkozó országos érdekű információk felvétele”.¹⁰⁰ Így ez az intézmény is részt vett a sérelmi anyagok gyűjtésében. A hivatal munkatársai az egzisztenciális gondok kezelése mellett támogatták a menekültek önszerveződését is. A segítségükkel létrejött egyesületek Bethlen politikáját támogatva integrálódtak a magyarországi közéletbe.¹⁰¹ 1919–1920-ban a megszállt területekre küldött segélyek jelentős részét az OMH költségvetésében bújatták el.¹⁰² Az intézményt a Békeelőkészítő Iroda 1920-as megszűnése után a Miniszterelnökség, majd 1922 februárjától a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium felügyelete alá helyezték.¹⁰³ A hivatalt 1924-ben, a magyarországi bevándorlás feltételeinek megszigorítása és a tömeges áttelepülés megszűnte után felszámolták.¹⁰⁴

A hivatal fő feladata a megérkezéskor általában indokolt pénzbeli segélyezésen túl, elsősorban az ételmezés, közszükségleti cikkek beszerzése, lakás-, állásszerzés, jogvédelem, gyógykezelés volt. Közvetetten a menekültek integrálása, országos szétosztása és a lehetőségekhez mérten munkahelykeresés és teremtés is a feladatkörébe tartozott. A menekülteken belül kiemelt célcsoportnak számítottak a kismamák a csecsemőikkel, illetve a

⁹⁹ Az OMH-t 1920. április 19-i 3240/1920 ME kormányrendelet szerint a Békeelőkészítő Iroda B csoportjának kertében hozták létre. A szervezet élén egy 6–10 fős Országos Menekültügyi Tanács állt, amely elsősorban véleményező jogkörrel bírt és első ülésére 1920. április 27-én került sor. Az OMH tevékenységének összefoglalása: Petrichevich-Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest, 1924.

¹⁰⁰ Uo. 8.

¹⁰¹ A folyamat nyomon követhető az Országos Menekültügyi Hivatal és a NIT által közösen kiadott *Erdélyi Hírek* 1920–1922 között megjelent számaiban. Monografikus feldolgozást ad a témáról: Istvan Mocsy: *The effects of World War I. The Uprooted: Hungarian Refugees and their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921*. Boulder, Brooklyn College Press – ARP, 1984, 252. East European Monographs.

¹⁰² Az Országos Menekültügyi Hivatal póthiteleiről: MOL K 26-1240-1920-XLIII/C; MOL K 27 Mt. jkv. 1921. március 16.

¹⁰³ 1922. február 9-én a Minisztertanács döntése a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumhoz való rendeléséről létszámcsökkentéssel és a területi ügyosztályok összevonásával járt.

¹⁰⁴ A hivatal 1924. június 30-án szűnt meg a 2.344/922 ME sz. rendelettel és ezt követően a menekültekről a Népjóléti Minisztérium gondoskodott.

diákság.

A kiutasítottakon túl 1921 márciusától csak azok jöhettek át, akiknek a családja már Magyarországon volt vagy befogadóval rendelkezett, illetve az állás nélkül maradt közalkalmazottak és a tanulók. 1922 júliusától tovább szigorították a befogadást azzal, hogy az optások és azok jöhettek, akiknek a családfője már Magyarországon volt. A főiskolásoknak és a volt közalkalmazottaknak már bizonyítaniuk kellett, hogy nem maradhattak a megszállt országrészben és nem szorulnak magyar állami segítségre.¹⁰⁵ 1921-ben havonta 4 ezren jöttek át a határokon és január és június között 1900-ról 4300-ra nőtt a kiadott vagonok száma. Ezért júliustól megtiltották az átköltözést és ezt 1924-ig félévente meghosszabbították.¹⁰⁶

Ha a segélyezési statisztikát nézzük akkor azt látjuk – azt feltételezve, hogy egy menekült akár több fajta segélyben is részesült –, hogy a 350 ezer menekültnek, miután a OMH határmenti befogadó állomásán regisztrálták, csak 10–20%-a részesült segélyben.¹⁰⁷

A szervezeti felépítés időközben változott, de területi, segélyezési és általános főosztályok működtek, egy budapesti és hat vidéki iroda, és ehhez jött még nyolc határ közeli, a beköltözőket ellenőrző kirendeltség. Ezeken túl a gazdasági átképző tanfolyamoknak és a diákvédelemnek különböző városokban tartottak fent irodákat.¹⁰⁸

Az általános főosztály a központi irányításon túl ellenőrizte a megszállt területek törvényhatóságainak magyarországi működését, amelyek a területvédő majd a revíziós egyesületek alapját képezték. A hivatal szervezte meg a közel 4000 tagot számláló Erdélyi Otthont, amely a legnépesebb migráns szervezet volt és 1922-ig számukra és a magyarországi propaganda érdekében jelentették meg az *Erdélyi Hírek* című lapot.¹⁰⁹

3.3. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának létrehozása

¹⁰⁵ Petrichevich-Horváth Emil: *Jelentés...* i. m. 17. A menekültkérdés jogi, adminisztratív környezetéről: Csóti Csaba: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei 1918–1924. *Limes*, 2002. 2. sz. 25–40.; mint társadalmi problémáról: Zeidler Miklós: Társadalom és gazdaság Trianon után. Uo. 9–10. [5–24.]

¹⁰⁶ Petrichevich-Horváth Emil: *Jelentés...* i. m. 17.

¹⁰⁷ A vagonlakók száma: 1920. július 11 300 fő, 1921. szeptember 16 800 fő, 1922. szeptember 6186 fő, 1923. szeptember 3075 fő. Uo. 38.; Az OMH Élelmezési Üzeme folyamatosan 2200–2600 menekültet látott el. Uo. 19.; Pénzsegélyt 1924-ig 38 000 menekült, kapott 23,7 millió koronát. A lakássegélyezés: 63 szállodában 280 szoba + 34 panzióban 41 szoba 50%-os kedvezménnyel 1923. augusztusig, a menekültek 5–13 koronát fizettek naponta a szobákért. Ruhasegélyben 4000-ron ingyenesen, 7 millió korona értékben, étkezési segélyben 1500-an 400 000 koronában, tüzelőanyagban 4400-an részesültek. Anya és gyermekvédelemben 3000 család, jogsegélyvédelemben közel ugyanennyi volt érintett. Uo. 12.

¹⁰⁸ Uo. 8.

¹⁰⁹ Uo. 26.

A Békeelőkészítő Iroda B csoportja és az OMH mellett 1921 őszeig továbbra is több hivatal és társadalmi szervezet foglalkozott Magyarországon – egymással párhuzamosan – erdélyi ügyekkel. A Propagandaügyi Minisztériumot, ahová Erdély kivételével a megszállt területek ügyei tartoztak, 1919 decemberében megszüntették; ekkor a terület felügyeletét a Külügyminisztérium és a Nemzetiségi Minisztérium egyaránt meg akarta szerezni, hiszen ezekkel a kérdésekkel mindkét helyen foglalkoztak.¹¹⁰ Ha a határon túli magyarok ügyeinek irányítása a külügyhöz került volna, akkor attól lehetett volna tartani, hogy a kérdést elsősorban a nemzetközi kapcsolatok viszonylatában fogják kezelni. Ebben az esetben a Budapesten és az elcsatolt területek magyarsága számára magától értetődő kormányzati szerepvállalást nehezen lehetett volna leplezni. A Nemzetiségi Minisztérium pedig – Bethlenék szempontjából – nem volt megbízható az ott képviselt magyarországi nemzetiségek esetleges külföldi kapcsolata miatt. Ezért az idegenben élő magyarokkal összefüggő politikai ügyek felügyelete visszakerült a Miniszterelnökséghez, ahol a III., majd a később az erre szervezett II. osztály foglalkozott velük.¹¹¹

Az ekkor még magyar kormányzati szempontból csak „megszállt”-nak és nem elcsatoltnak tekintett területeken található magyar gazdasági, társadalmi, egyházi intézmények támogatása azonban továbbra sem folytatható közvetlenül a Miniszterelnökségről. Ezért hozták létre 1920 áprilisában a Bocskay Szövetséget (Tudományos Irodalmi és Közművelődési Egyesület)¹¹² mint társadalmi szervezetet.

Ez a szervezet a Miniszterelnökség támogatását élvezte a különböző kormányzati szervekkel folytatott vitákban. Jól mutatja a Bocskay Szövetség növekvő befolyását, hogy 1920. augusztus 29-én kezdeményezésükre alakult meg a Szövetségek Tanácsa, amelybe az összes erdélyi ügyekkel foglalkozó egyesület és szövetség belépett.¹¹³

Azonban ez sem konszolidálta a különböző erdélyi ügyekkel (elsősorban sérelmi propagandával) foglalkozó szervezeteket. A hangos hazai és külföldi propagandával, határon túli diverziós akciókra való bujtogatással megnehezítették a magyar külpolitika nemzetközi

¹¹⁰ Petri Pál emlékirata a Propagandaminisztérium megszüntetése utáni teendőkről. MOL K 26 1240–1920–XLIII/C.

¹¹¹ Fennmaradt iratanyaga nyilvánvalóvá teszi, hogy döntően a határon túli magyarok ügyeivel foglalkozott, a hazai nemzetiségek közül pedig kiemelten a németiséggel. (Az iratai 1923-ig MOL K 26, majd MOL K 28 fondokban.)

¹¹² Az egyesület feladatkörét meghatározó, zárójelben közölt elnevezést nem használták, csak a pecsétjükön, lásd: A politikai osztály éves jelentése 1920/21. K 437 10-f. 231. Az alapító okirat megtalálható: Keleti Akció (KA) MOL P 1077 I. 4–14.

¹¹³ A Népies Irodalmi Társaság politikai osztálya tevékenységi körének ismertetése 1920–1931. MOL KA P 1077-I. 53. Ugyanerről: A Bocskay Szövetség levele az Erdélyi Székely–Magyar Szövetség hódmezővásárhelyi körének 1920. október 8. MOL K 26 XXXIX–1920–8592.

integrációs törekvéseit, valamint a szomszédos országok magyar politikai szerveződéseinek érdekvédelmi tevékenységét.

A párhuzamosan folytatott propagandaakciók ügyében már 1919. október 21-én megbeszélést tartottak különböző intézmények képviselői Bethlen Istvánnál. Felmérték, hogy hol folyik propagandamunka, illetve megvitatták, hogy azt hogyan lehetne összehangolni. A párhuzamos akciók megosztották a rendelkezésre álló anyagi forrásokat, és nagyon eltérő színvonalú kiadványokat eredményeztek. Elhatározták, hogy kölcsönösen tájékoztatják egymást tevékenységükről, valamint a Külügyminisztériumban létrehoznak egy összekötő szervet.¹¹⁴ A revíziós propagandát folytató szervezetek a Területvédő Liga vezetésével 1920 tavaszától erőteljes belföldi propagandába kezdtek az ellen, hogy Magyarország aláírja a békeszerződést, közben az OMH-val is keresték az együttműködést, mert a kormány által diplomáciai okokból sem vállalható hazai és nemzetközi propagandát akarták felvállalni. A békeszerződés ratifikálása és a nyugat-magyarországi akció után a kormányzat fontos lépéseket tett annak érdekében, hogy a revíziós mozgalomnak a „kultúra és a szellem fegyverével” küzdő mérsékelt részét megnyerje céljainak.

Az addigi tapasztalatokból kiindulva Petri Pál a Miniszterelnökség III. osztályának vezetője azt javasolta 1920 decemberében, hogy a külföldi magyarokkal kapcsolatos problémák csak társadalmi és egyházi szervezeteken keresztül, de állami ellenőrzés alatt legyenek intézhetők.¹¹⁵ Így amikor az általános belpolitikai konszolidáció keretében 1921. május 11-én Bethlen István miniszterelnöknél értekezletet tartottak az irredenta¹¹⁶ szervezetek

¹¹⁴ Az értekezleten a Külügyminisztérium, a Békeelőkészítő Iroda, a Területvédő Liga, a Nemzetiségi Minisztérium, a Felvidéki Liga, a Nemzetiségi Minisztérium, a Vallás és Közoktatási Minisztérium, a Propaganda Minisztérium, a MOVE, a Földrajzi Intézet és a protestáns egyházak képviselői vettek részt. MOL K 63 1919–1927–468.

¹¹⁵ A külföldi magyarokkal kapcsolatos ügyek „csak társadalmi, egyházi úton intézhetők s az minden nyilvános közbelépése nemzetközi jogi okokból teljesen lehetetlen a titkos közreműködésének beigazolása is a legélesebb diplomáciai konfliktushoz vezetne. A társadalmi szervezeteknek azonban mégis az állami szervek irányításához kell alkalmazkodniuk, feltűnés elkerülésével titkosan szabad működésüket folytatni. [...] Javaslom tehát, hogy három-négy munkaképes és munkakedvvel bíró, vezetésre alkalmas egyén választassék ki. Egyet a románok, egyet a szerbek által megszállott terület, egyet a ruszka-krajnai és egyet a szlovenszói véreink gondozására. Ezek mindegyike vegyen maga mellé négy-öt munkatársat. Ezek alakítsanak társadalmi szervezeteket, mint amilyenek például a Julián Egyesület, Bocskay Szövetség, s ezekre bízassék a feladat úgy, hogy csak a vezetők legyenek a minisztériummal, illetve annak ügyosztályaival szóbeli érintkezésben. A többi úgynevezett irredentisztikus szervezettel szakítson meg minden összeköttetést a kormány.” MOL K 26 1240–1920–XLIII. Idézi Romsics Ignác: Előszó [A Nemzetiségi és Kisebbségi Ügyosztály hivataltörténete.] In *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944.* Főszerk. Romsics Ignác, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995, X.

¹¹⁶ A magyar történeti szakirodalom nem egységes az „irredenta” kifejezés tartalmát illetően. A korabeli kormányzati anyagokban inkább leíró és nem értékelő taralommal használják az „irredenta” kifejezést vagy az „irredenta szervezet” megjelölést. Ez alatt a nyílt, a békeszerződést elutasító, mielőbbi revíziót propagáló mozgalmakat értették. A „revíziós szervezet” kifejezést a békeszerződés megváltoztatására törekvő szervezetekre alkalmazták.

megszüntetése, illetve korlátozása érdekében, már ebben a modellben gondolkodtak.¹¹⁷ A megbeszélés alaphangját Bethlen István adta meg: „Nagy veszedelmet okoz az újonnan elfoglalt területeken élő véreinknek, hogy innen üzenetek történnek, állítólagos katonai megbízottak keresik fel ottani véreink vezetőit, ezeket kompromittálják és sokszor elfogatásnak, bántalmazásnak teszik ki.”¹¹⁸ Megegyeztek abban, hogy megszűnt a katonai szervezkedés a megszállt területek felszabadítására. Aki ilyesmivel foglalkozik, semmilyen támogatásra nem számíthat. Megtiltották továbbá, hogy katonai futárok keressék fel a külhoni magyarság vezetőit. Mindenféle kapcsolatfelvételtől Teleki Pált informálni kellett. A kémiszolgálatot is teljesen különválasztották a katonai szervezetek ügyeitől. Bánffy Miklós külügyminiszter külön kérte, hogy ne csupán az érintett szervezetek felülvizsgálatára és korlátozására kerüljön sor, hanem a „legveszedelmesebbeket” (a hazai és külföldi propagandájukkal a revíziót hosszú távon megvalósítani készülő külügyi munkát akadályozókat) oszlassák fel. Ugyanekkor határozatot hoztak a nemzetvédelmi célokra alakult egyesületek működéséről.¹¹⁹ Ebben az egyes szervezetek működését a nemzetközi jogi irányelvekkel kívánták összhangba hozni. Ezért a területek visszaszerzésére, illetve más állam intézményei ellen irányuló tevékenységre utaló megfogalmazásokat és szimbólumokat (zászlók, jelvények stb.) ki kellett hagyni az alapszabályokból és a programokból.

A tanácskozás után oszlatták fel többek között az Erdélyi Székely–Magyar Szövetséget, amelyet 1919 őszén emigráns székelyföldi tisztviselők hoztak létre, és 1920 tavaszán még a Nemzetiségi Minisztérium támogatása révén a Bocskay Szövetség legerősebb konkurensének számított.¹²⁰ Ugyanekkor számolták fel az elcsatolt vármegyék törvényhatósági irodáit. Ezeket az anyaországba menekült vármegyei tisztviselők hozták létre a mielőbbi visszatérés reményében, a menekültügyek intézése, a jogfolytonosság hangsúlyozása, a sérelmek feltárása és nem utolsósorban szolgálati jogviszonyuk folyamatos fenntartása érdekében. Ősszel a területvédő ligák is átalakultak; ezeket beolvasztották a

¹¹⁷ Az értekezleten többek között jelen volt: Bethlen István miniszterelnök, Bánffy Miklós külügyminiszter, Ráday Gedeon belügyminiszter, Belicska Sándor honvédelmi miniszter, Röder Vilmos és Siménfalvy Tihamér vezérkari ezredek, Petri Pál a VKM tanácsosa, Jancsó Benedek a Bocskay Szövetség szakértője, Sebess Dénes a Bocskay Szövetség elnöke, Teleki Pál. A tanácskozásról készült feljegyzés: MOL K 26 1921–XXXVIII–3581.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Uo.; A közhatalomváltás utáni időszak zavaros katonai, diverzáns szervezkedéseinek története feldolgozatlan. Egy áttekintő, ideologikus tanulmány áll erről rendelkezésünkre: Godó Ágnes: A Horthy-rendszer kalandor háborús tervei. *Hadtörténeti Közlemények*, 1961. 1. sz. 112–144.

¹²⁰ Király Aladár volt háromszéki főispán, az Erdélyi Székely–Magyar Szövetség elnöke Huszár Károlyhoz írt levelében azt bizonygatta, hogy szervezetük az erdélyi érdekek védelmének képviselője, otthoni megbízás alapján. 1920. január 20. MOL K 26 1261–1921–XVIII. A Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma 1920. március 3-án körendeletet adott ki annak érdekében, hogy az erdélyi ügyekben meg kell hallgatni az Erdélyi Székely–Magyar Szövetség véleményét MOL K 26 1920 (körendeletek).

Magyar Nemzeti Szövetségbe.¹²¹

A területvédő, revíziós egyesületek munkatársainak egy része különböző minisztériumok állományából lett az intézményekhez beosztva. Bethlen 1921 májusában körlevélben kért pontos tájékoztatást a kirendelt állami tisztviselők számáról, tevékenységéről. Ugyanakkor utasítást adott arra, „hogy a társadalmi egyesületek munkájának ellenőrzése és egységes irányítása céljából a jövőben csak az én meghallgatásom után s az általam javasolt módon méltóztassék tisztviselőket rendelkezésre bocsátani.”¹²² A beérkező kimutatás szerint a Vallás- és Közoktatási Minisztériumból 514 főt, a Pénzügyminisztériumból 2 főt, a vasúti alkalmazottak közül 8 főt, a postai, távírdai személyzetből 4 főt, a vasgyári – állami – tisztviselők közül 2 főt rendeltek ki valamelyik magyarországi egyesülethez, mint menekült magyar állami tisztviselőt.¹²³ Mindebből a közel 40 szervezethez beosztott tisztviselőből 1922 júniusára a külföldi magyarokkal foglalkozó közvetetten állami támogatást élvező szervezeteknél 6 fő dolgozott.¹²⁴

Az előbbieken bemutatott intézményi átalakulás a nagypolitika folyamataiban értelmezhető. A trianoni békeszerződés aláírása után a magyar külpolitika ki akart törni a nemzetközi elszigeteltségből. Világossá vált, hogy a revízió követelése időszerűtlen az új diplomáciai kapcsolatrendszerben. Bár a status quót nem tekintették véglegesnek (azt megváltoztathatatlanak elismerő nyilatkozatot sem tettek), de a revízió követelése lekerült a napirendről. A húszas években a legfontosabb külpolitikai célkitűzés az új nemzetközi politikai kapcsolatok kialakítása volt.

A történelmi Magyarország szétesésének sokkját a magyar társadalom lassan és nehezen tudta feldolgozni. Így a hivatalos külpolitika – nem beszélni a revízióról – látszólag ellentmondásba került azzal, hogy létező társadalmi igény volt a revízióra, pontosabban a sérelmek nemzetközi propagálására. Mivel azonban hosszabb távon a Bethlen-kormányzat is a (konkrétan nem tisztázott) revízió megvalósítására törekedett, és e téren szüksége volt a társadalmi támogatásra, az 1918–19-ben spontán módon szerveződött (revíziós) társadalmi szervezeteket célszerű volt nem hivatalos kormányzati ellenőrzés alá helyezni. Ennek

¹²¹ A Felvidéki Liga, a Délvidéki Liga, az Erdélyi Székely–Magyar Szövetség, valamint a Megszállt Törvényhatóságok Központi Irodájának megszüntetéséről a Belügyminiszter 57401/1921. sz. rendelete intézkedett.

MOL K 26 1922–1266–I. A Magyar Nemzeti Szövetség létrehozásáról: MOL K 437 1922–12/12.

¹²² Bethlen István levele: Valamennyi miniszter úrnak! 1921. 23. május 23. MOL K 28–186–192.

¹²³ MOL K 28 1921–186–392. Idézi B. Bernát István: *TESzK a revíziós propaganda egységéért*. (Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának iratanyaga 1920–1928.) OSZK Kézirattár, F 625/591. 11.

Ezek név és foglalkozás illetve intézmény szerinti beosztását lásd: MOL K 28 198–366–1923–T-468.

¹²⁴ A Magyar Nemzeti Szövetségnél 1 fő, Rákóczi Szövetségnél a Felvidéki Ligától átvett 4 fő és a NépiesIrodalmi Társaságnál egy fő volt alkalmazva a VKM tisztviselői státussal. Uo.

érdekében Bethlen egy kézbe vonta a támogatást, és egységesíteni kívánta különösen a külföldi propagandát, ugyanakkor szétválasztotta az állami és az egyesületi munkát.

A májusi értekezlet nyomán elindult intézményi átalakulás, a külhoni magyarság vezetőivel való kapcsolattartás konszolidálása érdekében hozták létre 1921 augusztusában Teleki Pál irányításával közvetlenül a Miniszterelnöknek alárendelve a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központját (TESzK).¹²⁵

A TESzK 1921. augusztus 12-i megalakulása után néhány egyesület megszűnt, mások az új szervezethez kerültek. Ezzel együtt a kirendelt állami tisztviselők számát drasztikusan csökkentették. A TESzK-hez tartozó egyesületek 1922-ben már csak 6 állami tisztviselőt alkalmaztak. Az ide tartozó egyesületek munkatársaira a kormányzati intézményekben dolgozóktól eltérő rendelkezések vonatkoztak.¹²⁶

A határon túli magyarokkal való törődés és a revízió előkészítése a kormányzati és a nem kormányzati szerveknél elválaszthatatlanul összefonódott.

3.4. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja létrehozása és működése

Az 1921. május 27-i, a következő évi költségvetést tárgyaló minisztertanácsi ülés azzal bízta meg a miniszterelnököt, hogy találkozzon a határon túli magyarok ügyeivel foglalkozó szervezetek képviselőivel, és tárgyalják meg az együttműködés lehetőségeit. A tervezett konzultáció megvalósulásáról nem tudunk, de az 1921. augusztus 12-i kormányülésen elfogadták Bethlen javaslatát a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának létrehozására.¹²⁷ Az intézmény vezetésével Teleki Pált, operatív irányításával, helyetteseként,

¹²⁵ MOL K 27 Mt. jkv. 1921. augusztus 21. valamint a TESzK iratokban MOL K 437–10–7. Feldolgozva lásd még: B. Bernát István: *TESzK ... i. m.* OSZK Kézirattár, F 625/591. 2–4.

Ez a szervezet nem azonos az 1919-ben kifejezetten „nemzetvédelmi” célokra létrehozott Társadalmi Egyesületek Szövetségével, melynek Gömbös Gyula volt az országos vezérelnöke és Szörtsey József a tényleges irányítója. Bár az mégis kapcsolatra utal, hogy az egyes határokon túlra közvetítő tagszervezeteknél a védelem ügyeiben, a szomszédországi hírszerzéssel szemben, ha problémát érzékeltek Szörtseyt kellett megkeresni. Részletesebben: *Társadalmi Egyesületek Szövetsége, TESz. Szervezete, alapszabályai és vezetőségének névsora.* Bp., 1929. majd ua. 1934. Az általunk tárgyalt TESzK hivatalosan nem szerepelt sem a *Tiszti név- és címtárban*, sem a társadalmi egyesületek között. A központhoz tartozó társadalmi egyesületek azonban hivatalosan bejegyzett szervezetekként működtek mint „hazafias szervezetek”. Erre vonatkozólag lásd: Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei.* Statisztikai Hivatal, 1933. 166.

¹²⁶ Ezen túl a beosztott tisztviselőkről is közöl adatokat Papp Antal levele Pataky Tiborhoz, 1922. augusztus 29. 1924-ben már 11 állami tisztviselő dolgozott Papp Antalhoz beosztva: 7 a Magyar Külügyi Társaságnál, 2 a TESzK-ben, 3 az egyes egyesületeknél. Ismertebb alkalmazottak: Barabás Endre, Horváth Jenő, Krammer Jenő, Fall Endre. MOL K 437 II–10(8) f. 1379.

¹²⁷ MOL K 27 Mt. jkv. 1921. augusztus 12. (pol.)

Papp Antalt bízták meg.¹²⁸ A minisztertanácsi határozat leszögezte, hogy a határon túli magyarok ügyeiben kizárólag a miniszterelnök rendelkezhet, meghallgatva egy-egy konkrét kérdés kapcsán az illetékes minisztereket. A társadalmi szervezetekkel e tárgykörben csak Teleki hivatalán keresztül érintkezhet. A központ feladata a határon túli magyarok érdekvédelmével, támogatásával kapcsolatos magyarországi társadalmi tevékenység koordinálása volt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a TESzK a kormány nevében működő szervezet, amely a Rákóczi Szövetségen (Felvidék), a Szent Gellért Társaságon (Délvidék és a Marostól délre lévő, Romániához került Bánság), és a Népies Irodalmi Társaságon (a Romániához csatolt kelet-magyarországi területek a bánsági rész kivételével) keresztül intézi a határon túli magyar társadalmi intézmények támogatását. Az intézményhez tartozott még a Magyar Nemzeti Szövetség, amely belföldi és külföldi propagandával egyaránt foglalkozott. A szövetség magába olvasztotta az 1918 decemberében alakult Területvédő Ligát, így ezután elsősorban külföldi propagandamunkát végzett. A húszas évek második felében formálisan ide tartozott a Magyar Külügyi Társaság, a Szociográfiai Intézet és az Államtudományi Intézet is, de ezek irányításában a TESzK operatív vezetője, Papp Antal nem vett részt. A TESzK létrejötte után Bethlen nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a határon túli magyarokkal kapcsolatos, nem kormányzati hatáskörben kezelhető ügyekben kizárólag az

¹²⁸ Hogy miért épp Papp Antalt alkalmazták erre a feladatra? Erzsébetvárosi, örmény származású, 1913-ban nevezték ki pénzügyigazgatónak Kolozsvárra. 1919. március 6-ig maradhatott a hivatalában. Az erdélyi sóbányák és a sószállítás minisztériumi irányítója volt. A háború végén 5 bányászsztrájkot tárgyalt végig és a bányászok élelmezéséért volt felelős. A kolozsvári adóhivatal 1919. január 19-én kerül román állami ellenőrzés alá. A pénzügyigazgatóság átvételére – valószínűleg Pappnak a kinevezett román főispánnal és az utódjának kiszemelt volt tordai pénzügyigazgatóval meglévő jó kapcsolata miatt – csak március 4-én került sor. A kolozsvári állampénztár a sajátján kívül még három megye költségvetését kezelte, így az Osztrák–Magyar Bank kolozsvári fiókjában nagy hitelkerettel rendelkeztek. Ezért, hogy ez visszautalható legyen, Papp egy előre aláírt biancó átutalási csekkel rendelkezett és amikor a fegyveresek megszállták az épületet, ő egy másik kapun távozva az OMB helyi fiókjában a csekket felhasználva 11 M koronát visszautaltatott a bécsi anyaintézetbe. (Az állampénztár kolozsvári letétjeit és értékpapírjait, még 1918 decemberében Budapestre a Vámpalota pincéjébe szállíttatta. De Budapest román megszállása után ezeket felfedezték és visszaszállították Kolozsvárra.) Állásából 1919. március 6-án mentették fel. Lakását rekvirálták, egy bankban vállalt munkát. 1919. június 27-én letartóztatták, de két hét után feltételesen szabadlábra helyezték. Ezt követően öt alkalommal kiutasították az országból, de ezekre nem reagált. 1920 októberében a budapesti pénzügyminisztériumból kérték, hogy repatriáljon Magyarországra. November végén kapott minisztériumi állást, de 1921 júniusától a Miniszterelnökség kiemelte beosztásából és minisztertanácsi határozattal megbízta a „leszakított országrészek gondozásával”. A feladatot 1931. októberi, államtitkári nyugdíjazása után, 1932. július 1-vel adta át Krammer Jenőnek a NIT munkatársának, de továbbra is részt vett a szakterület háttérmegebeszéléseiben. 1926-tól egyetemi magántanár és 1931-ig a szegedi egyetemen tanított. Széles társadalmi kapcsolatokkal bírt: 1925–1931 között az Országos Takarékosági bizottság tagja; egyik megszervezője az Állami Érdekeltségek Felügyeleti Hatóságának; a Bethlen Margit Leányinternátus felügyelő bizottságának tagja (1923); az Erdélyi Férfiak Egyesületének társelnöke (1924); a Magyar Külügyi Társaság elnöki tanácsának tagja (1924); a Magyar Nemzeti Szövetség választmányának tagja (1922); a Faluszövetség választmányának tagja (1934); a Szent László Társaság tagja, 1940-től világi elnöke; a Magyar Cserkészszövetség országos elnöke (1932. április), a Világcserkészlet kilences bizottságának tagja (1939. júliusi megválasztásával). Ezzel a hosszú bemutatással azt kívántam alátámasztani, hogy szakmai, politikai, morális és közéleti legitimitással egyaránt bír, Teleki és Bethlen bizalmas környezetéhez tartozó személyről van szó.

új szövetséghez tartozó egyesületek járhassanak el. Például az Országos Menekültügyi Hivatal támogatási kérelmét, az erdélyi magyar tisztviselők sérelmeiről készített népszövetségi beadvány továbbfejlesztésére, ezen az alapon utasította el.¹²⁹

A TESzK (korabeli szóhasználatban Teleki-iroda) apparátusa közvetlenül a miniszterelnöknek volt alárendelve, aki ezt a II. ügyosztály révén gyakorolta. A szervezet költségvetését a ME II. osztálya (Pataky Tibor vezetésével) készítette elő és a Pénzügyminiszterrel egyeztetve az országgyűlés költségvetési vitáját kikerülve a kormány hagyta jóvá.

A TESzK-hez tartozó egyesületek nem tarthattak fenn közvetlen kapcsolatot a Miniszterelnökséggel és a minisztériumokkal: „A szervezeteknek mindazon vonatkozású ügyekben, amelyek az elszakított területek viszonyaival kapcsolatosak sem előterjesztést, sem jelentést, semmi néven nevezendő beadványt a hatóságokhoz közvetlenül benyújtani nem lehet, hanem egyedül a Te [Papp Antal] közvetítésével a Miniszterelnökséghez. Szintúgy tilos ilyen ügyekben a hatóságoknál való rövid úton történő személyes eljárás. Kivételt képeznek ez alól a sajtószemelvények.”¹³⁰ Bethlen ezzel biztosította, hogy az információk hozzá érkezzenek, és az egyesületek ügyeiben is maga dönthessen.

Az egyesületek a legnagyobb titoktartás mellett működtek. Az alkalmazottakat szigorúan ellenőrizték. Az iratkezelés titkossága mellett a Miniszterelnökséggel folytatott levelezést vissza kellett adni, feltehetően megsemmisítés céljából. A „kivülálló vezető férfiakkal” (azaz a határon túli magyar politikai vezérekkel) csak a szervezet vezetője tárgyalhatott, mégpedig a hivatali helységeken kívül. A kémkedés ellen külön magándetektív-szolgálatot foglalkoztattak.¹³¹ Maga a TESzK iroda is Papp Antal lakásában működött. Az alárendelt társadalmi egyesületek a kormányzattól kaptak elhelyezésükre szolgáló ingatlanokat.

Még az 1921. augusztusi minisztertanácsi döntés előtt az érintett szervezetek munkatársai találkoztak és megállapodtak néhány kérdésben. Ezek közül a legfontosabb a fizetések ügye volt, amelyet a munka bizalmi jellege miatt a köztisztviselőknél magasabban

¹²⁹ „Az ilyen irányú munkálatok elvégzése (adatgyűjtés és külföldi propaganda – B. N.) amennyiben az állami szervek által lehetséges, a Miniszterelnökség, illetve a Külügyminisztérium ügykörébe tartozik, amennyiben pedig – ami valószínűbbnek látszik – állami szervezeteink ily irányú közbelépése nem kecsegtetne eredménnyel, úgy ezen feladat ellátását az erdélyi magyarság társadalmi gondozásával foglalkozó egyesületekre kell bízni, akik ilyen irányban a szükséges intézkedéseket saját hatáskörükben meg fogják tenni.” Bethlen István levele az Országos Menekültügyi Hivatalhoz 1922. január 3. MOL K 437 1921–1922–1–1. Idézi B. Bernát István: TESzK ... i. m. 16–17.

¹³⁰ Bethlen István levele Papp Antalhoz 1922. november 3. MOL K 437 1923–2. Idézi B. Bernát István: TESzK... i. m. 18.

¹³¹ Uo. 14–15.

állapítottak meg.¹³²

Mint már utaltunk, rá a határon túli magyarság sérelmeivel és a revízióval kapcsolatos propaganda terén nem volt összehangolt stratégia. A TESzK-nek kellett a kérdést rendeznie. Teleki ezt a munkát személyesen kívánta irányítani. Lesújtó volt a véleménye a propagandamunkáról, de a szakszerűség számonkérésén túl új irányelveket ő sem adott. Bethlen sok vonatkozásban egyetértett Telekivel, de fontosnak látta az addigi propaganda hatását is. 1921. november 26-án a négy egyesület vezetői értekezletet tartottak. Papp Antal a külföldre irányuló propaganda egységesítését és egyesítését kérte. Javasolta egy egyesületközi bizottság létrehozását, amely minden kiadvány kéziratát átnézné és az egyes témákat feldolgoztatna. Az egyesítés alatt a terjesztéssel és a sajtóanyag előkészítésével foglalkozó iroda létrehozását értette. Teleki Pál és Perényi Zsigmond vezetésével létre is hoztak egy bizottságot, amelybe a TESzK-hez tartozó egyesületek 2-2 főt küldhettek. Másrészt Jancsó Benedeket felkérték arra, hogy a külföldnek szánt propagandaanyag összeállítása érdekében alakítson irodát. A bizottság és az iroda azonban még 1922 szeptemberében sem működött.¹³³

1923-ban Bethlen részvételével ugyanebben az ügyben újabb értekezletre került sor, amelyen már a Külügyminisztérium képviselői is részt vettek, de ekkor sem tudtak egységes kereteket kialakítani a propagandamunkát illetően.¹³⁴ Az egyesületek és a Külügyminisztérium által folytatott adatgyűjtő és propaganda-tevékenységgel elégedetlen Teleki Pál hozta létre a Szociográfiai Intézetet, majd az Államtudományi Intézetet. A közvetlenül a revízióra irányuló propaganda egységesítését, nyilvános társadalmi mozgalom szervezését 1927-től a Revíziós Liga végezte.¹³⁵

A politikai döntések előkészítése és a konkrét politikai támogatás, kapcsolattartás a TESzK megalakulása után is a Miniszterelnökséghez tartozott. A szövetségbe tömörült egyesületek a kormányzati támogatást közvetítették a határon túli magyarsághoz, illetve nem hivatalos külföldi propagandát fejtettek ki. Bethlen eredeti javaslata szerint a Pénzügyminisztérium folyósította volna a szükséges összeget az éves állami költségvetésből „Magyar Kultúregylet” címen. (A későbbiekben azonban más megoldást találtak.) Az éves költségvetési előterjesztéseket a Pénzügyminisztérium, a Miniszterelnökség és a TESzK

¹³² Fogalmazói munkakörben 3–5 ezer K, kezelő, gépirói beosztásban 1200–3000 K fizetést tartottak elfogadhatónak. *Az egyesületközi értekezlet megállapodásai*. 1921. augusztus 3. MOL K 437 1921–2–37.

¹³³ MOL K 437 1922–12/12. Részletesen tárgyalja a propagandamunka egységesítését: B. Bernát István: *TESzK...* i. m. 18–24.

¹³⁴ Jegyzőkönyv az 1923. II. 12-én a Miniszterelnök elnöklete alatt a M. Kir. Min. Elnökségen a társadalmi úton folytatott külföldi propaganda ügyében tartott értekezletről. MOL K 437 1923–12. Részletesen tárgyalja: B. Bernát István: *TESzK...* i. m. 25–32.

¹³⁵ Zeidler Miklós: *A Magyar Revíziós Liga, Századok*, 1997. 2. sz. 303–351.

illetékesei (elsősorban Papp Antal) együtt állították össze. A központ pénzügyvitelét a Pénzügyintézet Központ ellenőrizhette volna, de ez alól felmentést kaptak. Így a Papp Antal vezette iroda gyakorlatilag az állami ellenőrzésen kívül működött. A határon túlra közvetített összegekről csak a Miniszterelnökség illetékes II. osztályának kellett negyedévente elszámolniuk.¹³⁶ Maga az iroda is Papp Antal lakásában működött.

A TESZK működését három szakaszra különíthetjük el. Az első időszakban, 1921–1925 között, a határon túli magyarokat támogató egyesületi munkát koordinálta, és ugyanezt próbálta a revíziós propaganda terén is elérni. Ez utóbbi azonban nem sikerült a Külügyminisztérium, illetve a Külügyi Társaság különérdekei, és gyaníthatóan Teleki hosszabb külföldi távolléte miatt.

A következő időszakban, 1925–1932 között már csak az egyesületeken keresztül folyó, Magyarországról kiinduló segélyezési munkát szervezték. A revíziós propaganda új intézménye a Revíziós Liga lett. A Szociográfiai Intézet és az Államtudományi Intézet irányában csak költségvetési közvetítőként léptek fel. Az utóbbi maga érintkezett a ME II. osztályával. A határon túli magyar politikusok az enyhülő nemzetközi viszonyok következtében már nemzetközi fórumokon is felléphettek, nemcsak titokban lehetett velük kapcsolatot tartani. Bethlen miniszterelnöksége után nagyban megnőtt a Külügyminisztérium szerepe a szomszédországi magyarokkal való kapcsolattartásban, de megmaradt a Pataky vezette osztály meghatározó befolyása. Teleki Pál a revízió „szakmai” előkészítését (adatgyűjtés, tervezetek kidolgozása) tekinthette feladatának egy remélt újabb nagyhatalmi tárgyaláshoz. Ezért az Államtudományi Intézet (ÁTI) fejlesztését támogatta és ezen intézményen kívül, a húszas évek második felétől, érdemben nem szólt bele Papp Antal és Pataky Tibor intézmény-irányító, költségvetéseket tervező tevékenységébe.

1931-ben Papp Antalt – aki egyébként a Pénzügyminisztérium állományához tartozott – nyugdíjazták és a feladatkörét, egy nagyobb Bethlen által elrendelt iratmegsemmisítés után Krammer Jenőnek adta át. Az iroda Papp lakásáról átkerült a NIT központjába.¹³⁷ Az utolsó általam ismert költségvetés az 1943 októberében előkészített 1944. évi költségvetés dél-erdélyi, szlovákiai, és bánáti támogatási tételekkel, de már közvetítő szervezetek nélkül.¹³⁸ Az ezt megelőző utolsó éves költségterv az 1932/1933-as volt, de már abban sem szerepeltek a

136 MOL K 27 (pol.) Mt. jkv. 1921. augusztus 12. A felülvizsgálati mentességről: Papp Antal levele Pataky Tiborhoz 1925. augusztus 19. MOL K 437 10–1928. f. 25.

137 Papp Antal levele ismeretlenhez 1932. február 9. valamint *Jegyzőkönyv az iratkezelésről 1932. július 29.* Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (PRMTKL), Papp Antal hagyatéka, Iratok V/545. *A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942.*

138 Társadalmi Szervezetek Központja 1944. évi költségvetése. [K. J. – Krammer Jenő – monogrammal, 17 f.] MOL K 28–198–367–1943–1146.

társadalmi egyesületek, hanem észak, dél, kelet felosztás szerint tagolódott.¹³⁹ Miközben maguk a társaságok – legnagyobb apparátussal a Népies Irodalmi Társaság – fennmaradtak. A támogatások forrása is átalakult, de erről csak 1940 vonatkozásában rendelkezem azzal az információval, hogy a honvédelmi tárcától, a Nemzeti Közművelődési Alapítványtól és a Kivándorlási Alapból utalták át a szükséges összegeket a Miniszterelnökség II. osztályára valamint a Külügyminisztériumhoz.¹⁴⁰

A következőkben a TESzK által támogatott szervezeteket tekintem át a Népies Irodalmi Társaság kivételével, amelyet a dolgozat következő fejezetében külön vizsgálok.

3.5. Magyar Nemzeti Szövetség

A *Magyar Nemzeti Szövetség* az 1921 májusi miniszteri értekezlet nyomán a Területvédő Liga utódként jött létre átvéve annak munkatársait, iratait, kiadványait. A Perényi Zsigmond vezette szervezet döntően belföldi propagandát folytatott, mert a trianoni szerződést elutasította, nem pedig – mint például a Revíziós Liga – kritizálta. Az 1922–1923-as költségvetési tervezés kapcsán egyértelműen kiderült, hogy Teleki Pál nagy kritikával illette munkájukat és szoros ellenőrzést tartott fontosnak Patakyék részéről azon túl, hogy a külföldi propagandamunkából szerette volna kizárni a társaságot.¹⁴¹ A szervezet által már akkor javasolt havi folyóirata 1928-ban valósult meg *Nagymagyarország* (1928–1944) címmel. A lap elsősorban magyarországi propagandát folytatott, a kisebbségi sérelmek bemutatásán túl elsősorban a trianoni békeszerződés igazságtalanságával kapcsolatos nemzetközi híreket propagálta, mintegy a nemzetközi visszajelzéseket, a revízió reményébe vetett hitet erősítve. A szervezet több erős tagszervezettel rendelkezett (USA, illetve Pécs-Baranya, Szabolcs vármegyékben).¹⁴² A lapkiadáson túl jelentős kiadói tevékenységgel „küzdöttek a magyar igazságért”. A Magyar Nemzeti Szövetség könyvei és a Nagymagyarország könyvsorozatban

¹³⁹ A TESzK 1932/1933 évi költségtervezete. 1932. VII. [5 f.] PRMTKL, V/545. *A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942.*

¹⁴⁰ A Miniszterelnökség levele Papp Antalhoz, 1942. december 30-án. [Közlök a legfőbb Állami Számvevőszék levéléből: „Van szerencsém nagybecsű tudomásodra hozni, hogy a honvédelmi tárcától, a Nemzeti Közművelődési Alapítványtól és a kivándorlási Alapból a miniszterelnökség II. osztályához, valamint az említett alapból a külügyminisztériumhoz átutalt összegeknek az 1940. év végéig terjedő elszámolását kiküldöttem felülvizsgáltatván, az elszámolásokat illetően a Legfőbb Állami Számvevőszék részéről észrevétel nem merült fel.”] Uo. A levélből az is kiderül, hogy Papp 1931 után is tudott a támogatások bonyolításáról, de ebben már közvetlenül nem vett részt.

¹⁴¹ MNSZ költségterv, 1923. április 16. MOL K 437 1923–10/9. Teleki véleményezése: 1923. április 29. Pataky Tibornak MOL K 437 1923–12–209.

¹⁴² Egy megyei szervezet tevékenységéről: *Titkári beszámoló a Magyar Nemzeti Szövetség Pécs-Branyai köre munkájáról.* Pécs, 1942. 22.

hazafias színdarabok, hazafias verskötetek, ismeretterjesztő munkák, szociálpolitikai kiadványok, térképek, plakátok, kották, levelezőlapok, jelvények, plakettek és német, angol, olasz, francia nyelvű füzetecskék jelentek meg.¹⁴³

3.6. Magyar Külügyi Társaság

Az 1920 áprilisában alakult Külügyi Társaság az előbbi propagandaszervezethez képest a tudományosság igényével lépett fel és a külföld magyar szempontú tájékoztatásán túl a magyar társadalom külpolitikai tájékozottságának színvonalát szerette volna emelni.¹⁴⁴ A politikusokból, tudósokból, diplomatákból álló egyesület vezetői is prominens közéleti emberek voltak.¹⁴⁵ A szervezet célkitűzései között első helyen szerepelt a Népszövetségi Liga Eszméjének ápolása és a nemzetek közötti kapcsolatok fejlesztése.¹⁴⁶ A társaságnak hat osztálya volt: népszövetségi, nemzetközi jogi, közgazdasági, társadalmi, történelmi, tudományos-művészeti.

A MKT 1923–1924. évi beszámolójában Eötvényi Olivér titkár elsősorban a nemzetközi beágyazottságukat emelte ki. „*Most már a Népszövetségi Ligák konferenciáin a magyar álláspont teljes megértéssel és méltánnyal találkozik és csak kívánatos, hogy hasonló eredményt érjenek el hivatalos kormányküldötteink Genfben és egyebütt, a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésein és Tanácsulésein. A Népszövetség vagy helyesebben a Nemzetek Szövetsége csak a kormányok képviselőiből áll, a Népszövetségi Ligák azonban a szabad népek szabad akaratát, a nemzetek lelkiismeretét képviselik. Ezért az utóbbiak hatása állandóan nyer súlyban és universalitásban. Mindenképpen kívánatos, hogy-e kettő, a Nemzetek Szövetsége és a Népszövetségi Ligák harmónikusan és eredményesen együttműködjenek. A Magyar Külügyi Társaság ilyen irányba működik.*”¹⁴⁷ A népszövetségi eszmét népszerűsítő egyesületek nemzetközi szervezetébe (Union Internationale des

¹⁴³ Példa a reklámozott kiadványaik listájára: *Nagymagyarország*, 1929. január 1. 37–40.

¹⁴⁴ A szervezet történetét feldolgozta: Zeidler Miklós: *A Magyar Külügyi Társaság és folyóirata. A Külügyi Szemle (1920–1944). Külügyi Szemle*, 2002. 1. sz. 151–176. Uő. készítette el a társaság *Külügyi Szemle* című negyedéves folyóiratának repertóriumát: Zeidler Miklós: *A Külügyi Szemle repertórium 1920–1925, 1929–1944.* (Kézirat. Sokszorosította a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete.) Budapest, 1999. XXXVII + 416.

¹⁴⁵ Elnöke: Apponyi Albert, társelnökök: Andrássy Gyula (az Osztrák–Magyar Monarchia volt külügyminisztere), Berzeviczy Albert (az MTA elnöke), Csernoch János (esztergomi érsek), Teleki Pál, Wlassics Gyula (a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság elnöke). Magyar Külügyi Társaság. *Külügyi Szemle*, 1920. 1. sz. 60. [57–65.]

¹⁴⁶ Uo. 57.

¹⁴⁷ A Magyar Külügyi Társaság munkássága 1923–1924-ben. *Külügyi Szemle*, 1923. 1. sz. 288–289.

Associations pour le Société des Nations) kívül még négy magyar szervezet került be és a társasággal együtt ezek alkották a Magyar Népszövetségi Egyesületek Szövetségét. Ez – a Magyar Béke-egyesület kivételével – a többi három, a TESzK alá tartozó kapcsolattartó egyesületek vezetőiből állt.¹⁴⁸

Egy negyedéves folyóiratot (*Külügyi Szemle* 1920–1944 [1925–1929 között szünetelt]) és egy félhavi periodikát (*Magyar Külpolitika* 1925–1931, 1933–1936) adtak ki. 1930-tól *Aktuális kérdések* címmel 11 kötetet jelentettek meg a külpolitikai könyvsorozatukban. A húszas évek második felétől, miután a nemzetközi integráció megtörtént és a Magyar Revíziós Liga meghatározó lett az idegennyelvű propagandában, egyre nagyobb súlyt fektetett a hazai munkára. Évente átlagosan 15 előadást rendeztek Budapesten, de 1925-től a megyeszékhelyeken is rendszeresen tartottak ismeretterjesztő előadásokat. (Így 25 év alatt a fővárosban kb. 300, vidéken 100 előadást szerveztek.) Ezen túl külföldi szakembereket is meghívtak előadni Magyarországra. Igaz, hogy a legtöbben németül adtak elő (71 alkalom), de jelentős volt a francia (52) és az angol (39) nyelvű előadások száma az olasz (28) mellett.¹⁴⁹ 1928-tól rádióelőadásokat készítettek 2–3 heti rendszerességgel, nem csak magyarul, hanem angolul is, a nemzetközi adások számára. 1926-ban indult Budapesten a külügyi szeminárium, amely szeptembertől tavaszig tartott. A szabadegyetemként szervezett rendezvény a felsőoktatásnak megfelelően fő és speciális kollégiumokból állt.¹⁵⁰ 1929-ben 110 órányi kurzusra 50 hallgató iratkozott be. 1926–1940 között összesen 1435 hallgatója volt a szemináriumnak.

A szakosztályok évtizedes munkáját értékelve Horváth Jenő megállapította, hogy a társaság népszövetségi szakosztálya egyrészt a genfi szervezet (mint a területcsonkító hatalmak létrehozta intézmény) iránti bizalmatlanságot próbálta oldani. Másrészt már Apponyi Albert a kezdetektől hangsúlyozta, hogy a Nemzetek Szövetségének szervezete, eljárás módja magyar szempontból nem megfelelő. A kisebbségi szakosztály nem propagandával, a kisebbségi kérdés egész komplexumával, hanem a kérdésre vonatkozó kezelési mechanizmusok jogi kidolgozásával foglalkozott. A békerendszer

¹⁴⁸ Magyar–Székely Egyesület (a NIT vezetőivel Sebes Dénes, Jancsó Benedek, Barabás Endre); Délvidéki Otthon (Tubán Lajos és Fall Endre a Szent Gellért Társaság vezetőivel) Felvidéki Egyesületek Szövetsége (a Rákóczi Szövetség feloszlata után a FESz vette át a munkatársainak jó részét valamint az iratok és a feladatokat).

¹⁴⁹ Cholnoky Győző–Futala Tibor–Kertész Gyula: Nemzetiségi bibliográfia és dokumentáció hazánkban a kezdetektől napjainkig I. *Könyvtári Figyelő*, 1993. 4. sz. 549–550., valamint Eöttevényi Olivér: *A Magyar Külügyi Társaság*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1941, 13. (Klny. *Külügyi évkönyv* 1941.)

¹⁵⁰ A főkollégiumok: nemzetközi jog, diplomáciatörténet, politikai földrajz, nemzetközi szociálpolitika, nemzeti kisebbségek problémái, nemzetközi kereskedelem és közlekedés. Eöttevényi Olivér: *Beszámoló a Magyar Külügyi Társaság munkásságáról 1929 december hó elejéről, március közepéig. Külügyi Szemle*, 1930. 271–272.

következményeiből indult ki a gazdasági szakosztály is, és előadásaik, publikációik nemzetközi összehasonlításban vizsgálták a hatásokat. A történeti szakosztály szintén nemzetközi keretek közé helyezte el a magyar külkapcsolatok történetét.¹⁵¹ 1936-tól ezen osztályok mellett egy ifjúsági csoport is működött – Móricz Kálmán vezetésével –, amelynek célja a magyar diplomata-utánpótlás biztosítása volt.

Mindezek mögött 1940-ben egy 11 fős irodai apparátus működtette a szervezetet.

Zeidler Miklós a következőkben vontta meg a társaság mérlegét: *„A realitásokkal számot vetve támogatta a nemzetközi diplomáciai rendszerhez való igazodást, a revízió békés és jogszerű eszközökkel történő megvalósítását hangoztatta, és igyekezett alternatívát felmutatni a vérmes irredenta propagandával szemben.”*¹⁵²

3.7. Magyar Szociográfiai Intézet

A Magyar Szociográfiai Intézet és az Államtudományi Intézet létrehozása Teleki Pál részéről a színvonalas nemzetközi propaganda és a döntéselőkészítés megalapozását célozta. Az előbbit 1924-ben azzal a céllal hozták létre, hogy a magyar állam és a környező országok közérdekű viszonyaira vonatkozó adatok nyilvántartását végezze el.¹⁵³ Teleki szándéka szerint *„szükség van arra, hogy magunk is egészen világosan lássunk, adatainkat komolyan szedjük össze, kritikai szűrőn bocsássuk át, mert a magunk igazát csak akkor tudjuk megvédeni, ha azt magunk is alaposan ismerjük. Akkor a Magyar Tudományos Akadémia és a Statisztikai Társaság segítségével két intézményt létesítettem, amelyek ma is fennállnak és láthatók. Az úgynevezett Szociográfiai Intézetben gyűjtöttem mindazt ami Magyarországról, a szomszédos országokról, a megszállott területekről nyomtatásban megjelent. Ez az intézet bibliografikus intézetté nőtte ki magát”*.¹⁵⁴ Az intézetet vezető Krisztics Sándor szerint a szociográfia ideálja az *„adatgyűjtés mind tökéletesebbé tétele”*. Ennek érdekében intézetét, mint információs és dokumentációs iroda működtette. A gyűjtemény községi adattárból és kiegészítő gyűjteményekből állt. Az előbbi adattár a történeti Magyarország összes településére (kivéve Budapestet) vonatkozva minden nyomtatásban megjelent anyagot, emlékiratban megjelent vagy levéltárakban feltalálható adatot összegyűjtött. Ez 1941-ig több

¹⁵¹ Visszatekintés a Magyar Külügyi Társaság negyedszázadára. *Külügyi Szemle*, 1944. 192–195.

¹⁵² Zeidler Miklós: *A revíziós ...* i. m. 110.

¹⁵³ 1924. augusztus 2-i 2146. sz. ME II. rendelet.

¹⁵⁴ Teleki Pál beszéde a Képviselőház 1939. augusztus 9-i ülésén. Idézi Krisztics Sándor: A Magyar Szociográfiai Intézet. *A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei*, 1941. 1. sz. 1. [1–12.]

mint egy millió cédulát tett ki és megye–járás–település betűrendbe rendezték. Ehhez jött még a Központi Statisztikai Hivatal nemzetiségi és vallási adatainak feldolgozása (1869–1930 között), százezer cédulával, és az Országos Levéltár 470 iratcsomója, a Pesty féle helységnévtár és a baranyai források, további százezer cédulával. Külön adattárat képezett a Trianon utáni Magyarország 1925-ös közigazgatási adatfelvétele településenként (3376 darab); egy helytörténeti bibliográfia (40 ezer tétel); az Erdély-bibliográfia (15 ezer tétel); a Bánát bibliográfia (1800 tétel); a magyar illetve magyar vonatkozású társadalomtudományi katalógus (60 ezer tétel); a szociográfiai térképek (a nemzetiségi viszonyok változása Baranyában 1805-től, 23 térképen); a községi szociográfia sorozat (60 baranyai település monográfiája).¹⁵⁵ Teleki kezdeményezte egy szellemi kataszter elkészítését, amelyben 800 szakember legfontosabb adatait, tudáskörét, nyelvtudását gyűjtötték össze. Volt olyan év, amikor az intézet több mint 200 kutatót fogadott és 300-nál több írásos választ adott különböző megkeresésekre, s ezen túl a szakminisztériumoknak is készített összeállításokat.¹⁵⁶ A budapesti könyvtárak anyaga alapján 1924–1928 között évente társadalomtudományi bibliográfiát (önálló kiadványok és folyóiratok feldolgozása) jelentettek meg, illetve 1924–1925-ben *Magyar kormányzati bibliográfiát* is kiadtak.¹⁵⁷ Ez utóbbiból, amely a kormányzati rendeletek és kiadványok gyűjteménye volt, további két évfolyam is elkészült, de a kiadásra már nem tudtak pénzt szerezni. Ugyanígy a hírlapindex (külföldi és magyarországi hírlapok cikkeinek decimális katalogizálása) évi kb. 20 ezer tételének gyűjtése is abbamaradt, és e helyett a külügyminisztérium *Külügyi Lapszemléjét* dolgozták fel. (1925, 1926, 1934 teljesen, 1930, 1933, 1938–1939 részben lett feldolgozva.)¹⁵⁸ Az intézet 1941-ben tagolódott be az Államtudományi Intézetbe (amely akkor lett a Teleki Intézet része), de valószínűleg ez nem ment konfliktusok nélkül, mert Krisztics 1941 augusztusában a pécsi egyetem segítségével elindította folyóiratát *A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményeit*, amely 1944-ig nem csak a társadalomtudományi bibliográfiát hozta negyedévente, hanem állandó rovatként a *Magyar Nemzeti Bibliográfiát* is itt publikálták.

Itt tehát egy saját társadalomismereti adatbankot hoztak létre és Teleki erre tervezhette felépíteni a revízióhoz szükséges döntéselőkészítő szakmai intézményt, amelyről a következőkben adok áttekintést.

¹⁵⁵ Cholnoky Győző–Futala Tibor–Kertész Gyula: Nemzetiségi bibliográfia ... i. m. 553–555.

¹⁵⁶ Krisztics Sándor: A Magyar Szociográfiai Intézet. i. m. 3.

¹⁵⁷ *Magyar kormányzati bibliographia. Az 1924-ik évi törvények, kormányrendeletek, önkormányzati rendeletek, szabályrendeletek és bírói döntvények alapján.* Szerk. Krisztics Sándor, Budapest, Magyar Sociographiai Intézet. *Társadalomtudományi bibliographia Budapest közkönyvtárainak 1924-ik [és] 1928-ik évi szerzeményei alapján* 1-5. köt., Budapest, Pfeifer, 1926–1933.

¹⁵⁸ Krisztics Sándor: A Magyar Szociográfiai Intézet. i. m. 10–11.

3.8. Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete

Az első világháború utáni békeelőkészítésből okulva 1922-ben hozták létre a Magyar Statisztikai Társaságot, majd 1924-ben ezen belül demográfiai szakosztály alakult annak érdekében, hogy az országhatárokon kívül élő magyarság viszonyaival foglalkozzék. Ekkor már a TESzK-nek alárendelt más egyesületeknél is folyt hasonló dokumentációs munka, nem beszélve a folyamatos hírlapi és folyóirat közleményekről. (Hajlamosak vagyunk a revíziós szervezetek kiadványait pusztán propagandaanyagként kezelni, miközben az itt összegyűjtött folyamatosan frissülő sérelmi anyagnak és feldolgozásoknak – módszeres ellenőrzés után – komoly dokumentumértéke lehet.) Ezt a területileg, munkamódszerben, feldolgozottságban eltérően folyó tevékenységet volt hivatott egységesíteni a Magyar Statisztikai Társaság rendkívüli közgyűlésén, 1926. november 19-én létrehozott Államtudományi Intézet, amelynek 1940-ig Márffy Albin, majd Rónai András az igazgatója, a felügyelő bizottság elnöke pedig Teleki Pál volt. Az intézmény a Statisztikai Társaság keretében működött, de a Miniszterelnökség II. ügyosztályának felügyelete alatt végezte a munkáját és elszámolásait is az ellenőrizte. A TESzK csak a külön forrásfinanszírozás közvetítő szerepét töltötte be, mintegy rejtve a közvetlen politikai kapcsolatot.

Az intézet a külföldön élő magyarság és a közép-európai államok problémáinak tanulmányozására alakult. Célja, hogy *„a mai Magyarországon kívül élő magyarság demográfiai, egyházi és kulturális, közigazgatási, szociális és gazdasági helyzetére vonatkozó adatokat, statisztikai és egyéb forrásokat állandóan és szakszerűen gyűjtse és központilag nyilvántartsa; valamint a lehetőség szerint megszerezze és megismerje az elszakított területeink egyéb nemzetiségeire vonatkozó adatokat és forrásanyagot is”*.¹⁵⁹

1927-ben négy nyelven térképgyűjteményt adtak ki a háború előtti és utáni Magyarország gazdasági statisztikájáról.¹⁶⁰ Majd megkezdték a tárgykörbe tartozó publikációk katalogizálását és feldolgozását. A munka során világos lett, hogy ehhez nem elegendők a hazai statisztikai adatok, hanem a közép-európai államok törvényeinek, rendeleteinek, hivatalos kiadványainak, bibliográfiai kiadványainak széleskörű feldolgozása szükséges. Így az adatgyűjtésen, összehasonlító elemzések készítésén és az adatszolgáltatás

¹⁵⁹ Márffy Albin: A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. In *Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. A VI. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai*. Szerk. Mártonffy Károly, Budapest, 1941, 587.

¹⁶⁰ Edvi Illés Aladár–Halász Albert: *Magyarország a háború előtt és után gazdaságstatisztikai térképekben*. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság, 1926, 157., Rónai András: Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1932. 5. sz. 437.

révén Rónai András már mint egy „propagandától mentes tudományos szolgálat”-ról beszél 1932-ben, amely a kérdéssel foglalkozó szakembereket kívánja kiszolgálni.¹⁶¹

Ehhez azonban a meglévő gyűjteményeket is integrálni kellett: a Magyar Szociográfiai Intézet vonatkozó cédulaanyagát, a Népies Irodalmi Társaság politikai osztályának sajtógyűjteményét, a Szent Gellért Társaság és a Felvidéki Egyesületek Szövetségének dokumentációját illetve a TESzK-nél felhalmozott külföldi szakkönyvanyagot.¹⁶² Az egyes szervezeteknél párhuzamosan tovább folytak a munkák, de az anyagok zömét másolatban megkapta az ÁTI és katalogizálták vagy újra feldolgozták. Közben folyamatosan, Pataky Tibor, Papp Antal és Teleki Pál nyomására, illetve az erre szolgáló források elvonásával az ÁTI került vezető pozícióba. A harmincas évekre a sajtóanyagokkal szemben a hivatalos kiadványok beszerzésére illetve a feldolgozásra: statisztikai összeállítások és ezek alapján térképek készítésére került a hangsúly.

Az intézet igazgatója 1928-ban még egy rendszeres bulletin kiadásában illetve telefonos és postai információ és dokumentumszolgálatban gondolkodott.¹⁶³ E helyett azonban a harmincas évek elejéig nem is publikáltak az intézet munkatársai. Rónai beszámolója szerint: „Az Intézet publikációs tevékenysége kevés. A nagyközönség tájékoztatása nem tartozott [az ÁTI] elsőrendű feladatkörébe, s csak mellékesen és különleges hiány esetén foglalkozott kiadványok szerkesztésével.”¹⁶⁴ A meghatározó munkatársak, Rónai András és Kardos Béla is csak 1933 után publikálhattak.¹⁶⁵

¹⁶¹ Uo. 438.

¹⁶² Rónai 1932-ben a Kisebbségi Könyvtár és nyomtatvány gyűjtemény nagyságát 2900 tételben adta meg. Uo.; Papp Antal feljegyzéséből tudjuk, hogy a húszas években kialakított német kapcsolatai révén, amelyek a már említett Budapesti Munkaközösséghez kapcsolódtak, komoly német nyelvű kisebbségi témájú könyvanyagot gyűjtött össze. Az általa pénzügyileg felügyelt szervezetek kiadványait folyamatosan bekérte és ezeket a külön beszerzésekkel és az előbb említett német anyaggal 1931–1932-ben az ÁTI-nek átadta. Papp Antal: *A kisebbségi népkönyvtár szervezése*. 1935. július 1., PRMTKL, Papp Antal hagyatéka, Iratok V/545. A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942., 3 f.; A NIT politikai osztálya minden anyagát több példányba másolta és a Miniszterelnökség II. osztálya mellett az ÁTI-nek küldték meg.

¹⁶³ Márffy előterjesztése: MOL K 437–7–1927–12–346

¹⁶⁴ Rónai András: Államtudományi Intézet. In *Magyar Statisztikai Társaság 1932–1942*. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság, 1943, 34. [33–36.]

¹⁶⁵ Rónai 1928-tól dolgozott az intézetben, 1934-ben lett a vezetőség tagja, 1938-tól igazgató-helyettes, majd 1940-től a Teleki Intézet létrejöttéig igazgató. A munkatársaknak titoktartási kötelezettséget vállaló nyilatkozatot kellett aláírniuk. Felvilágosítást, egyéni munkát csak igazgatói engedéllyel végezhettek. Kivételes esetekben munkaidőn kívül is kötelesek voltak az intézet rendelkezésére állni. A publikációkat előzetes lektoráláshoz és engedélyeztetéshez kötötték. A titoktartási és köteleességvállalási nyilatkozat: MOL K28 197–362–1940–L–17442. 73–74. f.; A politikai lektorálás Rónai munkáiról: pl. Makkai László véleményezése a Miniszterelnökség részéről Rónai „Nemzetiségi problémák a Kárpátmedencében” és a „Nemzetiségi kérdés mai állapota és a megoldás útjai” MOL K28–197–362–1939–T–20173; Ottlik László (Magyar Külügyi Társaság): *Megjegyzéseim az Államtudományi Intézet „A Dunai államok népi ereje” című tanulmányához*. MOL K28–197–362–1937–T–16090.

Márffy 1942-ben így összegezte az intézeti munkát:¹⁶⁶ *Gyűjtött anyag az utódállamokból*: törvények és rendeletek; bibliográfiák a megjelent kiadványokról; az utódállamok közérdekű viszonyairól megjelent könyvek és röpiratok; statisztikai kiadványok; kéziratok jelentések és memorandumok; folyóiratok; napilapok és lapszemlék. *Szélesebb körből gyűjtendő*: a magyarországi nemzetiségekre vonatkozó anyagok; az utódállamokról és a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyairól szóló nyugat-európai könyvek, röpiratok, térképek, folyóiratcikkek; az utódállamokra és a nemzetiségekre vonatkozó térképek. „*Technikai feldolgozás. Könyvek, cikkek, memorandumok, törvények, statisztikák anyagának cédulákra való kivonatolása, a cédulák decimális beosztása, különböző katalógusokba való rendezése. Térképrajzolás.*” *Katalógusok*: törvények és rendelet 37 000 cédula; könyv, röpirat, folyóirat címléírása, 127 000 cédula; memorandumcímek tárgykörök szerint, 12 000 cédula; könyv és folyóiratcikkek, statisztikák, memorandumok, napilapok belső feldolgozása révén tárgy, személy- és helynév szerinti cédulázása, 403 000 tétel; térképkatalógus; hazai nemzetiségekről készült könyv és folyóirat cédulakatalógus, 12 000 tétel. *Gyűjtemények*: Könyv, folyóirat, törvénytár, hírlap, 6531 tétel; kéziratok, 1767 füzet; térképtár, 384 nyomtatott és 240 kéziratok térkép. *Tudományos feldolgozás*: törvényanyag, statisztika, szakirodalom összegyűjtése és nyers feldolgozása, annak érdekében, hogy a hivatalok, szakembereknek alapanyagul szolgáljon; tudományos vagy hivatalos célból forrásszolgáltatás; hivatalos helyről megbízások teljesítése; tanulmányok, kritikák, térképek készítése és publikálása.

Mindezt leírva, ismerve az ÁTI-nak a két bécsi döntés szakmai előkészítésében betöltött szerepét, egy sikertörténetről, a revízió, az etnikai határkiválasztások előkészítésének legfontosabb bástyájáról beszélhetünk. Ha azonban az intézmény működtetését vizsgáljuk, egyáltalán nem ilyen egyszerű a képlet. Maga az intézet két belső és két külső munkatárssal indult. Az elvégzendő és egyre bővülő feladatok azonban megkivánták, hogy megfelelő nyelvtudással rendelkező munkatársakkal bővüljön. Ezek a fiatal munkatársak Teleki Pál tanítványai közül kerültek ki, döntően az elcsatolt területekről érkeztek, de az egyetem már Budapesten végezték. 1935-re 16 főre nőtt az intézet létszáma, 1941-ben pedig már 21 munkatárs kapott karácsonyi jutalmat.

1935-ben Márffy Albin az ÁTI szervezeti megerősítését javasolta.¹⁶⁷ Arra hivatkozott, hogy az intézet az adatgyűjtő munkán túl egyre több feldolgozást végez és kinőtték az addigi

¹⁶⁶ Márffy Albin: A Magyar Statisztikai ... i. m. 591.

¹⁶⁷ Az intézet szervezeti és anyagi megújítására vonatkozó belső feljegyzést Rónai András készíthette és 1935-ben Márffy ellenjegyezte néhány helyen, MOL K28-197-362-1940-L-17442. 41-47 f.

kereteket. Ennek egyik eleme a helyiségigény volt. 14 fő rendszeresen bent dolgozó munkatársra 3 hivatali szoba jutott a Statisztikai Hivatal épületében, így a kutatók fogadása, a raktározás, a feldolgozás és az elemző munka megoldhatatlan volt. Ezért még egy munkaszobát, egy olvasótermet és raktárhelyiséget kértek. Egy másik probléma a népszámlálási statisztikák feldolgozásához és a térképkészítés fejlesztéséhez szükséges kisegítő eszközök (számológépek, írógépek, szekrények, rajz- és mérőeszközök stb.) beszerzése volt. Nyomatékosan felmerült a publikációk szükségessége is, elsősorban a külföldi magyarok önismerete, illetve a velük kapcsolatos állítások cáfolata miatt. Előbb egy *Dunai országok népi ereje* munkacímű kiadvány, majd a magyar kisebbségekről szóló összefoglaló kézírata készült el, illetve füzet sorozatot szerettek volna közreadni. Az előbbi Rónai András szerkesztésében meg is jelent.¹⁶⁸ Ugyanakkor publikálták a *Középeurópai Tudományos Értesítőt* (1934–1935), mint szakbibliográfiát.¹⁶⁹ Ehhez pedig egy kiadványalap létrehozását kérték. Új státusokat is igényeltek, mert bár 1934-ben az állástalan diplomásokat segítő akció keretében kaptak három munkatársat, de a harmincas években elkezdett, a magyarországi németekkel kapcsolatos adatgyűjtés három személyt kötött le és Rónai és Kardos is szabadulni akart a napi adatfeldolgozástól, mert annyi összefoglaló és térképkészítés hárult rájuk, amit már nem tudtak teljesíteni.¹⁷⁰ De a legnagyobb gond a státusok rendezetlenségével volt, hiszen nem számítottak állami tisztviselőnek és a bérek megmaradtak a fiatal diplomásként való alkalmazás szintjén. Ráadásul 1930 októberében még egy 26%-os költségvetési csökkentésre is sor került. (1936-ban egy fő – Rónai András – keresett havi 204 pengőt, ketten 133 pengőt, heten 114 pengőt, hatan 80 pengőt kerestek.¹⁷¹ Ezek a bérek messze alatta voltak a hasonló beosztású állami tisztviselői fizetéseknek, és más, a TESZK támogatásával működő szervezetek munkatársi jövedelmeinek.¹⁷² Ezért 1936-ban Rónai András vezetésével a fizetések ügyében panaszirattal fordultak a vezetéshez.

Az intézet költségvetése 1930 őszéig 43 640 pengő, majd 1935-ben 32 000 pengő volt.

¹⁶⁸ A Dunai-államok népi ereje. Alapvető anyag a népi és nemzetiségi problémák tanulmányozásához. Szerk. Rónai András, *A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézetének Közleményei* I. füzet (1937. július)

¹⁶⁹ A könyvkiadásból két szám maradt fent. Szakrendbe a szomszédos országokban és a szomszédos országokról megjelent önálló kiadványok válogatott bibliográfiáját adták az 1932–1933-as évre, a nem világnyelveken megjelent munkák esetében címfordítással.

¹⁷⁰ MOL K 28 197–362–1940–L–17442. 41–47 f.

¹⁷¹ *Az Államtudományi Intézet tisztviselőkarának panaszirata*, Márffy Albinhoz, 1936. július 14. MOL K 28 197–362–1940–L–17442. 17. f. Dr. Rózsa Albert havi 133 pengőt kereső munkatárs költségkimutatása: lakásra 50 P, villamosra 18 P, mosás, fűtés, világítás 26 P, rádió előfizetés 2,4 P, egy napilap előfizetése (függetlenség) 2,8 P. Így 33,8 P-ből kell megoldani a 3 tagú családja élelmezését (napi 37 fillér, egy személyre vetítve 17 fillér). Rózsa évi 39 P rendkívüli illetménnyel is rendelkezik, ebből tudja a család ruházódását megoldani, 10 év szolgálati idő után. Uo. 18. f. *Az állami tisztviselői státusba való helyezésre vonatkozó kérés és költségszámítások*. Uo. 49–59. f.

¹⁷² *Az Államtudományi Intézet tisztviselőkarának panaszirata*, 1936. július 14. MOL K 28 197–362–1940–L–17442. 16. f.

Ebből az utóbbi időpontban 17,5%-ot a Miniszterelnökség, 37%-ot a Külügyminisztérium és 45%-ot az akkor már Krammer Jenő adminisztrálta, volt TESzK iroda biztosított. Ugyanakkor ehhez a költségvetéshez még a könyv, a folyóirat, a térkép beszerzésre 600 pengőt, kiadványozásra 4125 pengőt, új munkatársakra és a fizetések rendezésére 8507 pengőt, a magyarországi német adatgyűjtésre az addigi 1200 pengő helyett 2000 pengőt igényeltek évente, amely 15 232 pengő, 47%-os éves költségvetés-növelés igényt jelentett. Ezen kívül még eszközbeszerzésre, egyszeri kiadásként 3760 pengőt kértek.¹⁷³ A revíziós lehetőségek realizálódásával az intézet munkája is egyre fontosabb lett, így a kiadványokból látszik, hogy folyamatosan nőtt a költségvetésük, amely 1939. július 1-től évi 67 000 pengő lett.¹⁷⁴ A Teleki Intézet 1941-es megalakulásakor az ÁTI jelentős tartalékalappal, több mint egy évi költségvetéssel rendelkezett a különböző Rónai András felügyelte számláin.¹⁷⁵ A helyiség gondok is 1939-ben oldódtak meg, amikor az intézet a KSH-ból átköltözött az Állami Számvevőszék épületébe.

Az ÁTI tudományos eredményei jórészt Rónai András és Teleki Pál publikációiban jelentek meg. Ahogy a húszas évek magyarság és revíziós politikai útkeresésében Jancsó Benedek publikációi voltak kulcsfontosságúak, a harmincas években e területen Rónai András lett a „piacvezető” szakértő.¹⁷⁶ Pontos kimutatásunk nincs az intézet teljes kéziratanyagáról, mert az 1956-ban, a Magyar Országos Levéltárat-t ért belövés révén jórészt elpusztult. De a költségelszámolásokból képet kaphatunk a tucatszámra készülő statisztikai térképekről, illetve fennmaradt egy 1941 augusztusi havi beszámoló, amely szerint abban a hónapban 7 térkép elkészült (a megnagyobbodott Magyarország gazdaságstatisztikájáról), 7 munkában volt, 51 könyv és 23 röplap érkezett be és 14 referens-kérdésre adtak írásos összeállítást.¹⁷⁷ Az intézet etnikai térképei illetve az 1930-as csehszlovákiai népszámlálás feldolgozása kulcsfontosságú volt az első bécsi döntés és különösen Kassa hovatartozásának eldöntése szempontjából. Ugyanígy a második bécsi döntés magyar alternatíváinak kidolgozásában is meghatározó

¹⁷³ 4. sz. melléklet, *Az intézetre az Előterjesztésnek megfelelő többletköltségek összefoglalása* MOL K 28 197–362–1940–L–17442. 60–61. f. Márffy feljegyzése Teleki Pál szóbeli közlése nyomán, amelyben az előterjesztésben megfogalmazottakat támogatta és a pénzügyminiszternek írt a státusok ügyében. 1939. május 24. Uo. 72. f.

¹⁷⁴ Uo. 61. f.

¹⁷⁵ Rónai András Pataky Tiborhoz a Teleki Pál Tudományos Intézet létrehozásával kapcsolatos anyagi ügyek elszámolása ügyében, 1942. november 11. MOL K28–197–362–1943–L–19948.

¹⁷⁶ Ifj. Könyves Tóth Kálmán: Jancsó Benedek irodalmi munkássága. In *Jancsó Benedek emlékkönyv*. Szerk. Asztalos Miklós, Budapest, Erdélyi Férfiak Egyesülete, 1931, 62–77. A bibliográfia Jancsó Államtudományi Intézetben és a Népies Irodalmi Társaságnál megtalálható kéziratok munkáit is közli; Rónai András munkásságát feltáró tematikus folyóirat szám: *Földrajzi Értesítő*, 2008. 1–2. füzet, 7–109. Uo. Franyó Frigyes: Rónai András szakirodalmi munkássága. 97–109.

¹⁷⁷ *Az Államtudományi Intézetben 1941. augusztus hónapban állandó jellegű és megbízásra készült munkák*. MOL K28–197–362–1941–S–19928. 9–13 f.; Az 1940 körül készült térképek listája uo. 62–64. f.

szerepet játszott az intézet. A visszacsatolások után a közigazgatás megszervezésében elengedhetetlenek voltak az ÁTI adatbázisai. Rónai a határmegállapító bizottságoknak is tagja volt.¹⁷⁸

Az ÁTI 1941 októberétől az akkor megszervezett Teleki Intézet része lett, a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet és a budapesti Történettudományi Intézet mellett. Az intézet ekkortól már a világháború utáni békeelőkészítésre koncentrált és ezeknek az éveknek az eredménye Rónai András *Közép-Európa atlasza* és a Radisics Elemér szerkesztette adattár.¹⁷⁹

Teleki Pál igen kritikus volt a magyar revíziós propagandával szemben, de pontosan nem határozta meg, hogy azt meghaladva milyen kiadványokat is kellene megjeleníteni. Inkább abban gondolkodhatott, hogy az angol illetve német külpolitikai háttérintézményekhez hasonló szervezetek működése révén létrejöhet egy olyan szakpolitikai háttér, amely tudományos módszerességgel képes megjeleníteni a magyar érdekeket és érveléseket. Ezt szolgálta a Magyar Külügyi Társaság, a Magyar Szociográfiai Intézet, de elsősorban az Államtudományi Intézet.¹⁸⁰ Az un. Teleki iroda (TESzK) másik funkciója a külföldi magyarok támogatását közvetítő szervezetek fenntartása és koordinálása volt. A következőkben ezt vizsgálom meg.

3.9. Szent Gellért Társaság

Mint már többször említettük az egyes országokba különböző társadalmi egyesületek közvetítették a támogatásokat. A Népies Irodalmi Társaság működését a dolgozat következő fejezete tárgyalja. A másik két szervezet részletes történetének megírása nem ennek a dolgozatnak a feladata, de röviden szólni kell róluk.

A *Szent Gellért Társaság* 1920-ban jött létre és a Szerb–Horvát–Szlovén királysághoz csatolt területeken kívül a romániai Bánát is ide tartozott.¹⁸¹ A társaság elnöke Herczeg Ferenc volt, aki később a Revíziós Liga elnöke lett. Az ügyvezetést egy ideig Eötvényi Olivér (volt lugosi főispán) végezte, de miután a Magyar Külügyi Társaság ügyvezetője lett,

¹⁷⁸ Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, Magvető, 1996, 355.

¹⁷⁹ Rónai András: *Közép-Európa atlasz*. Budapest, Szent István Társulat–Püski, 1993, 411. [Eredeti kiadás: Balatonfüred–Budapest, ÁTI, 1945.] *A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből*. I–III. köt., Szerk. Radisics Elemér, Budapest, Gergely, 1946.

¹⁸⁰ A Magyar Nemzeti Szövetség feladata inkább a területvédők, az egyébként is propagandát folytatók integrálása lett és a hazai revíziós, sérelmi érzület ébrentartása volt a feladata, míg a Magyar Revíziós Liga egy ezzel párhuzamos, de sokkal korszerűbb médiaprogram és kultuszépítő mozgalom volt.

¹⁸¹ Az itt közölt áttekintés alapja A. Sajti Enikő: *Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918–1941*. Szeged, Hispania, 1997, 39–41. A jugoszláviai támogatáspolitikai konfliktusokról: Kende Ferenc: A magyar betű sorsa Jugoszláviában a két világháború között. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 1. sz. 105–125.

1922-től Tubán Lajos szerzetes, a szegedi kormány Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosa lett. A napi, titkári ügyeket pedig Fall Endre látta el, aki szintén bánáti volt (1920-ig a temesvári kereskedelmi iskola kollégiumának igazgatója volt). A húszas évek végén a társaságban betöltött szerepe mellett az Országos Társadalombiztosítási Intézet aligazgatója volt, a harmincas évek végén pedig a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke lett. A szervezet a közvetlen anyagi támogatásokon túl a délvidéki középiskolások részére egy kollégiumot hozott létre Szegeden (Szent Gellért Internátus). A NIT-hez hasonlóan megpróbálta integrálni a délvidéki menekülteket, ezért 1921 augusztusában megszervezték a Délvidéki Otthont, amely a Magyarországra menekült délvidékieket szervezte. Ez a Magyar Külügyi Társaság segítségével a Népszövetségi Ligák Uniójának is tagja lett és a nemzetközi szinten a jugoszláviai magyar sérelmeket tematizálta. Szintén a társaság felügyelte és támogatta a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületét illetve a már az első világháború előtt működött Julián Egyesület munkáját. Ez utóbbi Pécsen kollégiumot tartott fent és baranyai és boszniai szórványmagyar programokat működtetett.

Valószínűleg a jugoszláviai magyar politikai önszerveződés gyengeségének, a belgrádi diszkriminatív magyarságpolitikának köszönhető, hogy a másik két területtel szemben itt a követségi támogatások (a vízumdíj bevételek) nem közvetlenül jutottak el a politikai illetve intézményi vezetőkhez, hanem Budapesten keresztül. A belgrádi magyar követség csak a harmincas évektől tartott egyáltalán kapcsolatot a kisebbségi magyar vezetőkkel.¹⁸² Az is a belső kisebbségpolitika gyengeségére utal, hogy Erdélyhez illetve Szlovénkóhoz hasonlóan nem volt a támogatásoknak helyi, központi elosztója, hanem a támogatásokat Tubán Lajos, illetve Fall Endre külön-külön közvetítette az egyes egyesületeknek, lapoknak, személyeknek. Így a délvidéki vezetőknek nem is lehetett áttekintésük a Budapestről oda érkező támogatások egészéről. Ezért azokat kevésbé tudták befolyásolni, jobban alá voltak rendelve a Miniszterelnökség II. osztálya döntéseinek.

3.10. Rákóczi Szövetség

A csehszlovákiai magyarok magyarországi anyagi támogatásának történetét Angyal Béla dolgozta fel.¹⁸³ Az impériumváltás időszakában a Propaganda Minisztérium győri

¹⁸² Hory András emlékirataiban arról ír, hogy 1924–1927 között belgrádi magyar követként nem volt kapcsolatban a vajdasági magyar kisebbségpolitikusokkal, sőt a budapesti külügyminisztérium eltiltotta a délvidéki magyarsággal való közvetlen érintkezéstől. Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte, bev. tan., jegyz. Pritz Pál, Budapest, Gondolat, 1987, 184.

¹⁸³ Angyal Béla: *Érdekvédelem ...* i. m. 44–55., 75–77., 83–89., 102–105., 205–214. Egy régebbi informatív

kirendeltsége és a még 1919-ben a Tanácsköztársaság alatt létrejött Tót Iroda foglalkozott a felföldi ügyekkel a menekültekből alakult Felvidéki Liga mellett. A helyzet sajátossága, hogy 1921-ig ezekben a szervezkedésekben dominánsak voltak a magyarbarát szlovák politikusok (döntően Fratisiek Jehlicka és Tuka Béla), a szlovák és a ruszin autonómiára irányuló törekvésekkel illetve a közvetlen katonai akciókra való felkészüléssel. A budapesti kormányzati szereplők pedig meg voltak győződve arról, hogy a megszállt területek szlováksága, ha megfelelő jogokat kapna, szívesen csatlakozna újból Magyarországhoz. Ezért a nemzetiségi minisztériumban erre vonatkozólag komoly terveket dolgoztak ki.¹⁸⁴ Az 1921-es támogatáspolitikai és propaganda szervezeti konszolidációig is jelentős támogatás ment a csehszlovákiai területekre, elsősorban a szlovák mozgalmak részére, másrészt a választásokon induló magyar pártok finanszírozására. Mindezeket lényegében a későbbi szlovák autonomista politikus, Tuka Béla fogta össze.

Bethlen István bizalmasa, az 1921 elején Magyarországra áttelepülő Rakovszky Iván 1921 májusában dolgozta ki a Rákóczi Szövetség munkatervét. Egyrészt az őslakosokat összefogó érdekeiket együtt megjelenítő intézményben gondolkodott, másrészt az összes csehszlovákiai és magyarországi felföldi kérdésekkel foglalkozó szervezet integrálására törekedett.¹⁸⁵ A szövetségen belül általános és tót főosztály jött létre. Az előbbi látta el az adminisztrációt, a sérelmek regisztrálását és a kérelmek közvetítését. A sajtóosztály cseh, szlovák, magyar sajtószemlével és egy szlovák lap budapesti kiadásával foglalkozott. A kultúrosztályhoz pedig az oktatás, a színház és a könyvkiadás ügyei tartoztak. A propagandát a Magyar Nemzeti Szövetség végezte, mert a Felvidéki Liga oda olvadt be és ott külön osztályt (II/a) alkotott. De a támogatás a TESzK-től továbbra is a Rákóczi Szövetségen keresztül érkezett hozzájuk. A katolikus iskolák támogatását a VKM intézte. A protestánsok oktatásának támogatását a Thököly Szövetség szolgálta, amelyet beolvasztottak a Rákóczi Szövetségbe. A szövetség elnöke Rakovszky Iván lett, de a kárpátaljai ügyekben Perényi Zsigmondnak volt döntő szava. (Ő az Magyar Nemzeti Szövetség elnöke volt.) A szövetség 21 fős – jobbára szlovák származású – apparátussal működött a húszas évek első felében. (A TESzK felügyelte szervezetek közül itt volt a legszámosabb apparátus.) Feladatkörük a sajtószemlék, elemzések készítése, a felföldi kérések közvetítése, valamint az oda szánt támogatások közvetítése volt. Az előbbi havi 20–30 oldalas lapszemléket jelentett, amelyet a Miniszterelnökség II. osztálya és a KÜM kapott meg.

feldolgozás: Juraj Kramer: *Irredenta a separatismus v slovenskej politike*. Bratislava, SVLP, 1957, 248.

¹⁸⁴ Angyal Béla: *Érdekvédelem ...* i. m. 47–49.

¹⁸⁵ MOL K 437 11–1921. Amerikai segélyalap

Rakovszky Iván 1922. júniusi belügyminiszteri kinevezése után a szövetség vezetését Szinyei Merse István vette át, aki csak ideiglenesen vállalta a feladatot és októbertől az ügyeket Perényi, majd az elnökséget Kiszely Gyula vette át, a pénzügyi adminisztrációt Papp Antal felügyelte. Szinyei 1923 nyarán visszatért és Bethlen és Pataky támogatásával előbb szűkítette az egyesület tevékenységi körét: megszüntette a sajtószemlét és az MNSZ-nél működő osztályt, majd 1924 májusában javasolta az egyesület felszámolását, azzal, hogy a magyar pártok csehszlovákiai Központi Irodája vegye át ezt a feladatot. Ez azonban nem valósult meg az ún. Tót Iroda külön működtetésével egyetemben. A Rákóczi Szövetség iratait, munkatársainak egy részét és közvetítő funkcióját az 1922-ben alapított Felvidéki Egyesületek Szövetsége (FESz) vette át Juhász Béla, volt kassai bírósági segítőjével. A 8 személyes apparátus tovább folytatta a lapszemlézést és a kiadványbeszerzést, de ez már teljesen alárendelődött a Miniszterelnökség illetve az ÁTI igényeinek. A TESzK elszámolásokban, miközben a FESz-nek folyósították a támogatásokat, továbbra is a Rákóczi Kultúralap számla szerepelt. A FESz-nek új programja volt, a Hunfalvy Internátus létrehozása, a Budapesten tanuló csehszlovákiai magyar diákok számára. Ez 1925-től 1931-ig működött.

A felföldi és a kárpátaljai támogatási ügyekben a későbbiekben is Szinyei Merse István és Perényi Zsigmond befolyása volt meghatározó. Maga a Rákóczi Szövetség, illetve az utódja Angyal Béla szerint azért sem vált meghatározó nyomásgyakorló csoporttá, mert a szlovák származású munkatársakat bizalmatlanság vette körül, a szlovák és a ruszin regionális együttműködés nem jött létre a magyar kisebbségi pártok vezetésével, és nem tudtak olyan fajsúlyos repatriált szakértői és politikusi személyiségeket felvonultatni, mint az erdélyiek.

3.11. Népies Irodalmi Társaság

A NIT szervezetenként két részből épült fel. Az adminisztratív tagozat, élén az intézőbizottság által választott ügyvezető igazgatóval, a Bocskay Szövetség, majd a NIT tulajdonát képező három bérház és két 50 holdas földbirtok ügyeit, az egyesület rendszeres költségvetési támogatásának kezelését és a társaság adminisztrációját intézte, biztosítva a másik rész, a tartalmi munkát végző politikai tagozat működési hátterét.¹⁸⁶

Az Erdélybe szánt támogatások nyilvántartása Sebess és a NIT irodavezetőjének,

¹⁸⁶ A bérházakhoz az Országos Menekültügyi Hivatal maradék pénzeit felhasználva, illetve állami kiutalásként jutottak. MOL K 27 Mt. jkv. 1922. november 24. A Barcs és Sövényháza határában található birtokokat központilag utalták ki a NIT-nek a diákközházak fenntartására. Ezeket haszonbérletben üzemeltették. A bérházakban internátusokat létesítettek, illetve kiadták az azokban található lakásokat. MOL KA P 1077-I. 282–290.

Nyerges Lajosnak a közreműködésével a TESzK-ben történt. A NIT megmaradt iratanyagában csak az éves támogatásokra vonatkozó költségvetési tervezeteket, döntéselőkészítő javaslatokat találtunk. A támogatások átadásáról szóló igazolások nem a NIT-hez, hanem Papp Antal hivatalába érkeztek.¹⁸⁷

A politikai tagozat feladatait a társaság belső szabályzatában a következőkben határozták meg:

- a) „A romániai kisebbségek – elsősorban a magyar nemzeti kisebbség – egyházi, iskolai, közművelődési, társadalmi, közgazdasági, népmozgalmi (demográfiai), általános politikai és jogi helyzetének tanulmányozása.” Ennek megvalósítása érdekében könyv- és irattár létrehozása.
- b) Az aktuális romániai kisebbségi problémák tanulmányozása. Az illetékes körök tájékoztatása a magyarság sérelmeiről és védekező akcióiról. Mindezek alapján különböző adatgyűjtemények és panasziratok összeállítása.
- c) Adatok szolgáltatása a romániai magyar kisebbség érdekében folyó nemzetközi propagandához, illetve különböző kiadványok közreadása.¹⁸⁸

Az előbb összefoglaltaknál jóval szélesebb volt a NIT tevékenységi köre. Az adatgyűjtésen és feldolgozáson túl Magyarországon diákotthonokat, Kolozsváron egyetemistáknak kiegészítő tanulmányi kurzusokat tartott fenn, valamint budapesti tanári továbbképzéseket szervezett, és a Romániában egyetemet végzett magyar fiataloknak ösztöndíjakat biztosított. A társaság feladata volt továbbá az erdélyi magyar oktatási, egyházi intézmények segélyezésének szervezése. A NIT általunk ismert iratanyaga 1943-mal lezárul. A társaság diákotthona – 1945 után már nemcsak erdélyi származású lakókkal – 1949-ig működött.¹⁸⁹ Az intézmény más irányú működéséről ebben az időszakban nincs tudomásunk.

3.11.1. Adatgyűjtés, helyzetfeltárás

A NIT politikai tagozatának munkáját 1920 júniusára szervezték meg. A szabadabb postai forgalom megindulása és az utazási feltételek bővülése lehetővé tette új kapcsolatok kialakítását és a rendszeres sajtófigyelést. A tagozat munkatársai ekkoriban

187 TESzK iratanyaga MOL K 437-8-12.

188 Népies Irodalmi Társaság szolgálati és ügyviteli szabályzata. MOL KA P 1077-I-14-16.

189 A NIT munkatársával, Mester Miklóssal készítették két életútinterjút, de ezek elsősorban a zsidómentésben játszott szerepével foglalkoznak. A kollégium 1945 utáni működésére is ő utalt. Gyurgyák János–Varga Tamás: A politikai katasztrófák zónájában. Interjú dr. Mester Miklóssal. *Századvég*, 1986. 2. sz. 88–98.; Egy naiv ember bársonyszékben. Bokor Péter interjúja Mester Miklóssal. *Valóság*, 1981. 10. sz. 53–74.

több megyét felkerestek, és részletes beszámolókat készítettek egyes városok, megyék belső politikai viszonyairól, a magyar önszerveződések állapotáról.¹⁹⁰

Az osztályt Jancsó Benedek szervezte meg és haláláig ő is vezette,¹⁹¹ helyettese Barabás Endre volt.¹⁹² A sajtófigyelést három referens végezte. Rajtuk kívül a csoporthoz tartozott még Fülöp Pál, aki 1921-ig az osztályon dolgozott, majd Bukarestbe költözött, és 1922 januárjától – mint a NIT megbízottja – rendszeresen küldte a romániai román és francia nyelvű hírlapokat, folyóiratokat, röpiratokat, könyveket és a hivatalos kiadványokat. Jancsó terve szerint Budapesten megbízható romániai munkatársakat képeztek volna ki; Romániába visszatérve ők vállalták volna az adatgyűjtés munkáját. Ezt azonban nem sikerült megvalósítani.¹⁹³ Jancsó Benedek halála után a sajtóelemzést Szeremley Ákos a mellé könyvtárosként beosztott Mester Miklóssal együtt végezte. A harmincas években a Kolozsvárról áttelepült Grandpierre Emil, majd 1938-tól fia – a későbbi neves író – elemző munkát végeztek. Egyetemistaként került az osztályra 1936-ban Sólyom László, akit 1943-ig alkalmaztak.¹⁹⁴

A NIT több cél szolgálatába állított adattára részben a tudományos kutatások bázisaként működött. Szász Zsombor, Barabás Endre, Jakabffy Elemér, majd a harmincas években Polonyi Nóra, Mester Miklós, Bíró Sándor, Nagy Lajos, Mikó Imre és mások itt végezték az adatgyűjtés jelentős részét tudományos munkáikhoz.¹⁹⁵ Az adatbázis politikai rendeltetése a kormányzat aktuális tájékoztatása volt a romániai viszonyokról. Az adatgyűjtés alapján a munkatársak is készítettek összefoglalókat, elemzéseket a kormányzat és a

190 Balássy Dénes jelentése Udvarhely vármegyéről és a helyi román politika főszereplőiről. MOL K 26-1266-1922-II. biz.-282. f. 75-108.; Endes Miklós jelentése az erdélyi városok politikai viszonyairól. uo. 108–118. f.; Gagyai Dénes jelentése az általános politikai helyzetről. uo. 119–150. f.; Papp Antal összefoglaló jelentései Krassó-Szörény megye társadalmi-politikai helyzetéről. MOL K 26-1266-1922-II. biz.-130.

191 Jancsó Benedek (1854–1930) történész. Kolozsvári és bécsi egyetemi tanulmányok után Aradon, Pancsován, majd Budapesten középiskolai tanár. 1895-től a Bánffy-kormány miniszterelnökségén a nemzetiségi ügyosztály munkatársa. 1907-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott. 1917–18-ban a bukaresti osztrák–magyar parancsnokság nemzetiségi előadója. Ebben a beosztásában szedte össze a bukaresti közgyűjteményekből az erdélyi román nemzeti mozgalomra vonatkozó iratanyagot. Ezt Budapestre szállították, majd a dokumentumok a román megszállás alatt visszakerültek Bukarestbe. Több jelentős munkát publikált a románok, illetve a román nemzeti mozgalmak történetéről. Kora legjelentősebb magyarországi Románia-szakértője.

192 Barabás Endre (1870–?) A polgári iskolai tanárképző elvégzése után 1893 és 1911 között különböző erdélyi tanítóképzőkben dolgozott. 1911-től 1919-ig a dévai tanítóképző igazgatója. 1906–07-ben Romániában és Németországban tanulmányozta a tanítóképzést és a nemzetiségi kérdést. 1917 októberé–1918 novemberé között a nagyszebeni görögkeleti román tanítóképző miniszteri biztosa. 1919 áprilisában Budapestről eltávolítják, május 9-én román fogságba került, 1919. november 26-ig. 1919 decembere–1920 szeptembere között a Békeelőkészítő Iroda munkatársa, majd 1932. novemberi nyugdíjazásáig a NIT budapesti internátusának igazgatója. MOL K 28-1933-427.

193 Referensek 1921-ben: Balássy Dénes (francia, német); Bárány Nándor (román, angol); Beke András (román, német). A politikai osztály jelentése az 1921. év tevékenységéről, MOL K 26-1922-1266-II.biz.-284. Jancsó elképzeléseiről: Jancsó Benedek levele Bethlen Istvánhoz, MOL K 26 - 1266 - 1922 - II.biz. - 130.

194 Jelentés a politikai osztály 1937. évi tevékenységéről. MOL KA P 1077-XII . 8.; Jelentés a politikai osztály 1938. évi tevékenységéről. MOL KA P 1077-XV. 6.

195 Erről legrészletesebben lásd: Kimutatás a Népies Irodalmi Társaság könyvtárát igénybevevőkről az 1938/39. évben. MOL KA P 1077 - XV. 12 - 14.

külföldön kiadott hazai propagandamunkák részére. Az adattár a következő egységekből épült fel:

I. *Hírlapcikk gyűjtemény*: 1931-ig a NIT politikai osztálya átlagosan évente 20 romániai magyar, 10 román és 3–5 német periodikát járatott. A beérkezett példányokból a Romániával, illetve az erdélyi magyar kisebbséggel foglalkozó cikkeket kivágták. Ezeket a sajtókivágatokat tartalmuk szerint 10 főosztályból, 79 csoportból és 51 alcsoportból felépülő szakrend szerint rendszerezték. 1928-ban egy-egy munkatárs havi 1000 cédulát készített. 1930-ban a gyűjtemény már több mint félmillió tételből állt. Az idegennyelvű anyagokhoz magyar kivonatokat mellékeltek. 1931-től nem vágták ki a szükséges cikkeket, hanem sajtókivonatokat – bőven annotált bibliográfiai leírást – készítettek. A fontosabb publikációkat, évente 150–200-at, teljes egészében lefordították. 1934–1940 között a romániai kisebbségekre nézve sérelmes törvények és a román parlamenti naplók magyar vonatkozású részleteinek fordítását szintén rendszeresen elkészítették. A kéthetente és havonta készülő összefoglaló jelentéseket a húszas évektől kezdve megküldték a Miniszterelnökségnek és az Államtudományi Intézetnek. 1935-től a sajtókivonatokat is rendszeresen átadták a Miniszterelnökség Pataky Tibor vezette II. osztályának.¹⁹⁶

II. A NIT *könyvtárának* gyűjtőkörébe a romániai magyar kisebbség helyzetével kapcsolatos politikai, tudományos, egyházi és iskolai kiadványok tartoztak. A hírlapok, folyóiratok bekötött évfolyamai is hozzáférhetővé váltak 1931-től. A szakirodalom döntő többségét adó magyar, német és román könyvek mellett francia, olasz és angol nyelvű munkákat is gyűjtöttek. Az 1930-ban 3000 kötetes könyvtár a következő évtizedben mintegy ezer tétellel növelte állományát.¹⁹⁷

III. Külön kezelték az *erdélyi magyar egyházak és iskolák értesítőinek gyűjteményét*. Ide kerültek a történelmi magyar egyházak képviselőtestületeinek éves jelentései és jegyzőkönyvei.

IV. *Románia Hivatalos Lapját* (Monitorul Oficial) és a *törvényhozás két házának naplóit* 1922-től folyamatosan beszerezték.

V. A *kéziratgyűjteménybe* kerültek az előbbi adattárak anyagainak összefoglalói és a különböző célből készült feldolgozások, a havi összefoglalók, a Népszövetséghez beadott különböző kisebbségi panaszok előkészítő anyagai, és a munkatársak különböző helyeken

196 A gyűjtemény sajtókivágat-anyagának jelentős része megtalálható: Erdélyi sajtógyűjtemény, MOL K 610. Az adatbázis részletes leírása: A Népies Irodalmi Társaság politikai osztálya tevékenységi körének ismertetése 1920–1931. MOL KA P 1077 - I. 48 - 52. A sajtókivágat-gyűjtemény részletes beosztása: uo. 57–60. A havonta végzett munkáról: Jancsó Benedek levele Teleki Pálhoz 1928. június 19. K 437-10-1928-2. A gyűjtemény gyarapodásáról a politikai osztály tevékenységéről összeállított jelentésekből tájékozódhatunk. Ezek 1931-től megtalálhatók: MOL KA P 1077.

197 Az éves jelentések alapján uo.

tartott előadásainak kéziratai.

A politikai tagozat az adatbázist felhasználva komoly tájékoztató tevékenységet folytatott. Ez nem szolgált közvetlenül revíziós célokat; a kisebbségben élő magyarság sérelmeinek bemutatása volt a feladata, majd a harmincas években egyre inkább az életviszonyok feltárására került át a hangsúly. A belső, kormányzati tájékoztatáson túl a NIT saját kiadványokat is közreadott. Visszatekintő összefoglalójában Sebess Dénes a lugosi, Jakabffy Elemér szerkesztette *Magyar Kisebbségről* mint a társaság lapjáról tett említést. A huszonegy éven át (1922–1942) kéthetente 60–80 oldalon megjelenő folyóiratot a NIT anyagilag támogatta, és dokumentumokat, publikációkat is a rendelkezésére bocsátott.¹⁹⁸

A húszas évek elején az Erdélyből érkezett menekültek tájékoztatása érdekében a NIT az Országos Menekültügyi Hivatallal együttműködve jelentette meg az *Erdélyi Hírek* című hetilapot. A 6000 példányban megjelenő újság a letelepedési lehetőségekről, álláshelyekről, továbbképzésekről, a menekültek alakította szervezetek programjairól, az Erdélyben történekről és az „üzenőrovaron” keresztül egyes személyek hol- és hogylétéről tájékoztatott rendszeresen. A lap folyamatosan közölte a Romániából kiutasítottak és a vagonlakó családok listáit. 1920 júniusáig szinte kizárólag székelyföldi híreket olvashatunk a lapban, majd ezt követően egyre több a Kolozsvárról, illetve Erdély más részeiről érkezett információ. 1920 végétől a vezércikkeket rendszertelenül francia, olasz vagy angol nyelven is közölve a lapot külföldi propagandára is felhasználták. Az Erdélyi Hírek a menekültek folyamatos beilleszkedésével elvesztette funkcióját. Megszüntetését azonban anyagi okokkal magyarázták. Ebben a döntésben a menekültügyi helyzet változásán túl az is közrejátszhatott, hogy 1922-ben már Erdélyben is megjelenhettek olyan lapok, amelyeket a NIT is támogatott (Ellenzék, Magyar Nép).

1921. április 20-tól nyolc hónapon át heti öt alkalommal 3-3 oldal terjedelemben, 60–70 példányban *Erdélyi Sajtótudósító* címmel sajtószemlét jelentettek meg, ezzel a magyarországi sajtót látták el erdélyi hírekkel. A kiadvány anyagát a sajtókivágatokból, az akkor még nehezen hozzáférhető romániai magyar, román, német lapok híryanagából állították össze. E könyvatos kéziratából *La Transylvanie Enchainée* címmel, Sebess Dénes szerkesztésében kéthetente megjelenő, francia nyelvű válogatást adtak ki. A 2 000 példányos periodikát a nemzetközi sajtóügynökségeknek, követségeknek és a nemzetközi

198 „A kisebbségi lapok, főként az általunk alapított »Magyar Kisebbség« folyóirat gazdag gyűjteménye korántsem a keleti országrész adat anyaga.” MOL KA P 1077- I. 1-2. A TESzK-NIT éves erdélyi költségvetéseiben rendszeresen szerepelt a Magyar Kisebbség mint támogatandó kiadvány. Lásd e tanulmánynak az erdélyi támogatások részletezésével foglalkozó részét. A kiadvány irányvonalával miniszterelnöki értekezleten is foglalkoztak. Papp Antal feljegyzése 1927. márc. 8. MOL K 437-6-1927-1-140.

szervezeteknek rendszeresen megküldték. A kiadványt feltehetően Teleki Pál elmarasztaló ítélete miatt szüntették meg.¹⁹⁹

Az idegen nyelvű publikációkat úgy próbálták pótolni, hogy a Magyar Nemzeti Szövetség (Területvédő Liga) *Les Pays du Danube* című, hetenként megjelenő folyóiratában – anyagi támogatás fejében – fél ív terjedelemben az erdélyi magyarsággal foglalkozó rovatot indítottak. 1921-ben a Svájcban megjelenő kisebbségvédelmi lap, a *Le Droit des Peuples* havi díj ellenében közölt erdélyi problémákat bemutató tanulmányokat.²⁰⁰

A harmincas években *Keleti Közlöny* címmel egyetlen periodikát jelentetett meg a társaság, 600–1000 példányban. 1933–34-ben a rendszeres sajtófigyelés törzsanyagát a referens folyóirat 13 megjelent számában adták közre. A Keleti Közlöny tematikus csoportosításban sajtókivonatokat, újságcikk-részleteket tartalmazott. A szemlét az érdekelt minisztériumoknak, a nagyobb könyvtáraknak, magyar követségeknek és az Erdéllyel foglalkozó szakembereknek küldték rendszeresen. A kiadvány 1934 után anyagi okokból nem jelent meg.²⁰¹ Helyette évkönyveket terveztek. Az összegyűjtött kéziratokat bekötötték, de nem publikálták. Ez a *Keleti Actio* című bekötött kéziratgyűjtemény e tanulmány egyik fontos forrása.

Másfél évtized alatt a NIT saját kiadásban vagy más kiadókat támogatva majdnem nyolcvan kötetet jelentetett meg, ebből 45-öt angol, francia, német, olasz nyelven. A kiadványoknak az erdélyi magyar kisebbség sérelmeivel foglalkozó többségéből Jancsó Benedek a román nemzeti mozgalomról írt munkája, Sebess Dénesnek az erdélyi agrárreformmal foglalkozó tanulmányai és a Barabás Endre összeállításában készült sérelemgyűjtemény emelkedik ki.²⁰²

Mint már említettük, a NIT munkatársai a Miniszterelnökség és más kormányzati, társadalmi szervezetek felkérésére is készítettek tematikus összeállításokat és problémafeltáró tanulmányokat.

1921. október 6-án és 7-én a Bocskay Szövetség a Népszövetség mellett működő Magyar Titkárságon keresztül terjedelmes memorandumot juttatott el a Népszövetség Főtitkárságához az erdélyi magyar kisebbség általános sérelmeiről, illetve a romániai

199 Sebess Dénes levele Bethlen Istvánhoz az Erdélyi Sajtótudósító ügyében, 1921. augusztus 22. MOL K 437-1921-2-130.;
200 Sebess Dénes levele Papp Antalhoz, 1922. július 26., K 437-1921-1922-2; a svájci publikációk ügyében: Sebess Dénes levele Bethlen Istvánhoz, 1921. augusztus 22. uo.

201 A Keleti Közlöny első száma 1933. június 15-én jelent meg, az utolsó (a 13.) 1934. szeptember–októberben. A folyóirat rovatjai: Az utolsó hetek eseményeinek átnézete; Politikai élet; Megyék és városok; Kisebbségek; Jogrend és jogélet; Egyház és iskola; Nemzetgazdaság–pénzügyek; Vegyes hírek.

202 Kimutatás a Bocskay Szövetség, illetve a Népies Irodalmi Társaság által kiadott és más átvett propaganda művekről. Kezdetektől 1934. XII. 31-ig. MOL KA P 1077-VI. 246-253.

agrárreform igazságtalanságairól. A román diplomácia mindkét beadványt visszautasította. Ugyanez lett a sorsa annak a szintén Jancsóék által összeállított, hasonló tárgyú panasziratnak, amelyet a Magyar-Székely Egyesület adott be 1922. június 30-án.²⁰³

1920-ban, közvetlenül a trianoni békeszerződés aláírása után 90 oldalas anyagot készítettek az erdélyi magyarság problémáinak romániai kezeléséről. (Ez az akkoriban folyamatban lévő román–magyar tárgyalásokhoz kapcsolódhatott.)²⁰⁴ Részletesen tárgyalták a sérelmes intézkedéseket, a békeszerződés értelmezését és az ebből származó kisebbségvédelmi-jogi elvárásokat Romániával szemben. Politikai ügyekben általános amnesztiát, a tisztviselőkérdés újratárgyalását és az elindított földreform revízióját kérték. A felekezeti iskolák védelmét, a századfordulón az államnak anyagi okból átadott egyházi iskolák visszaadását és a békeszerződésben előírt kisebbségvédelmi rendelkezéseknek külön kétoldalú egyezményben történő körülhatárolását javasolták.²⁰⁵

A NIT politikai tagozata alapos adatgyűjtést végzett többek között az optáns-ügyekben, a Románia és a Vatikán közötti konkordátum-tárgyalásokra vonatkozólag és a román–magyar határmegállapító bizottság magyar tagjai részére.²⁰⁶ Ma is sok tanulsággal szolgálnak a román nemzeti mozgalmak 1914 előtti történetére, Románia belpolitikájára és nemzetiségi politikájára vonatkozó adatgyűjtemények.²⁰⁷

A sajtófigyelés során a húszas években a kisebbségi sérelmeket állították a középpontba. Ezek rendszeres összefoglalását Barabás Endre készítette el.²⁰⁸ A harmincas évek sajtófigyelésének meghatározó témája az antirevizionista propaganda volt. A „mozgalom” történetét Mester Miklós önálló tanulmányban írta meg.²⁰⁹ 1940 után a romániai

203 A beadványok sorsáról részletesebben: *Az erdélyi magyar kisebbség védelme a Nemzetek Szövetsége előtt*. Szerk. Asztalos Miklós, Zakariás G. Sándor, Erdélyi Férfiak Egyesülete – Jancsó Benedek Társaság, Budapest, 1931. 21–23.

204 Romsics Ignác: Olaszország és a román–magyar megegyezés tervei, 1918–1938. *Valóság* 1993. 6. sz. 61–82.

205 *A román állam kiküldöttei elé a románok részére jutott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések*, 1920. november 5. MOL K 26-1920-XXXIX-9967.

206 A Népies Irodalmi Társaság politikai osztályának tevékenységi köre. MOL KA P 1077 I. 52–55.

207 A következőkben csak azon tanulmányok adatait adjuk meg, amelyeket nem publikáltak, illetve amelyek nem kerültek be a Keleti Actio kéziratgyűjteményébe: Erdélyi román autonóm és elszakadási törekvések adatgyűjteménye. MOL K 610-19-4. d.-1924-1929-19. I km. f. 183–193.; Jancsó Benedek: Román államférfiak és publicisták nyilatkozatai a román kormány kisebbségi politikájáról. MOL K 610-82-1.d.-A/62. 42 f.; Uő.: Példák a szembeötlő román korrupcióra. Uo. A/63.; Barabás Endre tanulmányai: Adatok a romániai tankönyvek szelleméhez. MOL K 610-19-4.d.-Ik-1924–1929-16. km. f. 110–173.; A polgári joggyenlőség kérdése Romániában a Népszövetség garanciája mellett. MOL K 437-4-1925-2-164; Adatok a romániai nemzeti kisebbségek iskolai sérelmeihez. MOL K 437-5-1926-2. 150 f.; Erdély és Románia felekezeti oktatásügye számokban 1927–1930. K 610-83-XI-1922-1933. f. 154–353.; A román belügyminisztérium útlevel és kivándorlási panamája. Uo. f. 64–120.; Románia kisebbségi kultúrpolitikája uo. f. 405–433.

208 A kisebbségek védelme tárgyában a szövetséges és társult főhatalmak, valamint Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött szerződés és az erdélyi magyar kisebbség sérelmei. NIT, Budapest, 1922. Kéziratban maradt: A romániai magyar kisebbség helyzete 1923. MOL K 610-82-1d.-A/58. f. 1–49.

209 A kéziratot eddig nem sikerült megtalálni. A tanulmányt említi: Népies Irodalmi Társaság politikai tagozatának 1936. évi jelentése. MOL KA P 1077 XI. 3 - 7.

békeelőképzés (a háború utáni időszakra, az új béketárgyalásokra való felkészülés, a bukaresti politikusok fegyverszüneti tapogatózásainak külföldi visszhangja) a kiemelten megfigyelt témakör.²¹⁰

A munkatársak különböző egyesületek felkérésére rendszeresen tartottak előadásokat. Ezek közül kiemelkedik a Magyar Pedagógiai Társaság sorozata, amely a határon túli magyarság oktatásügyi helyzetével foglalkozott.²¹¹

Barabás Endre állította össze az erdélyi magyarság oktatásügyi statisztikáját is. A legteljesebb adatsorokat 1937–1940 között készítette.²¹² A harmincas évek második felében részletes katalógus készült az erdélyi magyar egyházi és kulturális szervezetekről. Tanulmányokat írtak a szórványkérdésről, a magyarság közegészségügyi helyzetéről, Magyarország és Erdély szellemi életének kapcsolatáról és az ezekkel kapcsolatos teendőkről.²¹³

Az évenkénti tevékenységről kiadott jelentéseket összehasonlítva megfigyelhető, hogy a sérelmek összegyűjtésével szemben a magyar önszerveződésekkel, a kisebbségi társadalom belső fejlődésével kapcsolatos problémák a húszas évek közepétől fokozatosan előtérbe kerültek.

A politikai tagozat feladatai közé tartozott – a Jancsó Benedek vezetése alatti időszakban – a külföldre utazó kormányküldöttségek, társadalmi szervezetek képviselői, valamint a diákcsoportok felkészítése a romániai magyarság helyzetét illetően.²¹⁴ A TESzK, illetve a NIT vezetői végezték a határon túlról érkező egyéni igazolások, kérelmek hitelesítését. Ezekben az ügyekben általában Grandpierre Emil véleménye volt a mérvadó.²¹⁵

A kormányzat legintenzívebben a második bécsi döntés körüli időszakban igényelte a NIT munkatársainak segítségét. Az 1940 júniusa és szeptembere közötti időszakban a NIT irodájában állandó ügyeletet tartottak fenn. A hatékony kapcsolattartás érdekében a

210 Néhány összefoglalás ebben a témakörben: A románság jövő kilátásai egy elkövetkezendő jövő békekötés alkalmával. MOL P 1077 XXII. 276–312.; Sebess Dénes: Általános áttekintés 1941-ből. MOL KA P 1077 XXI. 6 - 20.; különböző koncepciók bemutatása MOL KA P 1077 XXIV.

211 Az előadásokat később megjelentették *Az elszakított magyarság közoktatásügye* című kötetben. Szerk. Kornis Gyula, Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1927. Lásd ott: Barabás Endre: A romániai állami elemi oktatás. 13–51.; Jancsó Benedek: A romániai középoktatás. 52–104.; uő: A romániai főiskolai oktatás. 105–136.

212 Barabás Románia évenkénti tanköteles-összeírásai és saját statisztikai forrásai alapján az óvodába, elemi, középfokú és főiskolákba beiratkozottak nemzetiségi, vallási, területi adatait rendszerezetten gyűjtötte: Jelentés a romániai és benne az erdélyi magyar oktatási intézményekre vonatkozó adatgyűjtés érdekében 1937-től általában végzett és az 1940. évi befejező munkálatokról. MOL KA P 10177-XVIII. 166–167.

213 Társadalmi és közművelődési egyletek. MOL KA P 1077-II. 734–754.; Jelentés az erdélyi magyarság iskolai és kulturális helyzetéről. MOL KA P 1077-V. 336–366.; Az erdélyi magyarság egészségpolitikai vázlata. MOL KA P 1077-XIV. 560–573.

214 A Népies Irodalmi Társaság politikai osztálya tevékenységi körének ismertetése 1920–1931. KA MOL P 1077-I. 54.

215 MOL K 437-1928-7-11.

különböző minisztériumok összekötő tisztviselőket neveztek ki. A katonai, közigazgatási, pénzügyi és kulturális szervek naponta kértek adatokat az erdélyi viszonyokra vonatkozóan. A Magyarországtól elszakított területek közigazgatási monográfiáját 8 nap alatt készítették el. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számára oktatási és felekezeti statisztikákat állítottak össze.²¹⁶

Jancsó Benedek és munkatársai az adatgyűjtés és elemzés mellett különböző szervezetek létrehozásában is közreműködtek. Az Erdélyből érkező menekültek összefogása érdekében 1920-tól támogatták az Országos Menekültügyi Hivatal kisegítő szerveként működő *Erdélyi Otthon Önképző és Segélyező Egyesület* tevékenységét. Ez az intézmény a menekültproblémák kezelése mellett közös programokat, tanfolyamokat szervezett. Az egyesület dalárdájának és műkedvelő körének a NIT helyiségeiben biztosítottak próbaalkalmat. Rendezvényeiken a társaságot általában Nyerges Lajos képviselte, aki egyben az egyesület egyik vezetője is volt. Sebess Dénes több mint 300 Otthon-tag optálási ügyét intézte el soron kívül. A NIT számukra segélyeket, pénzügyi garanciákat, 44 családnak a földhöz jutás ügyintézését biztosította.²¹⁷

1922-ben Papp Antal és Gagyai Dénes a Magyar Külügyi Társaság küldötteiként részt vettek a Népszövetségi Unió tanácsának brüsszeli előkészítő értekezletén, majd müncheni nagygyűlésén. Sikerült elérniük, hogy az unióba felvegyék a NIT által létrehozott *Magyar-Székely Egyesületet* mint a Magyarországra menekült erdélyiek szervezetét. A névlegesen létező egyesületet a NIT nemzetközi propagandamunkára használta fel.²¹⁸

Szintén a NIT patronálásával jött létre a *Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete* (SZEFE), amely a húszas években több mint 1000 taggal működött. A szervezet magját a NIT egyetemi kollégiumainak lakói adták. A társaság biztosított irodahelyiséget, s előadásokat és nyelvtanfolyamokat szervezett számukra. A SZEFE külügyi csoportja külön programot dolgozott ki a román–magyar viszony tanulmányozására. Már 1923-ban javasolták, hogy a romániai magyar fiatalok Kolozsváron folytassák tanulmányaikat, és hogy a budapesti kormányzat bizonyos adófajtákból támogassa egy ottani kollégium fönntartását.²¹⁹

216 A NIT politikai osztályának jelentése az 1940. évről. MOL KA P 1077-XVIII. 3–6.

217 Az Erdélyi Otthon Önképző és Segélyező Egylet létrehozásáról: Erdélyi Hírek 1920. február 12.; Erdélyi menekültek útmutatója. Erdélyi Hírek 1920. február 28.; Szakmai tanfolyamok menekülteknek. Erdélyi Hírek 1920. március 20.; A NIT és az Erdélyi Otthon kapcsolatáról: MOL K 26-1922-II-282. f. 27–30.

218 A kiküldetésekről részletes beszámolók készültek: MOL K 26-1922-1266-I-297.; MOL K 437-1922-2-849.

219 A Külügyi Osztály programja: 1. A romániai kisebbségi kérdés tanulmányozása; 2. a daco-romanizmussal és a székelyek román származását hirdető koncepcióval szembeni propaganda beindítása. MOL K 437-1926-5-1. A SZEFE és a NIT kapcsolatáról: MOL K 26-1922-II-282. A kollégiumra vonatkozó javaslatról lásd a 226-os jegyzetet.

1921-től működött a NIT-en belül az *Erdélyi Szász Iroda*. Feladata egyrészt a németországi közvélemény tájékoztatása az erdélyi szászok, magyarok helyzetéről, másrészt az erdélyi szászok magyarbarát csoportjainak támogatása volt. Mivel ez utóbbi nem sok sikerrel járt, 1922/23-tól elsősorban Németországban igyekeztek revíziós propagandát kifejteni.²²⁰

3.11.2. Oktatásügyi támogatások

Az erdélyi közhatalomváltás után körülbelül 2000 erdélyi származású egyetemi hallgató menekült Budapestre. A pénznélküli, elkeseredett és tájékozatlan tömeg problémáinak kezelése érdekében a NIT amellet, hogy támogatta önszerveződésüket a SZEFE megalakításával, 1920 tavaszán elhatározta, hogy részükre a magyarországi egyetemi városokban kollégiumokat hoznak létre. Még ez évben sikerült a menekült diákok számára Budapesten megfelelő épületet szerezni, de ott először csak a NIT központ irodáinak tudtak helyiségeket biztosítani. 1922-ben sikerült ugyanott kiutaltatni az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) volt budapesti kollégiumát. A diákothont „A kelet-magyarországi főiskolai hallgatók budapesti internátusa”-ként az év szeptemberében nyitották meg. (Később az elnevezés Bethlen István Internátusra változott.) Szegeden 1922 februárjában kezdte meg működését, 21 lakóval, a Bocskay Internátus. Debrecenben ugyanazon év nyarán nyílt meg 30 diákkal a Székely Diákinternátus. Az épületek átalakításával Szegeden 50, Budapesten 60 főnek tudtak szállást adni. 1921 és 1931 között Budapesten 256, Szegeden 227, Debrecenben 64, összesen tehát 547 tagja volt a diákothonoknak. A kollégiumokban az Erdélyből átjött diákok kb. 1/5-ét tudták elhelyezni. A tagok döntő többsége orvostanhallgató és műegyetemista volt. A NIT a három városban 10-10 diák ingyenes ellátását tudta biztosítani, de az internátusi tagok fele részesült valamilyen kedvezményben. A szálláson és az étkezési lehetőségen túl a diákoknak nyelvtanfolyamokat (a román mindenki számára kötelező volt), előadásokat szerveztek és a SZEFE rendezvényeknek is helyet adtak. A diákok tanulmányi előmenetelét – Budapesten Barabás Endre, a vidéki városokban egyetemi oktatók – figyelemmel kísérték, a kollégiumi tagság feltétele ugyanis a vizsgák sikeres letétele volt.²²¹ A diákothonok épületeit költségvetési

220 Az Erdélyi Szász Iroda tevékenysége MOL K 26-1922-II-282.

221 Internátusok és azok keleti kapcsolatai MOL KA P 1077-I. 207–228.; Statisztikai kimutatások, összefoglaló a diákothonok 10 éves tevékenységéről: A Népies Irodalmi Társaság által fenntartott budapesti, szegedi és debreceni diákothonok 10 évi működéséről az 1922–1931. években. MOL KA P 1077-I. 282–290.

támogatásból és feltehetően az Országos Menekültügyi Hivatal által eladott Berlin Szállodáért kapott összegből vásárolták. A fenntartás költségeit és az ösztöndíjakat a NIT házaiban a kollégiumok mellett található lakások bérleti díjaiból, a Baracska és Sövényháza határában a társaság tulajdonába került 50-50 holdnyi föld jövedelméből, valamint az erdélyi segélyezésre szánt Tanügyi Alapból biztosították.²²²

A kollégiumok működtetését eleinte a kialakult menekültügyi helyzet (a menekült diákok tömege) tette szükségessé, majd amikor kiderült, hogy a határok rövid időn belül nem változnak meg, a fenntartók úgy gondolták, hogy a Magyarországon képzettséget szerzett diákok Romániába visszatérve a magyar kisebbség vezetői lehetnek.

Azonban a magyarországi diplomákat Romániában nem fogadták el,²²³ és az internátusok lakóit otthon a rendőrség többször zaklatta, ezért évről évre egyre kevesebben tértek haza az egyetemi diploma megszerzése után. 1922–1929 között a kollégiumokat 200 végzett diplomás hagyta el, közülük 102 Magyarországon, 53 ismeretlen helyen, 30 Romániában helyezkedett el.²²⁴ 1925 májusában Bethlen István, Klebelsberg Kuno, Pataky Tibor és mások részvételével értekezletet tartottak a határon túli fiatalok magyarországi tanulmányairól. A diákok végzés utáni hazatérése érdekében azt javasolták, hogy a szomszédos országokból érkezettek diplomája Magyarországon ne legyen érvényes.²²⁵ 1928–1929-re a NIT választmányában uralkodóvá vált az a nézet, hogy az erdélyi magyar értelmiségnek Romániában kell diplomát szereznie.²²⁶ Ehhez az ottani egyetemek – elsősorban a kolozsvári – magyar hallgatóinak anyagi támogatásával és az anyanyelvi szakképzési feltételek megteremtésével, illetve a diplomások magyarországi ösztöndíjainak biztosításával járultak hozzá. E célból hozták létre 1931-ben a budapesti internátus helyén²²⁷ a

222 Az ingatlanszerzésről: MOL K 26-1922-II-282, illetve Sebess Dénes levele Papp Antalhoz, 1928. augusztus 28. MOL K 437-10-1928-10. A budapesti internátus 1922/23. évi számadása szerint a bevételek 72%-át a központi támogatás tette ki. Ez az arány jellemző volt a többi kollégium működésére is. A budapesti internátus 1922/23. évi számadását lásd: MOL K 437-1922–1923-10. A NIT gazdálkodásáról: A keleti segélyalap vagyoni helyzete, MOL KA P 1077-I. 347–381.

223 Romániában a magyarországi diplomákat honosítani kellett. Ez 5000 leibe került, s ezen kívül sikeres román nyelvű pótvizsgákat is kellett tenniük a hazatelepülő diplomásoknak. A magyar fél javasolta a romániai illetékeseknek az egyetemi és főiskolai tanulmányok költsönös beszámítását, de ez nem járt eredménnyel. MOL K 437 - 4 - 1924 - 1 - 365.

224 A Magyarországon tanuló erdélyi diákok zaklatásáról: Bukaresti magyar követség jelentése 1928. április 12. MOL K 64-30-1928-27.; Az internátusok lakóinak további sorsáról: MOL KA P 1077-I. 228.

225 Az értekezletről készült feljegyzés: K 437-4-1925-12-353.

226 A SZEFEH nevében Pásint Ödön 1923-ban javaslatot tett egy kolozsvári 20–30 fős internátus felállítására. Az intézmény fenntartását az import/export adók 0,5–1%-ának erre a célra történő elkülönítésével oldotta volna meg. MOL K 437-4-1924-1-30. 1927-ben György Lajos és Papp Antal javasolta egy kolozsvári kollégium felállítását. Lásd: Tudományos feladatok Erdélyben, Papp Antal Pataky Tiborhoz 1927. január 26. MOL K 437-6–1927-1-52.

227 A debreceni kollégiumot már 1925-ben megszüntették. Az ide jelentkező diákok olyan szegények voltak, hogy ha a NIT 10 támogatottja mellett még 8 főnek a Vallás és Közoktatási Minisztérium nem ad segélyt, akkor be kell zárni az intézményt. MOL K 437-4-1925-2-243.; Beszámoló az internátusokról. MOL K 437-10. f: 602–616. A másik két internátust 1927/28-ban „szüntették” meg. Valójában az internátusi szobákat albérletbe adták ki. A budapesti kollégiumból 1931-ben távozott az utolsó végzett „erdélyi” lakó. Jancsó Benedek levele Teleki Pálhoz, 1928. június 19.

Külföldiek Kollégiumát (1935-től Külföldiek Otthona). Ez az intézmény a romániai egyetemeken végzetek számára nyújtott – mai kifejezéssel élve – posztgraduális képzési lehetőséget. Ennek keretében az anyaországi kapcsolatépítést, kutatást, az orvosi szakvizsgák elvégzését támogatták.

A NIT három hónapos, havi 80 pengős ösztöndíjat, szállást és megfelelő ajánlásokat adott. Ez utóbbi támogatást a kollégium igazgatója, Barabás Endre, majd a harmincas évek közepétől Mester Miklós szervezte az egyetemekkel, kutatóhelyekkel és a tudományos élet vezető személyiségeivel együttműködve.²²⁸ A kollégiumba évente belső tagként 12–13 fős turnusokban (ezt az alacsony számot azzal indokolták, hogy máskülönben a romániai politikai hírszerzés könnyen felfedezné az akciót) 30–40 fő kapott elhelyezést és ösztöndíjat. Indokolt esetben a három hónapos ösztöndíjakat a kollégium vezetése meghosszabbíthatta. A külső tagok évente átlagosan negyvenen nem a kollégiumban laktak, de felvételükre ugyanazon követelmények vonatkoztak, mint a beltagokéra. Ők is részesültek havi 20–80 pengő ösztöndíjban. A harmincas években jelentkező új, erdélyi magyar értelmiségi elit (amelynek tagjai már 1918 után fejezték be középiskolai tanulmányaikat és románul végezték el az egyetemet) jelentős része a kollégiumban élve alapozta meg magyarországi tudományos kapcsolatait. A kollégium tagjainak foglalkozás szerinti megoszlása azt mutatja, hogy az orvosok és a jogászok voltak a legtöbben, majd a harmincas évek végén megnőtt a műszaki végzettségűek aránya.²²⁹

A kollégium épületében egy vendégszállást is kialakítottak a néhány napra Budapestre érkező, ügyeiket intéző erdélyi értelmiségiek részére. Az átlagosnak tekinthető 1936–37. évben 37-en 601 napot töltöttek a vendégszobákban.²³⁰

Már az első tanévben kiderült, hogy az erdélyi tanárok évközbeleni elfoglaltságuk miatt nem tudják kihasználni a Külföldiek Kollégiuma nyújtotta lehetőségeket. Ezért az erdélyi magyar tanárok és tanítók részére évente nyári 8 hetes *tanfolyamokat* szerveztek 1932-től 1940-ig. A három erdélyi egyházi főhatóság és György Lajos, a NIT kolozsvári megbízottja döntése alapján 14 rendes és 4 bejáró hallgatót vettek fel az első évben. A tanfolyam során a résztvevők előadásokat hallgattak a magyar oktatási rendszerről, pedagógiai és történeti

K 437-10-1928-2.

228 Jelentés a Külföldiek Otthonának 1932–1938. évi működéséről. MOL KA P 1077-XIII. 21–36.

229 Albrecht Dezső, Biró Sándor, Domokos Pál Péter, Haáz Sándor, Fogarassi József, Mikó Imre, Nagy Géza, Nagy Lajos, Pataki József, Szabó T. Attila, Székely Zoltán, Szervátiusz Jenő, Tompa Miklós, Vámszer Géza, Vita Sándor a legismertebb ösztöndíjasok. A Külföldiek Otthonának 1932. évtől 1938. év június végéig tagjai. MOL KA P 1077-XIII. 21–41.; Az ösztöndíjasok összetételéről: [A] Külföldiek Otthonának 1932/33–1936/37 között bentlakó és külső segélyezettjeiről készült kimutatás. MOL KA P 1077-XI-14.

230 A Külföldiek Otthonának fontosabb eseményei az 1936/37. tanévben. MOL KA P 1077-XI. 11–13.

kérdésekről. Különböző pedagógiai módszertani kurzusokon és bemutató tanításokon vettek részt. Magyarország nevezetességeit vidéki kirándulásokon ismerhették meg.²³¹

A második bécsi döntés után a Külföldiek Otthonának a posztgraduális képzést támogató programja megszűnt. Egyrészt azért, mert az érintettek Dél-Erdélyből nem tudtak átjönni Magyarországra, másrészt az Észak-Erdélyből Budapestre érkező egyetemi hallgatókat kellett a kollégiumban elhelyezni. Az „új” diákotthonban olyan erdélyi diákok kaphattak elhelyezést, akik megfelelő szak- vagy felsőoktatási intézmény hiányában Kolozsvárt nem tudták tanulmányaikat elvégezni. Ebből adódóan a lakók többsége műegyetemista, illetve valamelyik művészeti főiskola hallgatója volt. A felvételiknél a tanulmányi eredményt és a szociális rázorultságot vették figyelembe. Az intézmény 1941 szeptemberében a *Székely Diákotthon* nevet vette fel. Ebben az évben 60-an, 1942/43-ban 64-en laktak a kollégiumban. Közülük 46-an Észak-Erdélyből, 19-en pedig Dél-Erdélyből érkeztek.²³²

A NIT választmánya – magyarországi internátusainak megszüntetése után – különös gondot fordított az egyetemisták romániai képzésének támogatására. Erdélyben az impériumváltás óta több kísérlet ellenére sem sikerült önálló magyar felsőoktatási intézményt létrehozni.²³³ A NIT támogatásával az 1928/29-es tanévtől György Lajos – az erdélyi katolikus, református és unitárius egyház közös tanulmányi igazgatója, aki a kolozsvári egyházi kollégiumok lakóinak tanulmányi felügyeletét ellátta – külön úgynevezett kiegészítő szemináriumokat szervezett a magyar egyetemisták részére. Ezek hivatalos irányítójaként a *Kolozsvári Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelő Bizottságát* nevezték meg. A bizottság az egyházak és az Országos Magyar Párt képviselőiből jött létre, s 1929. október 4-én ült össze először a diáksegélyező akciók megbeszélésére. Ennek háttérében az állhatott, hogy a magyarországi „illetékes tényezők” elvárták a kolozsvári diáksegélyezés

231 A képzés céljairól: Erdélyi magyar továbbképzés. MOL KA P 1077-V. 338–345. Az 1932–33-as év előadásai: a magyar oktatási rendszerről Kornis Gyula, a magyar pedagógia eredményeiről Imre Sándor, a magyar történetírásról Asztalos Miklós, az európai nemzetiségi kérdésről Nagy Iván, az erdélyi kisebbségi élet gyakorlati problémáiról Grandpierre Emil, Erdély és Magyarország szellemi kapcsolatairól György Lajos, a Népszövetség tárgyalta magyar panaszokról Tamás András, a székelység történelmi fejlődéséről Szeremley Ákos, a székelység településéről és származásáról Szilády Zoltán. MOL KA P 1077-IV. 4–16.

232 A Székely Diákotthon/Külföldiek Otthona 1941. évi működéséről. MOL KA 1077-XXI. 28–56.; 1942-ről uo. XXIV. 33–54.; 1943-ról uo. XXVI. 15–18.

233 1920 őszén a kolozsvári Református Teológia mellett Tanárképző Intézetet szerveztek. Oktatói a volt kolozsvári magyar egyetem tanárai és jó nevű középiskolai tanárok voltak. Az intézmény működését 1921 októberében a román hatóságok felfüggesztették. Ugyanekkor a katolikus egyház is próbálkozott egy felsőfokú tanintézet létrehozásával. A kolozsvári Marianum keretében Polgári Iskolai Tanítóképző Főiskolát indítottak, de a hatóságok 1923-ban nem ismerték el az intézmény nyilvánossági jogát. A téma újabb feldolgozása: Antal Árpád: *György Lajos életműve*, EME, Kolozsvár, 1992, 10–12. (Erdélyi Tudományos Füzetek 210.)

egységesítését.²³⁴ György Lajos javaslatára az alkalmi bizottság 1930. január 14-i értekezletén bejelentette megalakulását, elkészítette szervezeti szabályzatát és tagságát 18 főre egészítette ki. A bizottság 1930-ban 10 értekezletet tartott. Ezekon a magyar egyetemi hallgatók szociális és tanulmányi helyzetével és a meginduló önszerveződéseikkel foglalkoztak.

Az 1930. július 4-i értekezlet jegyzőkönyve részletes tájékoztatást adott az előző tanév képzési programjáról. A magyar egyetemisták részére az egyházi kollégiumokban heti rendszerességgel 17 kurzust szerveztek. Francia, német, román, latin, görög nyelvorák mellett a magyar nyelvészetet Csúry Bálint, a Mohács utáni magyar történelmet és külön Erdély történetét Bíró Vencel, Erdély művelődéstörténetét Kelemen Lajos, a világtörténetet Bitay Árpád, a kisebbségi jogot Balogh Arthur, a földrajzot Xantus János, az ásvány- és kőzettant Balogh Ernő, a kémiát Ruzitska Béla, a matematikát Gergely Jenő, a fizikát Széll Kálmán tanította. Gyallay Domokos rendkívül kedvelt népkulturális szemináriumot vezetett az erdélyi magyarság nemzeti és kulturális feladatairól. Lényegében a szociográfia alapjait ismertette. A főiskolai sportot Somody István szervezte a Kolozsvári Atlétikai Club és a Kolozsvári Korcsolyázó Egyletben. A szintén a kollégiumokban szerveződő cserkészletet Puskás Lajos vezette. A felsorolt előadók szakmai rangja garantálta a szemináriumok magas színvonalát. Ez a képzési rendszer a Katolikus Líceum jól felszerelt könyvtárával (igazgatója György Lajos volt) kiegészülve 1940-ig mintegy alternatív egyetemként működött.²³⁵ A harmincas évek Kolozsvárról induló ifjúsági mozgalmainak (*Erdélyi Fiatalok, Hitel*) meghatározó egyéniségei részt vettek a szemináriumok munkájában, és szakmai felkészülésükhöz sokkal hozzájárultak ezek a kurzusok. (Pl. Kéki Béla és Venczel József, a *Hitel* szerkesztői egy ideig a líceumi könyvtárban György Lajos beosztottai voltak.)

1930-ban a katolikus Báthory–Apor szemináriumában 121, a Református Kollégium Internátusában 55 és az Unitárius Kollégiumban 43 diák lakott. A 219 egyetemista közül 95 fő (az akkori kolozsvári magyar egyetemi hallgatók majdnem fele) részesült egyházi ösztöndíjban vagy segélyben. 35-en az Országos Magyar Párttól kaptak támogatást, 18-an az Ellenzék Diákmenzáról, 2-en az egyetemtől, 3-an egyéb helyről (bankoktól) kaptak

234 „Illetékes tényező”-n a magyarországi felelősöket, az erdélyi ügyekben illetékes személyeket értette a korabeli romániai magyar közélet. Az Ellenzék Diákmenza és az egyházi menzák konfliktusában Budapesten úgy döntöttek, hogy a kétoldalú diáksegélyezést egységesíteni kell, és további támogatást csak ennek megtörténte után adnak. Pataky Tibor levele Papp Antalhoz 1928. február 16. MOL K 437-10.

235 György Lajos a NIT erdélyi megbízottja volt. Jelentés a Külföldiek Otthonának 1940. évi működéséről. MOL KA P 1077-XVIII. 173. A tanároknak a NIT révén fizetést is folyósítottak. Grandpierre Emil javaslata az 1929/30. tanévre személyi kiadásokra 554 000 lej (tanárként kb. havi 3000 lej), dologi kiadásokra 210 000 lej volt (könyvtári berendezések és gyarapítás, taneszközök, kirándulások). MOL K 437-1929-9-vegyes. A szemináriumokról részletes leírást ad: A Kolozsvári Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelő bizottságának 1930. július 4-i, X. tanévzáró értekezletének jegyzőkönyve. MOL KA P 1077-I. 296–336. A szemináriumok történetével foglalkozik Benkő Samu: Szabó T. Attila műhelyei. In: Erdélyi Csillagok. Budapest, 1990. 154–175.; Antal, i. m. 19–21.

ösztöndíjat. Így a kollégiumban lakó kolozsvári magyar egyetemisták 61%-a részesült valamilyen társadalmi szervezettől anyagi támogatásban.²³⁶

Barabás Endrén keresztül a NIT-hez kapcsolódott Magyarországon a Gyámszülő- és Gondviselő Társaságok létrehozása. Az önként szerveződő társulások célja egy-egy tehetséges fiatal elemi, közép- és főiskolai tanulmányainak (Gyámszülő Társaság) vagy továbbképzésének, külföldi tanulmányútjának (Gondviselő Társaság) anyagi támogatása rendszeres adakozás révén. Az első Gondviselő Társaságot 1925-ben szervezték meg Bakk Elek támogatására, aki az összeadott 3000 pengőből két éven át Franciaországban medikusként képezte magát tovább. (Ezután Bukarestben jó nevű orvosként, a magyar kultúra támogatójaként tevékenykedett.) 1942 júliusáig 35 hasonló jellegű társaság szerveződött. Összesen több mint 13 000 pengő gyűlt össze ilyen módon. A NIT – mint társult adakozó – 11 társaságban szerepelt, és 11 700 pengő támogatást adott. Ezeken a csatornákon keresztül támogatta a Miniszterelnökség II. osztálya több tehetséges erdélyi fiatal külföldi továbbtanulását. Így kapott segítséget Mikó Imre (a kisebbségi jogvédelem szakértője), I. Tóth Zoltán (a román–magyar kapcsolatok későbbi kiváló kutatója) és Székely Zoltán (régész, később a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója), akik Franciaországban tanultak a kolozsvári egyetem elvégzése után.

A tanulmányaikat befejező támogatottak ígéretet tettek arra, hogy az ellenszolgáltatás nélkül kapott adományt, ha megfelelő egzisztenciával rendelkeznek, más fiatal tehetségeknek ugyanilyen módon továbbadják. Barabás, a társaságok lelkes szervezője a támogatottak kiválasztásában a szociális helyzetet és a kiemelkedő képességeket vette figyelembe. Az oktatási támogatáson kívül a tanítók gyermekei számára szerveztek segélyakciókat. A második bécsi döntés után is támogatták a bukaresti szegény sorsú magyar iskolásokat. Barabás a kezdeményezésével az erdélyi fiatal értelmiség támogatása mellett a társadalmi mobilitás egyik csatornáját szerette volna létrehozni.²³⁷

3.11.3. Az anyagi támogatás keretei

A dolgozatban már többször utaltunk a NIT közvetítő szerepére az erdélyi magyar intézmények Magyarországról történő támogatásában. Az erdélyi értelmiségi szájhagyomány szerint a kormányzati segélyeken túl a magyar tulajdonban maradt romániai gazdasági

²³⁶ Tanévzáró értekezlet jegyzőkönyve. MOL KA P 1077-I. 296–336.

²³⁷ Az Isteni gondviselés szolgálatában működő alkalmi és Gyámszülő- és más Társaságok tájékoztató beszámolója az 1925–1942. évekről. MOL KA P 1077-XXVI. valamint Gyámszülő- és Gondviselő Társaságok tájékoztatója. MOL KA P 1077-XXII. 459.

vállalkozások (elsősorban bányák), szabadkőműves csoportok, nemzetközi egyházi szervezetek segítették a kisebbségi intézményrendszer fenntartását.²³⁸ Az eddig feltárt dokumentumok alapján a következőkben csak az elsőként említett forráscsoportról adhatunk – 1931-ig – áttekintést.²³⁹

A politikai ügyek támogatása az első években nem tartozott a NIT-hez. Ezt Pataky Tibor, a Miniszterelnökség II. osztályának vezetője személyesen irányította a magyarországi bankok romániai fiókjain keresztül, illetve a bukaresti magyar követség és más közvetítők segítségével.²⁴⁰ A húszas évek második felében azonban már ezeket az összegeket is a NIT költség-előirányzatában számolták el.

A NIT – a TESZ költségvetése segítségével – az erdélyi történelmi egyházakat, az általuk fenntartott iskolákat, a gazdasági és hitelszövetkezeteket, a különböző kulturális, tudományos és gazdasági egyesületeket, a földműves-szövetségeket és az állástalan magyar tisztviselőket támogatta. A juttatásokat koordináló előbbi két intézmény mellett fontos szerep jutott az egyházak kapcsolatainak is, de ezek iratanyaga témánk szempontjából még feltáratlan. Mindezekon túl sok ügyben – az előbb említett szervezeteket megkerülve – közvetlenül a miniszterelnökhöz fordultak, vagy a kisebbségi vezetők a még 1918 előtt kialakított személyes kapcsolataikat használták fel. Az együttműködést hatékonyan elősegítették az államigazgatásban dolgozó volt erdélyi tisztviselők is. Ebből adódóan a szerteágazó kapcsolatokon keresztül folyó támogatások arányait nehéz felmérni. Gyakran maradványpénzeket, tartalékalapokat használtak fel támogatási célokra, és ezek feltárását tovább nehezíti, hogy a segélyezés szereplői mindig törekedtek a teljes diszkrécióra.

4. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának anyagi támogatása és felhasználása

4.1. Az átmenet évei 1919–1921

A megszállt kelet-magyarországi területeken 1918-ban a tisztviselői fizetéseket tovább

238Erről az intézményrendszerről átfogó képet ad az *Erdélyi Magyar Évkönyv*. Szerk. Fritz József és Sulyok István, Kolozsvár 1930.

239Mint már említettük, a TESZK 1932–1934 között jelentős mértékben átalakult. A központon keresztül folyó költségvetési támogatásokról a MOL-ban csak 1931-ig található iratanyag. Ettől kezdve a Miniszterelnökség II. osztálya és a különböző magyarországi felekezeti központok bonyolították le a határon túli segélyezés ügyeit. Az utóbbi forráscsoport feltárása folyamatban van.

240Az Országos Magyar Pártnak nyújtott, később tárgyalandó rendszeres támogatáson túl elsősorban a választások időszakában volt szükség pótlólagos összegek kiutalására. Lásd pl. az 1928-ra vonatkozó költségvetéseket.

folyósították, egyes helyeken (pl. Udvarhely vármegyében)²⁴¹ a megszállás közeledtével hónapokra előre utalták. 1919-ben a szegedi kormány több-kevesebb sikerrel megpróbálta tovább folyósítani a járandóságokat.²⁴² Az 1919 szeptember 30-i minisztertanácsi ülés 5 millió koronát ítelt meg az erdélyi minisztériumnak átalányösszegként. Ennek egy részét – kb. 2 millió koronát – a demarkációs vonalon túli magyar intézményeknek juttattak el.²⁴³ A december 15-i minisztertanács újabb 7 millió koronát utalt ki a Békeelőkészítő Iroda B csoportja és a keleti országrész számára.²⁴⁴ Az 1920–21-es költségvetésben – éppúgy, mint ahogy a későbbiekben sem – nem szerepelt külön tételként a határon túli magyarok támogatása. Az elcsatolt területeknek az első évben az Országos Menekültügyi Hivatalon keresztül juttattak jelentősebb összegeket.²⁴⁵ Az 1920–21. évi állami költségvetésnek a Miniszterelnökségre vonatkozó fejezetében 6 millió koronát különítettek el a menekültek és hontalanok gondozására. Ezen túl a rendkívüli kiadások között az OMH részére 16 millió koronát biztosítottak. Ugyanakkor a Belügyminisztérium költségvetésében a menekült volt vármegyei alkalmazottak segélyezésére 2 millió koronát szavaztak meg. Az intézmény költségvetésében komoly tételt jelentett az informatív szolgálat és a sajtóosztály működtetése (erre 2,5 millió koronát költöttek – míg a Miniszterelnökség dologi kiadásaira 2,7 millió korona jutott). Ugyanígy jelentős volt a külügyi kiadványokra (1,7 millió K) és a külföldi hírszolgálatra fordított összeg (2 millió K). A Miniszterelnökség, Sebess Dénes, Papp Antal és Bethlen István töredékes levelezéséből arra lehet következtetni, hogy az erdélyi támogatások bújtatására akkor ezeket a költségvetési fejezeteket használták fel.

Sebess a kormánytól kapott 600 000 K támogatáson kívül²⁴⁶ 1920 tavaszától megpróbált különböző támogatási lehetőségeket felkutatni. Ilyen volt az a sikertelen törekvés, hogy az 1918 előtti országos alapokból továbbra is folyósítsák a Bocskay Szövetségen keresztül a megszállt erdélyi területekre eső arányos részt. Kérését azzal indokolta, hogy az alapok létrehozásához az elcsatolt vármegyék is hozzájárultak.²⁴⁷ A Székely Hadosztály számára 1919 nyarán Kolozsvárra kijuttatott 19,5 millió koronányi pénzmaradékának

²⁴¹ Paál Árpád naplója, HRM PÁK Ms 7651/330.

²⁴² Jelentés a szegedi kormány külügyminisztériumának tevékenységéről. MOL K 64-1-1918–1920 vegyes (1919-7.)

²⁴³ MOL K 27 Mt. jkv. 1919. szeptember 30.

²⁴⁴ MOL K 27 Mt. jkv. 1919. december 15.

²⁴⁵ Az Országos Menekültügyi Hivatal póthiteleiről: MOL K 26-1240-1920-XLIII/C valamint MOL K 27 Mt. jkv. 1921. március 16.

²⁴⁶ Az 1920/21. évi állami költségvetésből a Miniszterelnökség utalta ki az összeget a Bocskay Szövetség részére. MOL K 26-XXXIX-9732.

²⁴⁷ Sebess Dénes levele a Miniszterelnökhöz, 1920. augusztus 25. MOL K 26-1262-1921-XXXIX-3290.

elszámoltatását a Pénzügy- és a Honvédelmi Minisztériumokkal szemben a Miniszterelnökség segítségével sikerült elintézni.²⁴⁸ Az 1916-os román betörés idején elrendelt kiürítés során a Székelyföldről kivont állatállomány eladásából befolyt 20 millió koronát a Minisztertanács erdélyi célokra utalta ki (a Pénzügyminisztériumban az összegből csak 7 milliót találtak).²⁴⁹ Ezeket a pénzeket más összegekkel együtt Erdélyi Alap elnevezéssel kezelték. A több tíz millió koronás változó nagyságú alapot a Romániához került területeken maradt állami koronakészletek lebélyegzésével és egy Bécsben maradt magyar állami árualap 19 millió koronás összegével gyarapították. Ezek az összegek elsősorban az erdélyi magyar egyházakhoz kerültek az iskoláik fenntartása és az újak alapítása érdekében – minthogy az állami iskolákat a román állam román tannyelvűvé tette – s ezeket pótolni kellett.²⁵⁰

A budapesti pénzkezelésre különböző alapokat hoztak létre. A Tanügyi Alap kizárólag a NIT magyarországi tevékenységét (kollégiumok fenntartása, diáksegélyezés) támogatta. A Jótékonyági Alap az első évektől (1920–1923) eltekintve szintén a hazai akciókat finanszírozta. 1920 októberétől 1921 decemberéig a Bocskay Kultúr Alap működött az erdélyi támogatások pénzügyi bázisaként. 1921 márciusában a Pénzügyintézet Központ 30 millió koronát helyezett el az alaphoz a Földhitel Intézetben vezetett folyószámláján. (Az intézet jogi osztályát Sebess Dénes irányította.) 1922 januárjától pénzkezelésre az Amerikai Alapot hozták létre. A tételes, nevesített pénzügyi kiutalásokat – a TESzK és a NIT által meghatározott arányokat figyelembe véve – 1931-ig többek között ezen a számlán keresztül bonyolították le. 1921-ig a budapesti kormányzat és a Bocskay Szövetség abban bízott, hogy a román állam az 1919. decemberi párizsi Kisebbségvédelmi Szerződést betartva folyósítani fogja az egyházak államsegélyét és a felekezeti oktatáshoz szükséges költségeket.²⁵¹ Mivel azonban a bukaresti állami támogatás elmaradt, ezt az intézményrendszer fenntartása

²⁴⁸ A Székely Hadosztálynak még 1919 tavaszán lóvásárlásra kiutalt összeg maradványát a kolozsvári központ segélyezésre és oktatási célokra használta fel. Az ezzel megbízottakat a Pénzügy-, illetve a Honvédelmi Minisztérium szerette volna elszámoltatni, de a Bocskay Szövetség magának igényelte az összegnek az ellenőrzését. MOL K 26-1920-XXX.

²⁴⁹ Mt. jkv. 1921. március 22. MOL K27. Az összeget kártérítésre és a terület gazdasági támogatásra fordították. MOL K 437-1921-10-249.

²⁵⁰ Az alapot Udvarhelyi Dezső, a NIT munkatársa kezelte. 1922-ig 12,6 millió K, 270 ezer osztrák K, 2 400 dollár, valamint román felüljegyzésű bankjegyek és el nem adott áruk 29,41 millió K és 437 000 lej értékben kerültek az alaphoz. Az összeget Budapesten a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelte, Romániában – az előbbi pénzügyintézethez tartozó – Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank intézte az alap ügyeit. Később részben ebből az alaphoz vásárolták fel a kolozsvári pénzügyintézet részvényeinek meghatározó részét. Feljegyzés az Erdélyi Alaphoz tartozó áruk eladásáról. MOL K 437-1921-2-181.

²⁵¹ Keleti segélyek külön irányítás alapján. Keleti Akció MOL P 1077-II. 385–424. Ezt arra alapozták, hogy az erdélyi román vezetők 1920 tavaszáig a nemzetiségi oktatás ügyét az egyházakra bízva a Monarchia-beli mintákat akarták követni. Az önálló erdélyi román politizálásnak az államigazgatásból történő kiszorításával ez is lekerült a napirendről, és megkezdődött a magyar oktatásügy ellehetetlenítése. Erről bővebben: Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989, 410–412.

érdekében Magyarországról kellett pótolni. Ezért 1921. január 27-én a Miniszterelnökségen értekezletet tartottak az elcsatolt területek egyházainak segélyezéséről. A résztvevők megegyeztek abban, hogy nem egyszeri, hanem folyamatos segítségnyújtásra van szükség. Egy-egy településen 30 fő alatt nem érdemes magyar iskolát szervezni, vagy ha működik ott magyar nyelvű állami iskola, azt kell igénybe venni. A segítségek továbbításához diszkrét és megbízható szervezetekre van szükség. Példaként a Julián Egyesületet és a Bocskay Szövetséget említették meg. A határon túlra került területeken célszerűnek látták az egyházakra támaszkodva szervezni a magyar társadalmat, ügyelve a felekezeti konfliktusok elkerülésére. Éppen ezért a Romániához tartozó területek 1910-es népességi és felekezeti adataiból kiindulva határozták meg az egyházak százalékos részesedését a magyarországi támogatásokból. Az erre a célra fordítandó összeg megállapításakor az 1914/15-ben kifizetett magyar állami segélyek Erdélyre eső részét vették alapul.²⁵²

4.2. A támogatások megoszlása területenként és évenként

A magyar állami költségvetésből 1921/22. pénzügyi évtől készítettek költség-előirányzatokat Papp Antal koordinálásával. Románia felé a NIT és a kolozsvári központ tett javaslatot, Csehszlovákia vonatkozásában a Rákóczi Szövetség, Perényi Zsigmond és a magyar pártvezetők,²⁵³ a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság vonatkozásában a Szent Gellért Társaság tárgyalta a TESzK vezetőjével. Aki pedig előbb a Miniszterelnökség III. illetve 1923-tól III. osztályának vezetőjével (Petri Pál, Pataky Tibor), majd a Pénzügyminisztériummal egyeztetett. 1923–1924-től kialakult egy mechanizmus, melynek alapján lényegében az előző évi tételeket vizsgálták felül; bizonyos támogatások elmaradtak, mások új tételként jelentek meg. A különböző helyi igényeket és az oktatásügyben alkalmazott normatív támogatás alapján készült tervezeteket a tageszervezetek véleményezték. A végleges költségvetést a Miniszterelnök hagyta jóvá. Így a kormányzat magyarországi társadalmi szervezeteken keresztül juttatta el támogatását a határon túli magyar intézményekhez.

²⁵² Előterjesztés a Miniszterelnöknek az elvesztett területek egyházainak segélyezéséről. MOL K 26-1240-1921. A kifizetési arányokról: Keleti Akció MOL P 1077–II. 385–386.

²⁵³ Itt az előbbieken 1919–1922 közti felföldi támogatásokat nem ismertettem, mert azt részletesen elvégezte Angyal Béla: *Érdekvédelem* ... i. m. 75–78.

*A TESzK irányítása alá tartozó, a határon túli magyarság támogatásával foglalkozó szervezetek állami költség-előirányzata 1921–1930 között (ezer egységben megadva)*²⁵⁴

Szervezet neve ²⁵⁵		1921– 1922	1922– 1923	1923– 1924	1924– 1925	1925– 1926	1926– 1927	1927– 1928	1928– 1929	1929– 1930
I. Központ	K ^a	25 950 ^b	18 000	32 000	–	–	–	–	–	–
	P	–	–	–	–	–	40	48	72	72
II. Észak	K	62 555 ^c	14 000	25 000	–	–	–	–	–	–
	P	–	–	–	–	–	28	28	42	48
	CK	–	5214	4800	–	–	5040	5040	5628	6315

²⁵⁴ A táblázatban közölt adatok forrása: 1. *A Társadalmi Szervezetek 1921/22. évi összefoglaló számadása*. MOL K 437 11–10(2) f. 1366.; 2–3. *A Társadalmi Szervezetek Központjának 1922–23. évre, illetve az 1923–24. évre engedélyezett összegek* MOL K 437 11–10(8).; 4. *Az 1924. június 6-án tartott értekezlet megállapításai*. MOL K 437 11–10(2) f. 1462–1466.; 5–6. *Előterjesztés a Társadalmi Szervezetek 1925/26. évi költségelőirányzatáról*. MOL K 437 10–1922–1930.; 7–8. *Előterjesztés a Társadalmi Szervezetek költségvetési előirányzatáról*. MOL K 437 10–1927. f. 680–685.; 9. *Társadalmi Szervezetek összehasonlító költségelőirányzata az 1929–30. évre*. MOL K 437 9–1929. vegyes f. 408–415.

²⁵⁵ A táblázatról:

A TESzK-nek folyósított költségvetési támogatás 5 intézmény között oszlott meg. A *Szervezetek Központja* címen a Papp Antal vezette Teleki-iroda költségeit számolták el. Ebből fedezték a központi adminisztráció személyi és dologi szükségleteit, a központi könyvtár (kb. 1000 kötet) fenntartását és gyarapítását, a külföldi tájékoztatás egy részét, az ehhez szükséges utazások kiadásait és egyes kiadványok nyomdaköltségét. A központ a táblázatban feltüntetett összegeken túl ún. idegen kiadásként is közvetített alkalmilag kormányzati segélyeket a társadalmi szervezeteknek. Pl. 1925/26-ban 280 000 000 K „saját” költség mellett, a közvetlenül nem az irányítása alá tartozó intézményeknek 278 000 000 K-t fizettek ki. (Ezen belül a Szociográfiai Intézet 135 millió, a Külügyi Társaság 42,25 millió, a Magyar Nemzeti Szövetség 24 millió koronához jutott, a többi szakértői illetményekre, útiköltségekre utalták ki.) MOL K 437-1925/26-10. Amerikai Segélyalap f. 686. *Észak* a Felvidéket és Kárpátalját, azaz a Csehszlovákiához került területeket jelentette. Itt 1922-ig a Thököly és a Rákóczy (sic!) Szövetség tevékenykedett, de később egyedül az utóbbi kezelte az ide tartozó segélyeket. *Kelet* címen a NIT kapott támogatást. Területe nem terjedt ki a Romániához csatolt területek egészére. A Marostól délre eső bánági régió a Délvidéket támogató Szent Gellért Társasághoz tartozott. De a húszas évek második felében már találkozhatunk a NIT részletes költségvetésében e területre került segélyekkel is. A táblázatban szereplő összegekben a NIT magyarországi tevékenységének költségei is szerepelnek. *A Dél* támogatásait a Szent Gellért Társaság közvetítette a Bánág és Bácska területén. Rajta keresztül jutott segítséghez a Julián Társaság is, amely elsősorban Horvátországban tartott fenn magyar intézményeket. *Védelem* alatt a Magyar Figyelő Alapnak az egyesületek titkosságát biztosító tevékenységét finanszírozták.

a K: korona; P: pengő; CK: csehszlovák korona; L: lei; D: dinár. Az átszámításokat 1921–1924 között az évi középárfolyamok alapján, 1924–1930 között a költség-előirányzatokban használt árfolyamokon végeztük.

b Az összegben az egyesületek központi tartaléka (10 950 000 K) is szerepel.

c Az összeg a Thököly Szövetség (14 100 600 K) és a Rákóczy Szövetség (48 454 630 K) támogatását együtt tartalmazza. A következő években csak az utóbbi szervezet kapott költségvetési támogatást a TESzK-on keresztül felvidéki segélyezésre.

III. Kelet	K	122 000 ^d	10 000	40 000	–	–	–	–	–	–
	P	–	–	–	–	–	75	110	1.690 ^g	120
	L	–	18 000	18 000	–	–	20 559	21 500	23 353	69 535
IV. Dél	K	20 678	12 000	28 000	–	–	–	–	–	–
	P	–	–	–	–	–	44	54	76	76
	L	–	1320	900	–	–	985	900	1.200	1.520
	D	–	2180	1640	–	–	1375	1700	1640	2307
V. Védelem	K	8500	6000	25 000	–	–	–	–	–	–
	P	–	–	–	–	–	12	18	20	20
	CK	–	1200	1200	–	–	960	732	732	732
	L	–	–	–	–	–	456	300	300	300
	D	–	156	156	–	–	225	300	360	360
VI. Összesen I – V.	K	239 684	838 149	6 871 984	25 146 240	22 137 000	–	–	–	–
I-IV. területek % - ban	I.	10,8 ^e 6,2	2,14	0,46			1,8	2,0	1,7	1,3
	II.	26,0	44,55	43,67			39,8	38,4	24,7	21,6
	III.	50,0 ^f 42,5	31,25	37,2			38,6	40,2	61,8	65,9
	IV.	8,6	10,00	6,8			9,9	11,2	6,9	7,2
	V.	3,5	12,03	11,7			9,7	7,9	4,8	3,7
TESzK	ktsv.	0,443 ⁱ	0,317	0,794	0,216	0,161	0,194	0,178	0,301	0,367

d Ez az összeg az Erdélyi Alap részvényvásárlásra kiadott 19 500 000 K-ját is tartalmazza.

g A Királyhágón inneni résznek 190 000 P-t, a történeti Erdélynek 1 500 000 P-t irányoztak elő. Más években csak a NIT részletes (erdélyi) költségvetésében szerepelnek külön az előbbi területek segélyei.

e A központi tartalékkal (és anélkül).

f Az Erdélyi Alap részvényvásárlásra szánt összegével együtt (és anélkül).

i A központi tartalékkal és a részvényvásárlásra fordított összeggel együtt.

az állami kltsv- hez %-ban									
-------------------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Az egyes szervezetek támogatásának egymáshoz való arányát megnézve kiderül, hogy a központ rendszeres, a többi tételhez viszonyítva szerény költségvetéssel működött. 1921–1922-ben az előző évből maradt alapok növelték meg ennek a mértékét az összköltségvetésen belül. 1923–1924-ben pedig a külföldre irányuló propaganda csökkenésével és más szervezeteknél a korona/valuta árfolyam esésével, rosszabbodásával magyarázható a szerény részesedés. Sokkal érdekesebb összehasonlítani a felvidéki és az erdélyi segélyek arányát. Az 1930. évi népszámlálások hivatalos adatai szerint a Kárpát-medence kisebbségben élő magyarságának 26,5%-a élt Szlovákiában és Kárpátalján, 55,9%-a Erdélyben (értve ezen a Romániához csatolt területeket) és 17,5% Jugoszláviában. Így igazán furcsa, hogy míg 1921/22-ben 26% / 50% a Csehszlovákiába és a Romániába szánt támogatás aránya, addig a következő évben már 44,9% / 31,2 %, majd 43,6% / 37,2%. Még nagyobb a kontraszt, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a Felvidéken ebből az összegből nem támogatták az iskolákat, míg Erdélyben a segélyek több mint 2/3-át ilyen célokra fordították. Papp Antal 1926-ban készült összefoglalójában éppen ezért javasolta az északi részek gazdálkodásának megváltoztatását. Kimutatása szerint a keleti részen a támogatások 90%-a kulturális célokra lett felhasználva, és csak 10% jutott politikai célokra és propagandára. Ugyanez az arány délen 40%/60%, míg északon szinte teljes egészében a politikai és a személyes kiadások emésztették fel a támogatást.²⁵⁶ Az aránytalanságot az magyarázza, hogy a felvidéki célokra kiutalt összegek döntő részét a pártalkalmazottak fizetésére illetve a szepességi német és a ruszin regionális mozgalmak támogatására használták fel.²⁵⁷ (A Rákóczi Szövetség kapcsán már volt szó arról, hogy a húszas évek közepéig a magyarországi szakértők úgy gondolták, hogy lehetséges a szlovák nemzeti mozgalmakat a Csehszlovák állam szétszakítása érdekében befolyásolni.) Feltehetően a politikai viszonyok változása következtében, illetve Papp Antal javaslatára 1926/27-ben már majdnem azonos a Felvidékre és az Erdélybe irányuló támogatás aránya. 1928/29-ben pedig a népességi arányánál is nagyobb összegben részesült a Romániához csatolt terület.

Az egyes intézmények támogatási területeit jól illusztrálják az 1923/24. évi részletesebb költség-előirányzatok:²⁵⁸

²⁵⁶ Papp Antal emlékirata az 1921–1926 közötti munkáról. MOL K 437-10. f. 684-687.

²⁵⁷ A csehszlovákiai támogatások részletesebb feldolgozása Angyal Béla: *Érdekvédelem* ... i. m. 106–112.

²⁵⁸ MOL K 437 10. f. 447., f. 1327–1328, f. 1331.

1. Szervezetek Központja	
Központ személyi és dologi kiadásai	2 M K
Magyar Nemzeti Szövetség általánya	6 M K
Külügyi Társaság általánya	4 M K
Bécsi információs iroda	0,5 M K
Külföldi propagandára és nyomdaköltségekre	18,36 M K.

2. Rákóczi Szövetség		
Budapesti központ	4 M K	
Keleti és nyugati központok együtt		2,9 M Ck
Rutén ügyek (politikai és iskolai)	2 M K	1,32 M Ck
Tót párt	0,6 M K	
Felvidéki sajtó	3,6 M K	0,018 M Ck
Kulturális ügyek és	1,8 M K	0,45 M Ck
Hírszolgálat, futárköltések	1 M K	
Tisztviselői segélyek	1 M K	0,02 M Ck
Társadalmi szervezetek	1 M K	

3. Szent Gellért Társaság			
A budapesti központ kiadása	11,6 M K	<i>Dinár (D)</i>	<i>Lei (L)</i>
Propaganda kiadások, (kirendeltség, futárszolgálat)	4,3 M K	0,05 M D	0,04 M L
Sajtószolgálat		0,2 M D	0,15 M L
Délvidéki színészet		0,1 M D	0,07 M L
Egyházi segélyezések		0,5 M D	0,225 M L
Julián Egyesület szükséglete		3,5 M D	
Egyéb társadalmi alakulatok		0,165 M D	0,04 M L
Egyetemi ifjak támogatása	7,3 M K		
Iskolai támogatások		0,35 M D	0,250 M L
Középiskolai internátusok	1,8 M K		
Fiumei iskolák		0,275 M D	

Tanítóképzős növendékek támogatására	0,5 M K		
--------------------------------------	---------	--	--

<i>4. Népies Irodalmi Társaság</i>		
Budapesti központ	12 M K	
3 egyetemi internátus	28 M K	
Kolozsvári központ költségei	0,5M K	
4 felekezet elemi, polgári és középiskoláinak támogatása		13,68 M L
Egyházak segélyezése		2,1 M L
Kulturális kiadások (sajtó, színészet, karitatív, missziók, építkezési segélyek)		0,99 M L
Tisztviselői segélyek		0,19 M L
Gazdasági célokra		0,54 M L

Ezekből az egyetlen évre vonatkozó részletesebb kimutatásokból is kiderül, hogy a budapesti központ és a Rákóczi Szövetség elsősorban közvetlen politikai célokat szolgált, míg a Szent Gellért Társaság, de leginkább a NIT a magyar kulturális, egyházi élet támogatását végezte. Meggondolkoztató, hogy ekkor egyedül az utóbbi szervezet támogatott gazdaságszervezési akciókat. Mivel eddig nem ismert a támogatások országonkénti stratégiáját meghatározó hivatalos dokumentum, de valószínűleg ilyenek nem is készültek a Miniszterelnökségen vagy Papp Antalnál, ezért a részletes összehasonlító elemzésre csak az egyes közvetítő intézmények tevékenységének feltárása után lehet vállalkozni. (Ezt a részmunkát Csehszlovákia tekintetében Angyal Béla végezte el, Románia vonatkozásában pedig a következő fejezet ad áttekintést.)

Az egy évtized alatt bekövetkezett változásokat az 1932/33-as költségvetési tervezet bemutatásával követhetjük.²⁵⁹

²⁵⁹ PRMTKL, Papp Antal hagyatéka, Iratok V/545. *A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942.*

1. <i>Szervezeti Központ</i>	Összesen 83.000 P
Belső személyi kiadások	6252 P
Belső dologi kiadások	9000 P
Központi könyvkiadás	10 000 P
Idegen illetmények	6020 P
Államtudományi Intézet	15 240 P
Magyar Nemzeti Szövetség	1680 P
Dunaposta	18 000 P
Augusztá-telepi napközi otthon	500 P
Erdélyi Női internátus	500 P
Szilágyi Erzsébet Nőegylet	400 P
Cserkészek külföldi propagandája	400 P
Székely Egyetemi Főiskolai Hallgatók Egyesülete	700 P
Vasúti jegyek illetékére	2000 P
Vegyes és előre nem látott kiadások	10 308 P
Segélyek	2000 P

2. <i>Kelet</i>	Összesen: 52,373 M L és 0,722 M P, mindösszesen:2,6 M P	
Egyházi tételek		39 955 000 L
Külön kulturális tételek		1 222 000 L
Párt és sajtó		4 556 000 L
Gazdasági tételek		380 000 L
Moldvai akció		150 000 L
Bukaresti népkör		60 000 L
Előre nem látott kiadás		5 000 000 L
Új tételek – iparostanonc otthonok		550 000 L

Buk. Tejellátás a Szf-ről		500 000 L
NIT budapesti központ	61 400 P	
Minerva Biztosító RT. Kolozsvár	70 000 P	
Marosvásárhelyi Keresk. Hitelintézeti garancia	70 000 P	
Kolozsvári Takarékpénztár	400 000 P	
Országos Központi Hitelszövetkezet	78 000 P	
Erdélyi Ref. Egyházker. Építkezési kölcsöntörlesztés	43 000 P	

3. Észak	Összesen: 5,358 M Ck és 62.240 P Mindösszesen: 982.540 P	
Pártok		2 889 600 Ck
Sajtó		508 000 Ck
Kulturális tételek		334 600 Ck
Gazdasági tételek (szövetkezeti támogatások)		700 000 Ck
Rákóczy [sic!] Szövetség Beszerzések		26 000 Ck
Vegyes, előre nem látott Kiadások		1 000 000 Ck
Személyi kifizetések	20 040 P	
Rákóczy [sic!] Szövetség Budapest	30 200 P	
St. L. iroda	12 000 P	

4. Dél	Összesen: 1,468 M D, 0,1 M L, 46.700 P, mindösszesen 200 600 P	
Magyar Párt		270 000 D
Sajtó		300 000 D
Kulturális kiadás		465 000 D

Gazdasági célok		128 000 D	
Hírszolgálat		12 000 D	
Küldöncszolgálat		13 200 D	
Szt. Gellért T. Hírlapok		30 000 D	
Vegyes, előre Nem látott		250 000 D	
Déli Hírlap			84 000 L
Bánáti hírlapok			6000 L
Vegyes kiadás			10 000 L
Szent Gellért T. Budapest	45 200 P		
Reform. Egyház Folyóirat előfizetés	1500 P		

Ha az 1923/24-es költségtervet az 1932/33-sal összevetjük akkor a részletezettségen túl²⁶⁰ a támogatások kb. ötszörös növekedését és a külhoni magyar intézmények működésének általányszerű biztosítását tapasztaljuk. Új elemként pedig mindenhol jelentős szerepet kapott a gazdasági szövetkezetek szervezésének támogatása.

A legnagyobb szerkezeti változás a *Szervezetek Központjának* (TESzK, Teleki iroda) költségvetésében állt be. A Magyar Külügyi Társaság támogatása elmaradt, de a MNSZ támogatása sem nőtt ötszörösére, csak két és félszeresére.²⁶¹ A húszas években jelentősnek számító propagandaköltségek ellenben a könyvkiadás révén ötszörösére nőttek.²⁶² Új tételként jelent meg az ÁTI költségvetési támogatása, a szomszédországi hírszolgálat fenntartása (Dunaposta) és a repatriáltak létrehozta intézmények támogatása (Augusztá-telepi napköziotthon – Bethlen István feleségének szívügye –, Szilágyi Erzsébet Nőegylet, erdélyi női kollégium, SZEFE – kormányzati tisztviselővé lett támogatókkal). Ezen túl, mintegy 4000 pengő útiköltség-térítés is megjelent (Gyárfás Elemér, kolozsvári és budapesti illetékesek utazásai) valamint külső szakértői díjként Szász Zsombor – az angol nyelvterületen is otthonosan mozgó Románia szakértő – havi általánya (360 P) is ide tartozott. (Emlékeztetőül az ÁTI vezető szakértője Rónai 1935-ben keresett havi 204 P-t.)

²⁶⁰ Az 1932/33-as költségterv az itt közölnél jóval részletesebb intézményi bontásban készült.

²⁶¹ Az 1923/24-es 6 M K kb. 670 P-nek felelt meg.

²⁶² Az 1923/24-es 18,36 M K kb. 2.052 P-nek felelt meg.

A csehszlovákiai támogatásoknál, miközben a pártok támogatása közel azonos maradt, már nem csak kelet- és nyugat-szlovenszkói központokkal, hanem konkrét havi pártonkénti felosztással számoltak. Ennek alapját a munkatársak fizetése képezte. A Keresztényszocialista Párt esetében 65 fő bérezésével számolhatunk (ezer ck/fő/hó), amely 780 ezer csehszlovák koronát tett ki. (Ezer ck akkoriban egy jó tanítói fizetésnek felelt meg.) A Magyar Nemzeti Pártnak 53 munkatárssal számolva 636 ezer ck-t terveztek. A kárpátaljai Magyar Nemzeti Párt 41 munkaerővel 492 ezer ck támogatással számolhatott, amelyet Korláth Endre kezelt. Az ukrán–ruszin pártoknak összesen 375 ezer ck volt beállítva, amelyet Siménfalvy Árpád (MNP-i politikus Nagyszöllösön, a visszacsatolás után főispán) és valószínűleg Bródy András közvetített. A Zipser Deutsche Partei (Szepesi Német Párt) Nitsch Andoron keresztül 7 titkára kapott pénzt, évi 84 ezer ck-t. A prágai központi iroda 6 munkatársának fizetése 72 ezer Ck-ba került. Gazdasági célokra 1928/29-től volt támogatás. Ebben az évben ez a csehszlovákiai támogatások 3,7%-át a következő évben 9,7 %-át tette ki,²⁶³ majd 1932/33-ban ez tovább nőtt 12,3%-ra. Így szövetkezeti célokra többet terveztek be, mint az egyik párt támogatása, és ezen túl még Tarján Ödön a vezető csehszlovákiai magyar gazdasági érdekképviselő-szervező is komoly havi ellátmányt kapott.²⁶⁴ A másik fontos változás, hogy az 1923/24-es 18 ezer Ck-s és 400 P-s sajtótámogatáshoz képest 1932/33-ban a *Prágai Magyar Hírlapra* 340 ezer Ck-t (20 munkatárs), a *Pozsonyi Hírmondóra* 120 ezer Ck-t (10 munkatárs) és a *Szepesi Magyar Hírlapra* 48 ezer Ck-t terveztek be. (Ez akkor 87 ezer pengőnek felelt meg.) Ugyanakkor csökkent a kulturális támogatások összege, de ekkor már ide sorolták az egyházi támogatásokat is és Perényi Zsigmond kárpátaljai rendelkezési alapját is.²⁶⁵ Ezen belül a legfontosabbnak az akkor alapított beregszászi internátus támogatása, 2 munkatárssal, évi 24 ezer ck-val, amely az egyetlen magyar kollégium volt Kárpátalján. Itt az északi támogatásoknál is megfigyelhető a „vegyes, előre nem látható” kiadások bőséges betervezése. Ebben az esetben 1 M Ck-val számolnak, amely biztosan egyfajta alkualap lehetett, azon túl, hogy lényegében szabadfelhasználást biztosíthatott Pataky és a ME II. osztálya számára.

A jugoszláviai támogatások esetében a legnagyobb változást abban láthatjuk, hogy kisebb lett a budapesti központ költségvetése (az egésznek 25%-a) és eltűntek a húszas

²⁶³ Angyal Béla: *Érdekvédelem ...* i. m. 65. [3. táblázat A csehszlovákiai magyar intézmények költségvetése 1921–1930 között.]

²⁶⁴ 22. tétel: G N [?] szövetkezet 400 ezer Ck, 23. tétel: Szövetkezetek létesítése 300 ezer Ck, 2. pengő tétel: T[arján] Edmund havi 680 P, évi: 8.160 P

²⁶⁵ 450 ezer Ck-ról, 334 ezerre. Egyházi támogatást kaptak a 16. tétel pozsonyi Orsolya Rend 14 ezer Ck, a komáromi Katolikus menza és teológia 22 ezer Ck, a losonci Református Teológia 25 ezer Ck, magyar evangélikus egyházközségeknek 16 ezer Ck,

években még meghatározó propaganda illetve a diákmenekülteket befogadó intézmények támogatására szánt összegek. Ugyanígy az egyházi támogatás is eltűnt. Ezzel szemben az éves keret 22,8%-át már a jugoszláviai magyar oktatási támogatások tették ki.²⁶⁶ Teljesen új tételnek számított a Magyar Párt támogatása, amely az éves keret 13,7%-át jelentette és sajátosan ennek kétharmada egyes személyek havi ellátmányaként jelent meg.²⁶⁷ Ennél valamivel nagyobb arányban, 17% tervezték a sajtót támogatni. Segélyezett napilap volt az újvidéki *Reggeli Újság*, a temesvári *Déli Hírlap* és a *Muravidéki Újság*. A pénzek délvidéki közvetítése két személyre szűkölt le. Tubán Lajos a Szent Gellért Társaság ügyvezetője továbbította a gazdasági és jórészt a kulturális támogatásokat, míg A. (feltételezhetően Andreé (Árvai) Dezső az újvidéki *Reggeli Újság* főszerkesztője a politikusok, a sajtó és az egyetemi hallgatókkal állt bizalmi kapcsolatban.

A romániai támogatásoknál is eltűntek a magyarországi diáktámogatások és a tisztviselősegélyek a harmincas évekre. Itt a legmagasabb az oktatási támogatások (51%) és a gazdasági tranzakciók szerepe (23,7%) volt. Ez utóbbi azért is jelentősebb, mint a csehszlovákiai (12,2%) vagy a jugoszláviai (5,4%) szövetkezetek, gazdakörök létrehozását célzó támogatások aránya, mert Erdélyben banki, nagyvállalati akciókról volt szó.²⁶⁸ Itt a leibeni gazdasági tételek valójában a mezőgazdasági és az iparostanonc-képzést támogatták.²⁶⁹ Az oktatási támogatások az egyházi iskolarendszer fenntartását célozták. De ezen kívül a magyar egyházak külön támogatásban (5,7%) is részesültek, amely a másik két régióban nemigen működött vagy a magyarországi (azonos) felekezet támogatta külföldi testvéreiket.²⁷⁰ A tervezett párttámogatás (1,896 M lei) 2,6%-át tette ki a tervezett összköltségvetésnek, ezzel szemben 2,66 M L-t állítottak be sajtótámogatásként, amely kapcsán már a tervezet készítője is jelezte, hogy az egyeik tétel „nem reális” egy másik tétel pedig egy nem létező lapcím volt.²⁷¹ Az Országos Magyar Párt támogatása esetében a csehszlovákiai gyakorlatot követve a

²⁶⁶ Egyetemi hallgatók támogatása, 178 ezer D, Nagybecskereki középiskola 150 ezer D, zágrábi tanítójelöltek 54 ezer D, analfabéta kurzusok 40 ezer D, fiumei iskola 18 ezer D, evangélikus iskola 10 ezer D.

²⁶⁷ Havi átalányként: St. D. [Streliczky Dénes] 3500 D, Hazabölcse [Deák Leó] 4000 D, B P K [?] 2000 D, Kalocsai Imre [?] 6000 D, Újvidék 3000 D, Belgrádi központi iroda 4000 D.

²⁶⁸ Minerva Biztosító Rt 70 ezer P, Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Hitelintézet garancia 70 ezer P, Kolozsvári Takarékpénztár 400 ezer P, Országos Központi Hitelszövetkezet 78 ezer P, Erdélyi Református Egyházkerület építkezésének törlesztése 43 ezer L.

²⁶⁹ Erdélyi Gazdasági Egylet 200 ezer L, EGE vándor gazdasági előadások 50 ezer L, EGE gazdasági iskola 130 ezer L, Római katolikus iparos-tanoncotthon: Marosvásárhely, Arad, Temesvár, Brassó, 450 ezer L, Székelykeresztúr-i református iparitanonc-otthon 100 ezer L.

²⁷⁰ Ferences rend 250 ezer L, Piarista rend 220 ezer L, Katolikus Népszövetség 25 ezer L, Erdélyi római katolikusok, külön célokra 1 M L, Királyhágómelléki Református Egyházkerület nyugdíj és központi segélye 700 ezer L, Temesvári református egyház 35 ezer L, Unitárius Egyház külön segélye 1,2 M L, Temesvári evangélikus egyház 65 ezer L.

²⁷¹ A Keleti Újság 1,2 M lei támogatásáról van szó. További támogatások: Balogh Arthur 100 ezer L, Ellenzék 400 ezer L, Magyar Kisebbség 150 ezer L, Magyar Nép 300 ezer L, Erdélyi Magyar Szó 360 ezer L, [ilyen

munkatársak havi ellátmányával számoltak. (Ez összesen 158 főnek jelentett havi ezer lejes honoráriumot, ami kb. 35 pengőre jött ki és még a romániai viszonyok között is nagyon gyenge félállásnak volt tekinthető.)²⁷²

A következő táblázat Papp Antal összefoglalója a TESzK által kezelt összegekről, tehát, míg az előbbi táblázatokban elfogadott költségterveket használtunk, itt a ténylegesen *felhasznált források* szerepelnek.²⁷³ Ebből adódnak a számbeli eltérések illetve a pengőbe való átszámításkor Papp által használt kerekítésekéből. A költségek területi aránya és időbeli változása ugyanazt a dinamikát mutatja. De sokkal élesebben látszik a délvidéki támogatások aránytalan volta: míg a külföldi magyarok 17,5%-a élt Jugoszláviában, addig a támogatásoknak csak 6,8%-a ment a régióba. Miközben – a budapesti központok és a kémelhárítás költségeit is beszámítva – a csehszlovákiai és a romániai magyar támogatások arányban voltak a kisebbségi magyarságon belüli részarányal. (Csehszlovákia 26,5% – 30%-os támogatási részesedés, ugyanez Románia esetében 55,9% – 55,3%, de ehhez még a dél-i támogatás Romániára eső részét is hozzá kell számítani. Ez tovább csökkenti a tényleges jugoszláviai támogatási arányt.)

*A Társadalmi Szervezetek Központja által kezelt források 1921–1932 között (pengőben)*²⁷⁴

Év	Központ		Észak		Kelet		Dél		Védelem		Összesen ²⁷⁵
1921/22.	108 205	6,6	482 265	29,1	863 140	52,2	50 381	3	105 145	9,1	1 654 186
1922/23.	37 923	3,3	651 852	56,3	199 674	17,2	49 312	4,3	219 348	18,9	1 158 109
1923/24.	12 202	1,4	372 695	44,3	152 896	18,2	136 756	16,3	166 129	19,8	840 678
1924/25.	23 021	1,5	830 293	51,9	425 278	26,5	166 872	10,1	161 688	10	1 607 152
1925/26.	44 667	2,4	991 323	54	451 552	24,6	163 695	8,9	185 368	10,1	1 836 605
1926/27.	52 517	2,7	975 512	49,2	554 515	28	201 757	10,1	198 326	10	1 982 627
1927/28.	72 365	2,1	896 090	25	2 165 675	60,4	258 408	7,1	201 407	5,4	3 593 945
1928/29.	91 121	2,1	1 103 554	25,8	2 600 378	60,8	186 547	6,7	197 256	4,6	4 278 856
1929/30.	89 490	1,9	1 153 028	25,2	2 872 029	62,8	213 313	4,6	251 529	5,5	4 579 289
1930/31.	100 696	2,2	961 312	19,8	3 496 392	72,2	288 651	5,8	–	–	4 847 051
1931/32.	84 102	1,9	776 204	17,8	3 200 047	73,9	271 611	6,4	–	–	4 331 964
Összesen	716 359	2,3	9 194 128	29,9	16 981 576	55,3	2 087 303	6,8	1 731 196	5,7	30 710 562

címmel csak 1939–1940-ben jelent meg egy baloldali hetilap Kolozsvárt, valószínűleg az 1931-ben induló nagyváradi Erdélyi/Magyar Lapok elírásáról lehet szó], Pásztortűz 100 ezer L, Erdélyi Múzeum 50 ezer L.

²⁷² Balogh Arthur havi több mint 8 ezer lei (330 P) ellátmánya beszámítva a nemzetközi kapcsolattartás költségeit is egy magasabb beosztású magyarországi szakértő fizetésének felelt meg.

²⁷³ Azért tartom fontosnak mindkét évtizedes összefoglaló tábla közlését, mert az első az adott évenkénti forrásokból lett összeállítva, míg ez utóbbi egy mélyebb, Papp Antal által végzett összegzés végeredménye, amelynek az előszámítási forrásait nem ismerjük.

²⁷⁴ PRMTKL, Papp Antal hagyatéka, Iratok V/545. *A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942.*

²⁷⁵ Az eredeti papírkorona összeg: 1921/22: 205.516.901; 1922/23:704.371.898; 1923/24:7.520.599.654; 1924/25: 23.593.306.059; 1925/26: 23.231.557.093.

4.3. A támogatások helye a költségvetésben

A kormányzati támogatások arányát az adott év állami költségvetésében óvatosan kell kezelnünk, mert a bemutatott adatok csak a TESzK-en keresztül folyósított összegekre vonatkoznak. Az esetleges viszonyításokhoz célszerű más költségvetési tételekkel összehasonlítani a támogatások arányát. A Külügyminisztérium éves költségvetéséhez viszonyítva a TESzK-nek a támogatása 10–35% között mozgott, az Országgyűlés költségeinek 1921/22-ben több mint hétszerese, a következő évben a háromszorosa, majd 1929-ig durván a fele volt. Ugyanez a tendencia figyelhető meg, ha a Vallás- és Közoktatási Minisztérium költségvetésével vetjük egybe az összegeket: 1921/22-ben a minisztérium költségvetéséhez viszonyítva 14,2%, 1922/23-ban 7,16%, 1923/24-ben 1,54%, 1927/28-ban 1,7%, majd 1928/29-ben 2,5% ez az arány. (Az utolsó adat sem cáfolja az előző tendenciát: ebben az évben – egyszeri alkalommal – 1,5 millió pengővel növelték meg az erdélyi támogatások összegét egy később tárgyalandó gazdasági akció lebonyolítása érdekében.) A Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma elenyésző összeget kapott a költségvetésből: 1921/22-ben 1 millió koronát, majd 1923/24-ben 200 ezer koronát szavaztak meg az intézmény működtetésére.²⁷⁶

A támogatásra fordított összegek reálértékének változását mutatja a korona – illetve pengő-összeg – átszámítása aktuális árfolyamon svájci frankra. Így három időszakot lehet elkülöníteni. Az első három évben, 1921-től 1924-ig évi 5,6/4,6/5,4 millió svájci frankot tett ki a TESzK költségvetése. Az ezt követő két évben a támogatás értéke 1,6/1,8 millió svájci frankra csökkent. Majd 1926-tól emelkedő tendencia tapasztalható: 1926/27-ben 2,4 millió; 1927/28-ban 2 millió 1928/29-ben 3,6 millió; 1929/30-ban 4,7 millió svájci frankot tett ki a támogatások értéke. Az első szakaszban teremtették meg a magyar kisebbségi intézményrendszer alapjait (iskolahálózat, politikai pártok, független állások létrehozása). A következő két év a magyarországi gazdasági konszolidáció időszakára volt. A pengő bevezetése után stabilizálódott a költségvetés, és az utolsó évek nagyarányú támogatásnövekedése a rendkívüli számlán folyósított és gazdasági célokra fordított egyéb kiadások bővüléséből adódott.

A TESzK létrejötte előtt az állami költségvetés egyes tételeiben bújtatták el a szomszédos országokba folyósított támogatásokat. A központ létrejöttékor Bethlen a Magyar

²⁷⁶ A költségvetési adatokat lásd az egyes évek *Statisztikai Évkönyveiben* és *Törvénytáraiban*.

Kultúregyletet jelölte meg a TESzK-nek szánt támogatás pénzügyi háttereként. Ilyen néven azonban nem sikerült nyomára bukkanni semmilyen költségvetési támogatásnak. Az 1923/24-es pénzügyi évben az egész összeg egy pénzügyminisztériumi számláról került a TESzK Központhoz. A támogatás 1924–1930 közötti forrásairól tudunk áttekintést adni. Ez alapvetően a Miniszterelnökség, a Külügyminisztérium és a Pénzügyminisztérium tartalékalapjában volt elrejtve, illetve a ME II. osztálya (Pataky Tibor) felügyelte az „Idegenbe szakadt magyarok” számláján és ehhez jöttek a vízumdíj bevételek.

1924. június 6-án a TESzK 1924/25. évi költségvetési tervezetéről tartottak értekezletet.²⁷⁷ A szükséges összeg fedezésére – Kánya Kálmán javaslatára – a szomszédos országok magyar követségeinek a saját kiadásaik fedezése után megmaradó jövedelmét tervezték be (Prága, Bukarest, Belgrád). Ez a bevétel elsősorban a vízumdíjakból származott. A prágai és a bukaresti követségek az addigi megbízottaknak adták át havonta a segélyt. A belgrádi követségről megbízható személy hiányában Budapestre került a valuta, és innen osztották szét. A követségek a folyósított összegeket nem számolták el a pénzügyi tárca terhére, a Budapestre érkező számadások ezek levonásával készültek. A további hiányzó összeget (1924/25-ben az egész támogatás 40%-át) a Miniszterelnökség, a Pénzügyminisztérium és a Külügyminisztérium biztosította az e célra megemelt rendelkezési alapokból és átalány-előirányzataikból. Ennek értelmében a Pénzügyminisztérium azon számláját, ahonnan az előző évben is finanszírozta a TESzK-et, 100 000 aranykoronával (AK), a Miniszterelnökség rendelkezési alapját 150 ezer AK-val, a szintén ide tartozó nemzetiségi rovatát 80 ezer AK-val, valamint a külföldön élő magyar állampolgárok gondozására előirányzott összeget 220 ezer AK-val emelték meg. A Külügyminisztérium rendelkezési alapját is növelték 200 ezer AK-val. A további hiányzó 100 ezer AK-t üzemi bevételekből kívánták biztosítani. Ez ahhoz az értekezleten elfogadott állásponthez kapcsolódott, hogy a határon túli magyarság támogatását az állami költségvetéstől független forrásokból kell biztosítani.

Ennek megvalósítására három javaslat került szóba. Az egyik az állami tulajdonban lévő RICO Rt. részvényeinek megszerzése lett volna. Egy másik a hatósági lisztellátás megszűnte után feleslegessé váló állami tulajdonú zsákok megszerzése révén egy zsákkölcsönző vállalat létrehozását javasolta. A harmadik elképzelés szerint az egységes középiskolai könyvkiadás kiadói jogát kellett volna a Külügyminisztérium tulajdonában lévő Oriens Rt.-nek megszerezni. A tervek közül egyik sem valósult meg, a támogatást a

²⁷⁷ Az értekezlet összefoglalója: MOL K 437–10. f. 1462-1466. Az előző év pénzügyi támogatására vonatkozólag is itt található utalás.

következő években is az állami költségvetés biztosította. A követségekről származó támogatások aránya ezekben az években 37–50% között mozgott. Az éves valutaszükséglet csehszlovák korona részének általában 1/5-ét a prágai követség, a lejnek 2/3-át a bukaresti követség, a dinárnak pedig 80%-át vagy egészét a belgrádi követség teremtette elő.²⁷⁸ A kormányzati szervek közül 1927/28-ig a Miniszterelnökség 30–34% át adta a támogatásoknak. Majd ez az arány 1929/30-ra a felére csökkent. A Pénzügyminisztérium részesedése is folyamatos csökkenést mutatott: 1924/25-ben még 7,14%, míg az évtized utolsó évében már csak 3,1%. A Külügyminisztérium 1924/25-ben a támogatások 14,2%-át biztosította, három év múlva már 29,9%-ot (a csehszlovákiai és a romániai választási kiadások miatt, amelyek magyar képviselőjelöltjeinek költségeit ez az intézmény finanszírozta), majd 1929/30-ban visszaesett 9,4%-ra. Ebben az évben és 1927/28-ban az említett intézmények mellett a TESzK éves költségvetésének több mint 11%-át a Kivándorlási Alap adta.

A határon túli magyarok támogatását tehát nem tudták a költségvetésen kívüli forrásokból biztosítani. A követségekről érkező összegek is csak annyiban voltak ilyen források, hogy nem számolták el azokat a Pénzügyminisztérium felé, hanem az adott országban továbbadták a kijelölt személyeknek. A követségeken maradt vízumdíjak döntően a csehszlovákiai, a romániai és a jugoszláviai magyaroktól származnak, hiszen leginkább ők utaztak Magyarországra. Tehát magyarországi támogatásuk egy részét saját maguk finanszírozták.

A kifizetéseket Románia vonatkozásában az Amerikai Segélyalap könyvelésében vezették. A határon túli megbízottak részletes elszámolásokat készítettek, és ezeket a NIT megbízottai félévenként rendszeresen megtekintették. Papp Antalt és a TESzK-et a Pénzügyintézeti Központ vagy más magyarországi pénzügyi ellenőrző szerv nem vizsgálta. Ellenben a Miniszterelnökség II. osztálya félévente felülvizsgálta a könyvvitelt. Az egyesületek pénzügyi adminisztrációját pedig Papp Antal ellenőrizte, hiteles könyvvizsgálóval ellenjegyezve.²⁷⁹

5. A Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályáról

²⁷⁸ Amerikai Segélyalap MOL K 437–1925/26–10 f. 686.

²⁷⁹ A részletes elszámolásra és ellenőrzésére jó példa: A Jótékonysági Alap kifizetéseinek számadása 1921/22. évre MOL K 437-1921-10.; A helyszíni elszámolásra: Endes Miklós jelentése a Bocskay Szövetség 1921/22. évi erdélyi kiadásairól. MOL K 437-10. f. 11-18.

A külhoni magyarok ügye a két világháború közti kormányzati munkában a *Miniszterelnökség II. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának* feladatkörébe tartozott.²⁸⁰ A Külügyminisztérium és a követségek befolyása a magyarságpolitikára csak a harmincas években nőtt meg.²⁸¹ De stratégiai kérdésekben akkor is alapvetően a mindenkori miniszterelnök, a folyó ügyekben pedig az osztályt 1921-től 1944-ig vezető Pataky Tibor határozta meg a prioritásokat, amelyeknek persze igazodniuk kellett az ország kisantant- és német-, illetve olasz politikájához.

Mint arról már volt szó, az osztály már az első világháború előtt is működött. 1911-ben új, III. Kisebbségi osztály-t hoztak létre a Miniszterelnökségen „az idegenbe szakadt magyar állampolgárok gondozására és az egyházi, elsősorban a nemzetiségi egyházak ügyeinek intézésére”²⁸². A következő évben módosították az új osztály feladatkörét így a külföldön élő magyarok ügyeivel a III., a hazai nemzetiségekkel pedig a II/a osztály foglalkozott.²⁸³ 1918 novemberében Jászi Oszkár irányításával a külön nemzetiségi minisztérium jött létre.²⁸⁴ A Tanácsköztársaság leverése után 1919 őszétől a magyarországi nemzetiségek és az elcsatolt területeken maradt magyarok ügyeivel – mint erről is volt már szó – egyszerre több minisztérium is foglalkozott: a Külügyminisztérium, a Propaganda Minisztérium, a Vallás és Közoktatási Minisztérium, a német kisebbségi politikus, Bleyer Jakab vezette Nemzetiségi Minisztérium, a Miniszterelnökség III. osztálya valamint a Bethlen

²⁸⁰ Az osztály irataiból ad közre válogatást: *Magyarok kisebbségben és szórványban*, i. m. 732. Az osztály intézménytörténetét megírta Romsics Ignác a kötet előszavában, 1–7.

²⁸¹ A Külügyminisztériumban a szomszédországi követségek kiemelt fontossággal bírtak. Ezt jól mutatja egyrészt a követségek létszáma (míg 1922-ben Bukarestben 22 fő, Belgrádban 16 fő, Prágában 25 fő, Bécsben 61 fő [a „közös ügyek” felszámolásának munkája miatt] dolgozott, addig Párizsban 14, Berlinben 12, Rómában 9 fős követségek működtek). Pritz Pál adatközlése a Hory András emlékiratához készült jegyzetanyagban: Hory András: *Bukaresttől Varsóig*, i. m. 436.

Fontos volt a kiküldött diplomaták külügyminisztériumi és diplomáciai elismertsége is ezeken a követségeken. A külügyi iratanyagból jól nyomon követhető a magyar kisebbségre vonatkozó, fontos döntéshozó anyagok színvonala révén a diplomaták felkészültsége. Románia esetében, ahol 1921. július 5-től működött követség, Hory András ügyvivő, majd első beosztott összefoglaló jelentései 1924-ig, Magyary Antal ügyvivőként, illetve 1929-től 1934-ig követként írt helyzetképei nagyon színvonalasak. Az öt követő követ Bárdossy László (1934–1941) – valószínűleg a nemzetközi helyzet megváltozása miatt is – már sokkal inkább a nemzetközi viszonylatokra koncentrált és a romániai magyar kisebbségpolitikusokat is folyamatosan instruálta. A kolozsvári útlevelekirendeltség (1922–1928), majd konzulátus szerepe egyáltalán nem szűkölt le a romániai magyarok utazásának adminisztrálására, hanem folyamatosan küldték Bukaresten át a Külügyminisztérium számára az információs jelentéseket. Itt Aichhorn Richárd és Dávid Mihály anyagait lehet kiemelni. Belgrádban 1922 áprilisától működött a követség, de ott – sem a kisebbségi ügyekben Bukarestben igen aktív Hory András, sem Forster Pál (1927–1929) követek számára – nem volt központi kérdés a délvidéki magyarság ügye. Az őket követő Alth Waldemár (1929–1938) és Bakách-Besseney György (1938–1941) is elsősorban a kisantant fellazításával foglalkoztak. Az 1920-tól működő prágai követség munkáját mindenekelőtt a Magyarország elszigetelésén dolgozó csehszlovák diplomácia ellensúlyozása, az arról való tájékoztatás határozta meg. A csehszlovákiai magyar politikusok arra törekedtek, hogy önállóan tarthassanak kapcsolatot a budapesti illetékesekkel. A követségekről és a személyi állományról: Pritz Pál: Függelék. In *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Vál., szerk., jegyzetek Pritz Pál, Budapest, Akadémiai, 1994, 430–494. [1918–1945 közti magyar követségek és konzulátusok története, a vezető diplomaták, konzuli képviselők biográfiája.]

²⁸² Szücs Miklós: *A Miniszterelnökség levéltára (1867–1944)*. Budapest, Levéltárak Országos Központja, 1958, 14.

²⁸³ Uo.

²⁸⁴ Szarka László: A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium működése 1918 októberétől 1919 márciusáig. In *Sfarsit și inceput de epoca. Korszakvég – korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era*. Szerk. Cornel Grad, Viorel Ciubotă, Zalău, Lekton, 1998, 355–370.

István vezette ún. Erdélyi Minisztérium, amely döntően a béke-előkészítéssel foglalkozott. Ez utóbbi csoport két meghatározó tagja – Bethlen István bizalmasai, Jancsó Benedek és Sebess Dénes – 1920 tavaszán vették át az erdélyi magyarokkal való kapcsolattartás feladatait. Miközben a Nemzetiségi Minisztérium Tót Főosztálya a felföldi kapcsolatokat és akciókat szervezte.²⁸⁵ Ezen kívül még ugyanezt a funkciót próbálta ellátni a Felvidéki Liga és a Központi Tót Iroda is. De míg ez utóbbi alapvetően katonai akciókra és a terület visszafoglalására készült, addig a minisztériumban autonómia terveket dolgoztak ki a felföldi szlovákság és a ruszinság megnyerése érdekében.

A kormányzati intézményrendszeren belül előbb 1919 decemberében megszüntették a Propaganda Minisztériumot. Az addig a hazai nemzetiségekkel foglalkozó miniszterelnökségi III. osztályhoz került a hazai propaganda ügye is. Így ezen túl ez az osztály volt illetékes a megszállt területeken élő magyarok, illetve a régebben is külföldön élő magyar állampolgárok ügyeiben; a meg nem szállt Magyarország nemzetiségeinek problémáiban; a szociálpolitikai kérdésekben; az egyházi ügyekben.²⁸⁶ 1921 áprilisában megszüntették a külön nemzetiségi minisztériumot, és feladatkörét az eddig is részben ezzel foglalkozó Miniszterelnökség III. osztálya kapta meg, ugyanakkor a propaganda és a szociálpolitika más osztályhoz került. Eközben (1921. április 12-én) az osztály elnevezése is megváltozott. Új elnevezése II. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály lett, a hazai nemzetiségek és a kisebbségi magyarok mellett még az egyházi kérdések tartoztak ide. 1921-ben Petri Páltól Pataky Tibor vette át az osztály vezetését.²⁸⁷ Az osztály nem foglalkozott az burgenlandi magyarsággal és 1927 márciusától a külföldön élő magyar állampolgárok ügyeivel sem.²⁸⁸

A húszas években 7–9 fő, majd a következő évtizedben 17 munkatárs dolgozott az osztályon. 1939-re – az előbb említett fogalmazói létszámon túl – még 18 kiegészítő munkatársa volt az akkor kettévált osztálynak. Az osztály munkatársainak egy része már 1919 előtt is a kisebbségi kérdéssel foglalkozott. Ilyen volt például Csatho András vagy Mikó Tibor. A húszas években az osztályon dolgozott Oszwald György, aki a negyvenes évekre Pataky

²⁸⁵ Angyal Béla: *Érdekvédelem* ... i. m. 47–51.

²⁸⁶ MOL K 26 1240–1920–LXIII. Idézi Romsics Ignác: *Előszó* ... i. m. 2.

²⁸⁷ Petri Pál 1904-től mint fogalmazó-gyakornok kezdte meg szolgálatát a Miniszterelnökségen, Klebelsberg Kuno munkatársaként. Ugyanekkor a Julián Egyesületben is dolgozik. A Miniszterelnökségen egyházi és nemzetiségi kérdésekkel foglalkozott. A háborúból betegen tért vissza, a Hadigondozó Hivatal egyik megszervezője. 1919-től újra a Miniszterelnökségen dolgozott, és a Bethlen-kormány megalakulásakor a Vallás és Közoktatási Minisztérium politikai államtitkárává nevezték ki, ahol a népoktatásüggyel és a nem katolikus egyházi ügyekkel foglalkozott.

²⁸⁸ Romsics Ignác: *Előszó* ... i. m. 4. Az osztály feladatkörének nyilvános leírása: „*A nyelvi kisebbségek védelmére vonatkozó a trianoni békeszerződésben (54–60. cikkek) a magyar államot terhelő kötelezettségek végrehajtása. A kisebbségi kormánybiztosok és szakreferensek működésének irányítása és ellenőrzése. A gör. Kel. Szerb egyház ügyei a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal egyetértőleg. Thököly Száva-féle alapítványok ügyei. Általános, az egész kormányzatot érintő egyházi kérdések. A békeszerződés végrehajtására alakított bizottságokban a miniszterelnökség képviselője. Állami határkérdések. Az idegenbe szakadt magyar állampolgárok nemzeti gondozására vonatkozó ügyek a külügyminisztériummal egyetértőleg.*” *Tiszti név- és címtár*, Budapest, 1927. 15.).

helyettese lett, Kovrig Béla későbbi neves szociálpolitikus és Ottlik László. Mások a határon túlról, vezető pozícióból kerültek át és végeztek szakértői munkát, mintegy folytatva kinti tevékenységüket. Közülük Grandpierre Emilt és Flachbarth Ernőt kell kiemelni. Az osztály zöme azonban a háború után szocializálódott, és ha nem is Magyarországon született, de itt végezte az egyetemet. Közülük Pásint Ödön, Szabados Mihály, Ónody Olivér, Makkai László, ifj. Grandpierre Emil életpályájáról tudhatunk a legtöbbet.²⁸⁹

A külföldi magyarokkal kapcsolatban egyrészt napi operatív munkát végeztek: kapcsolattartást, ügyek közvetítését. Másrészt tanácsadói szerepkört kívántak betölteni, és bizonyos témákban összefoglalókat készítettek, illetve közvetítettek egyes személyektől vagy társadalmi szervezetektől. Irattermelésük jelentős része statisztikai és információs háttéranyagokból állt.²⁹⁰

Az osztály munkájának feldolgozása – a töredékes iratanyag ellenére²⁹¹ – a két világháború közti magyarországi nemzetiségi, egyházi, szomszédsági, magyarságpolitikát egyaránt felölelné. Erre csak egy a téma szakértői által készített tanulmánykötet vállalkozhatna. A következő fejezetben csak arra teszek kísérletet, hogy az osztály romániai magyarsággal kapcsolatos tevékenységét a kezelt ügyek tipologizálásával felvázoljam.

6. Ügyintézés és kapcsolattartás (tipológia)

A következőkben a Miniszterelnökség II. osztálya valamint a TESzK iratanyaga alapján csoportosítom az itt feldolgozásra kerülő romániai ügyeket. Nem gondolom, hogy ez teljesen lefedi a tárgyalt korszak magyar-magyar intézményi kapcsolattartását, de úgy vélem, hogy a működés vázával, a leggyakoribb kérdésekkel így is szembesülhetünk. Az ügyeket hat típusra osztottam és egy-egy csoporton belül a legjellemzőbbeket emeltem ki a több mint 600 feldolgozott tételből.

²⁸⁹ Grandpierre Emil hivatalosan nem volt alkalmazva, de véleményező és tanácsadó szerepe volt az erdélyi ügyekben és különböző eseti ügyek elintézésére is megbízásokat kapott. Flachbarth Ernő szepességi szász magyarbarát politikus az osztályon dolgozva vált a nemzetközi kisebbségvédelem és a kisebbségi jogok elismert szakértőjévé. Pásint Ödönről Nóvé Béla: *Hivatása: kisebbségmentő Pásint Ödön pályaképe*. Kolozsvár, Kriterion, 2013. Szabados Mihály: *A miniszterelnökség nemzetiségpolitikai osztálya és az Erdélyi Külön Szolgálat munkájáról*. Visszaemlékezés, kézirat, 1987, 14. Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteménye, Kolozsvár, K 12. Ónody Olivér: *A Miniszterelnökség és annak régi nemzetiségpolitikája*. *Valóság*, 1997. 4. sz. 77–84.

²⁹⁰ Romsics Ignác: *Előszó ... i. m. 7.*

²⁹¹ Szabados Mihály visszaemlékezése szerint az iratanyag egy részét 1944. március 19-én az Úri utcában elégették, elsősorban a magyarországi német mozgalmakba beépített ügynökeik Gestapótól való védelme érdekében. Másrészt az osztály aktáit a Szálasi uralom alatt Velembé menekítették, ahol egy pincébe zárták el. Majd a front elvonulása után már hiába keresték. A helybeliek elmondása szerint szlovák (?) katonák vitték el az anyagot.

6.1. Kérdés–felelet futárlevelek

Forrásaimban 1921-től 1928-ig találtam olyan leveleket, amelyek a kolozsvári központ és a TESzK között a kapcsolattartást úgy biztosították, hogy feltehetőleg havi rendszerességgel mindkét fél összegyűjtötte a kéréseit, kérdéseit, illetve a másik fél előző levelére adandó válaszokat.

Az első ilyen forrás 1921 augusztusából származik Budapestről és egy általam nem ismert erdélyi levélre reagál 21 pontban.²⁹² A levél melléklete az 1920 októberétől juttatott erdélyi támogatások listája lehetett, amelyet a kolozsváriaknak (feltehetően Grandpierre Emilnek és Költő Gábornak) abból a szempontból kellett ellenőrizniük, hogy egyáltalán megérkeztek-e a különböző személyekkel küldött segélyek.²⁹³ A magyarországi illetékes „Igazmondó” néven szerepel a forrásban, és azt kéri, hogy a felekezeti tanács maradjon meg és folytassa munkáját a konfliktusok ellenére (II) is. Megnevezi a református tanítóképző egyik tanárát, akit kér, mindenképp maradjon Erdélyben, hogy megválaszthassák igazgatónak, és ehhez anyagi támogatást is ajánl (III). A repatriálás ideiglenes felfüggesztését azzal magyarázzák, hogy feltorlódtak a vagonok, és nem lehet megengedni, hogy a megszállt területek kiürüljenek (IV). Ugyanakkor leszögezik, hogy a tisztviselő és nyugdíjkérdés ügyében tárgyalásokra van szükség a szomszédos országokkal, de ettől függetlenül a később repatriálók nem szenvedhetnek hátrányt az előbb érkezőkkel szemben (V). De külön jegyzék készül a Magyarországra érkezők igazolásáról is (VI). Ez lehet az a lista, amely alapján Grandpierre Magyarországon állásra ajánlott vagy elutasított egyes személyeket.²⁹⁴

A következő pont is válasz lehet, hiszen arra ad ígéret, hogy az 1921/1922-es iskolasegélyeket igyekezzenek időben leküldeni, egyben kérdezik, hogy románoktól kaptak-e anyagi segítséget az egyház és iskolafenntartásra? (IX) Egy későbbi pontban kéri, hogy annak érdekében: a partiumi és a bánági segélyekről Kolozsvárt is tudjanak, ezeket írják be az 1921/1922-ik évi költségvetési tervbe (XX). Ezen túl bizonyos pénzek megérkeztét kívánták tisztázni (XXI). Politikailag az a pont a legérdekesebb, amely arra utasított, hogy Ugron István ne fogadjon el bukaresti megbízatást, de a budapesti levélíró egyetértett Ugron azon véleményével, hogy arra Sándor József sem alkalmas (valószínűleg parlamenti képviselőjelöltségről lehetett szó, XI). Egy újabb viszontválaszban pedig a politikai

²⁹² *Kolozsvárra küldendő levél tervezete*. MOL K 437 10–1921–107.

²⁹³ Kimutatás a támogatásokról 1920. október –1921. július 30. MOL K 437 10–1921–30.; Kimutatás a támogatásokról 1921 augusztus – november. MOL K 437 10–1921–319.;

²⁹⁴ A III–VI. pontok feltehetően válaszok. Ugyanígy VII–VIII. pontok is azok csak töredékesek és az eredeti kérdéseket sem lehet kikövetkeztetni.

szövetségkereséséről esik szó. A budapesti fél részére nem világos, hogy a kormányzattal vagy az erdélyi románsággal tárgyaltak a kolozsváriak, de azt leszögezik, hogy a tárgyalásoknak a Magyar Szövetség alakuló közgyűlésén elfogadott program alapján kell állnia (XII.).

A két fél közti partneri viszonyra utal egy feltételezhetően 1922 eleji kolozsvári beszámoló is, amely négy kérdéssel foglalkozik.²⁹⁵ Ezek közül az első az erdélyi ügyek magyarországi kezelésére vonatkozik. Azt kérik, hogy az egyes minisztériumokban a következők kezébe kerüljenek az erdélyi ügyek: Költő Gábor (Külügyminisztérium), Papp Antal (Pénzügyminisztérium) és Imre Sándor (Vallás és Közoktatási Minisztérium), azzal a kikötéssel, hogy az esetleges miniszterváltások a munkájukat ne érintsék. Beszámolnak a Magyar Szövetség szervezéséről, de arról is, hogy Ionel Brătianu közölte Ugronnal: tudnak a budapesti összeköttetéseikről és a pénzügyi támogatásokról, amelyet persze Ugron letagadott. A harmadik ügy az Erdélyi Bankkal²⁹⁶ szembeni panasz volt. A Kolozs vármegye kezelte közlélmzési alap jelszavas, kamatmentes, bemutatóra szóló betétkönyvéből hiába szeretnék volna a volt megyei illetékesek kivenni a bennmaradt pénzt, a bank nem teljesítette a kérést. Miközben a pénzügyi intézet a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank üzleti csoportjához tartozott. Emiatt érdeklődtek, hogy nem lehet-e a magyarellenes magatartással szemben valamit tenni? Azt is közölték, hogy köreikben a magyar betéteseket utasították a betétjeik kivételére. (Ezt mintegy zsarolásként jegyezték meg a budapesti érdekeltségűeknek üzenve.) A negyedik probléma Katona Géza csendőr alezredes ügye volt, aki a kolozsvári vezetők kérésére – amikor még úgy látszott, hogy a katonai szervezet fenntartása szükséges – maradt szolgálati helyén. Most pedig Budapesten nem hajlandók reaktivizálni. A kolozsváriak attól tartanak, hogy ez elrettentő példa lesz mindazoknak, akik valamilyen feladat ellátása érdekében maradtak Erdélyben. Ez a máskor és máshol is felmerülő probléma nem kémkedést vagy katonai szervezkedést jelentett, hanem sok esetben a közigazgatási előljáró kérte a tisztviselőket, hogy maradjanak a helyükön, amit ők kötelességüknek tartottak, ezért úgy gondolták, hogy őket nem érheti emiatt hátrány Magyarországon.

Jelenleg egyetlen olyan levelet ismerek ahol a válaszok és kérdések együtt szerepelnek.²⁹⁷ Három erdélyi vezető politikus 1922. január eleji kérdéseiről van szó, amelyre egy hét múlva meg is kapták a választ. Jósika Samu volt az Erdélyben maradt legmagasabb rangú magyar közjogi méltóság, egyben a szerveződő Magyar Szövetség vezetője, akinek

²⁹⁵ MOL K 437 1–1922–1171

²⁹⁶ A pénzügyi intézetet romanizálták az igazgatóság elnöke Take Ionescu lett és a tagok több mint fele román volt ekkor.

²⁹⁷ MOL K 437 1–1932–398

üzenetét öt pontban foglalták össze: 1. Minden hónapban Ugron István utazik le Hory Andrásához a bukaresti követségre, és csak a tőle kapott információk tekinthetők a Magyar Szövetség működésére nézve hitelesnek. A budapesti válaszmegjegyzés szerint ezt a kapcsolatot kiemelten kell kezelni, mert Grandpierre esetleges távozása után „a központi vezetést tisztán a Magyar Szövetség kezébe kell letenni”. 2. Kéri az egyházi oktatási segélyeket időben küldeni, mert a katolikusoknál már 120, a reformátusoknál pedig 130 tanító ment át államosított iskolába fizetés hiányában. Budapestről közölték, hogy iskolasegélyre 1921/22-ben 13 M lei, egyházi segélyre 7 M lei lett beállítva. De mivel az egyházak már a román államtól is kapnak segélyt, az egész támogatást a tanítói segélyre lehet fordítani. Így havi 1,2 M lei-t küldenének le. Eddig az első félévben 3,7 M leit utaltak, és intézkednek, hogy a jövőben minden hónapban időben megérkezzen a támogatás. 3. Nagy Károly református püspök megbízásából küldik az udvarhelyi tanítók lapját. Ezzel szeretnél felhívni a figyelmet arra a veszélyre, hogy a tanítók világi iskolákat akarnak szervezni, illetve Gyerkes Mihály udvarhelyi tanító vezetésével külön szervezetbe tömörülnének. A budapesti fél ennek háttérében egyrészt azt látja, hogy a tanítóságot nem vonták be az egyházi döntésekbe, és ezért is elégedetlen, másrészt, mivel az 1920-as támogatás elmaradt, azt pótolni kell, és erre folyamatosan sor is kerül. 4. Jósika a budapesti közvetítésben Sebess Dénes helyére Költő Gábort kérte, arra hivatkozva, hogy akkor „pontosabb, gyorsabb, rendesebb lesz a munka”. Erre azonban a fővárosi fél semmi okot nem látott. A javaslat háttérében valószínűleg az állt, hogy Költő a kolozsvári kör bizalmi embere volt, míg Sebess Dénes Bethlen István marosvásárhelyi bizalmas köréhez tartozott, és így őt Kolozsvárról kevésbé tudták instruálni. 5. Jósika felveti, hogy az ő tudtán kívül Grandpierre Emil 500 ezer leit kapott Horytól, amelyet feltehetőleg a választásokra fog elkölteni. A budapesti fél erről nem is tudott, és megígérte, hogy kinyomozza a támogatás sorsát.

Grandpierre Emilnek két üzenete volt ebben az összeállításban. Egyrészt az iskolasegélyek küldését sürgette – amelyre már az előbb ismertetett módon válaszoltak –, másrészt Tisza Gy.[sic!] közvetítésének eredményét nem látja. (Valószínűleg a bihari politikai szervezkedésről lehet szó.) Erre a budapesti válasz miniszterelnöki sürgető levelet ígért.

A harmadik erdélyi „üzenő” személyiség Szentkereszty Béla volt, a háromszéki magyar politikai élet vezetője. Ő közvetítette – vászonra írva – 179 volt megyei állami tisztviselő kérdéseit a magyar kormányhoz: Az optálási határidő után repatriáló tisztviselők nyugdíjuk sérelme nélkül kaphatnak-e Magyarországon állást? Ha a most itt szolgáló tisztviselők valamelyik utódállamba átmennek, majd ott elvesztik az állásukat, akkor számíthatnak-e magyarországi alkalmazásra? Minderre lehet-e minisztertanácsi határozattal

garanciát adni, hogy kormányváltás ellenére is fennmaradjon ez a jogosultság? Budapesten a tisztviselő kérdést nyitottnak tartották, mert arról meg szerettek volna állapotni az utódállamokkal. Így erre semmilyen garanciát nem tudtak adni. Az optálás lezárulta után az állampolgárság megszerzésével nemzetközi jogilag a magyar állammal szemben nem lehetnek jogi követelések. *„Nem tételezhető fel azonban, hogy méltánylást érdemlő esetekben a mindenkori kormány ne találjon és ne nyújtson segédkezet egy olyan volt tisztviselőjének, aki valamely utódállamban áldozatul esett a most annyiszor tapasztalt atrocitásoknak.”*²⁹⁸ Tehát a visszahonosításra és a méltányos elbánásra számíthatnak, *„de [...] feltétlen biztosítékot erre a dolog természeténél fogva soha semmiféle kormány nem nyújthat, mert a minisztertanácsi határozatok érvénye, egy újabb ellentétes határozattal bármikor megszüntethető.”*²⁹⁹ Szentkeresztynek három további közérdekű kérdése volt. 1. Van-e kapcsolat a Magyar Szövetség és [Bethlen] „István” között? A közérdekű budapesti válasz: *„A M.Sz. vezetésével a bizalmas összeköttetés megvan. Működése a kisebbségi képviselő körében kívánatos. Politikai téren s különösen a választások terén való aktivitása nem kívánatos mindaddig, amíg a választói jegyzékek szerkesztése, a képviselő jelölési jog és a választási jog független és szabad gyakorlata tekintetében intézményes biztosítékok nincsenek. Inkább ne legyen magyar képviselő, semhogy gyászmagyarok képviseljék néhányan ezt a tiszteletet.”*³⁰⁰ 2. „Mi az irányelv Erdélyt illetően. Ha 4–5 évről lenne szó még valahogy kibírják. Ha reménytelen egész másként kell berendezkedjenek. / Az irányelv: minden positiót megtartani, sőt lehetőleg újakat szerezni gazdasági téren. Az átmenet időtartamára jóslatokat tenni nem lehet, de a reményt egy percre nem szabad feladni.”³⁰¹

3. A tisztviselők segélyezésére van-e valamilyen lehetőség? A budapesti – feltehetőleg Papp Antal által fogalmazott – válasz lényege, hogy 2,4 M lei volt erre beállítva, de ezt még nem küldték el. Ellenben 250 ezer lei ment ilyen célra egy másik alapból, de nem tudja, hogy megérkezett-e. A megoldás az volna, hogy a kolozsvári központhoz – ahova erre a célra a közeljövőben érkezik támogatás – bejelentkeznek ezzel az igénnyel. Ezzel, mintegy a kolozsvári integrációt kívánták segíteni. 4. „Nem lehetne a sajtót valamelyest kézbe venni?” – kérdezte Szentkereszty, aki ezzel arra utalt, hogy csak a *Brassói Lapokat* és az *Ellenzéket* tartja magyar szempontból megbízható orgánumnak. A fővárosból erre úgy reagáltak, hogy a sajtó átalakítása folyamatban van, illetve belső propagandát kell teremteni a nem megfelelő sajtótermékek bojkottálására.

²⁹⁸ MOL K 437 1–1932–398 f. 24.

²⁹⁹ Uo. f. 25.

³⁰⁰ Uo.

³⁰¹ Uo.

Néhány évvel később, 1927-ben már látszódott, hogy egy támogatáspolitikai kérdésekre koncentráció levelezés alakult ki a NIT és a kolozsvári az OMP-hez közel álló megbízott, Nagy László ügyvéd, a támogatások adminisztrátora között.³⁰² A nyolc pontos, 1927. júliusi beszámoló az egyházi oktatásra szánt segélyek beérkezésével és az egyházak között felállított arányszám közzétételével kezdődött. Nyugtázta, hogy a színházi támogatás továbbra is a színpártoló egyesülethez érkezik.³⁰³ A támogatások feletti ellenőrzés jelenik meg azokban az értesítésekben is, miszerint a ferencesek által addig egyedül vitt moldvai (csángómentő) akcióra az OMP egy bizottságot hozott létre, amelyben a párt és a ferencesek képviselőin kívül a Magyar Nép szerkesztője és az egyházak képviselői is részt vesznek. Hasonló a helyzet a Kultúrhatással, amelyet Sulyok István javaslatára állítottak fel, és a Minerva RT-n keresztül meg is érkezett támogatására az első részlet. Itt is bizottság állt fel az egyházak, az OMP és a kultúregyesületek képviselőinek részvételével, hogy meghatározzák és ellenőrizzék az egyébként részletes munkatervvel rendelkező – később elhalt – hivatal tevékenységét.

A kolozsvári beszámoló szerzője külön említésre méltónak tartotta, hogy a bizottság a „Nagyúr” [Bánffy Miklós], támogatását is meg tudta szerezni. Ugyanilyen bizottságosdít már nem működtettek az OMP illetékesei, amikor az *Újság* című lap megvásárlásáról tárgyaltak. 3,5 M lelt ajánlottak a támogatásokból annak érdekében, hogy a pártnak legyen hivatalos lapja illetve, hogy a *Keleti Újságtól* 1924-ben Paál Árpád vezetésével távozott társaságot (Kacsó Sándor, Nyíró József, Szentimrei Jenő stb.) integrálni tudják. Két másik esetben pedig az egyházaknak kértek sürgős segítséget. A leégett abrudbányai unitárius templom újjáépítéséhez, illetőleg a Katolikus Státus és az Erdélyi Református Egyházkerület által a Kolozsvári Takarékpénztártól felvett magas kamatozású hitel ügyében szeretnének politikai támogatást (utasítsák a pénztintézetet). Személyi kérdésben pedig a Jancsó Benedek meghirdette nemzetiségi társadalomszervezés kulcsfigurájaként számon tartott Gyallay Domokos ténykedését bírálták, és jelezték Budapest felé visszatérésüket.³⁰⁴

Az utolsó ismert levélváltás 1928 augusztusában egy kolozsvári megbízott és Papp

³⁰² MOL K 437 7–1927–1–367

³⁰³ Itt már elkezdődtek a Janovics Jenő kolozsvári színházigazgató és a Bánffy Miklós által képviselt csoport – Kádár Imre, Kemény János, Grois László – közti harmincas évekbeli konfliktusok arról, hogy ki is kezelje a színházfinanszírozásokat.

³⁰⁴ „Félreértések tisztázása végett jelentjük, hogy a Magyar Nép főszerkesztőjét sem az egyháza, sem a Minerva nem kívánta elbocsátani, csak kifejezésre jutatta azt, hogy nem helyesli a megkerülésükkel és tudtuk nélkül való személyi anyagi érdekekért folytatott zaklató kilincselést. A Magyar Nép főszerkesztője az általánosan nagyobb javadalmazást élvezett és így indokolatlan volt az eljárása és alkalmas arra, hogy a Magyar Népet és főleg egyházát ferde megvilágításba helyezze. Jövőre nézve ugyan Magyar Népnél megtartjuk, de rosszallását az igazgatóság kifejezésre fogja vele szemben hozni, azzal, hogy az eljárásának igazi rugóit is illetékeseknek is tudomására hozza.” MOL K 437 7–1927–1–367

Antal között zajlott. Az ebben felmerült ügyeket három csoportba lehet sorolni.³⁰⁵ Egyrészt három személyi ügyre. Az egyik Kocsán János nagyváradi táblabíróra vonatkozott, akinek a magyar szervezkedésben betöltött szerepét Grandpierre igazolta, és olybá tekintette, hogy ott lehetne azon a bizalmas jegyzéken is, amelyen a befogadás ígérete szerepelt. A nagyváradi illető most szorult rá az áttelepedésre és igazolásra. A másik ügy sem egyedi. Dick Jakab Kolozsvárt annak idején támogatta a tisztviselők segélyezését, de időközben tönkrement és 10 358 P tartozás állt fenn vele szemben. Csakhogy ennek a kifizetésére a címzett, Papp Antal nem látott reményt. Bitay Árpádnak a budapesti román tanszék élére való kinevezését is támogatták Kolozsvárról. Ebben az ügyben és a nagyváradi igazolás esetében Papp a támogatásáról biztosította a levélíró.

A másik ügycsoport a következő évi támogatás költségvetés-tervezetére vonatkozott. Itt egy július 3-i megbeszélés eredményeit konkretizálták. Papp kérte, hogy az összesen küldött évi 26 M lei-nek ne csak a megérkezéséről, hanem a felhasználásáról is kapjon visszajelzést. Különös tekintettel arra, hogy a „központi helyen lévők nem favorizáltattak-e a periférián lévőkkel szemben”. Kérte, hogy az egyetemi kollégiumok ügyéről és Gulácsy Irén elhelyezéséről is tárgyaljanak. Eljárt Balogh Artúr könyvének³⁰⁶ megjelentetése érdekében, és Súlyokkal Istvánnal is beszélt a Juventus fordítóiroda támogatásáról. Színháztámogatás, a moldvai akciók és egy kiderítetlen nagyváradi ügyben is informális beszélgetéseket kért, amíg ezekben nem kap politikai utasításokat.

A harmadik ügycsoportba egy politikai természetű ügy tartozott. Valószínűleg a *Keleti Újság* Magyarországon kért támogatást, és Papp Kolozsvár véleményére is kíváncsi volt. Azt a választ kapta, hogy a *Keleti Újság* vigyen a budapesti illetékeseknek egy igazolást arról, hogy az OMP hivatalos lapja, illetve a lap külpolitikai irányvonalában állítsa a középpontba a szerb–horvát ellentétet, mint a kelet–nyugati kulturális különbségek lenyomatát, amelyet az autonomisztikus megoldásokkal lehet kezelni. A *Keleti Újság* még ebben az évben az OMP hivatalos lapja lett. Az előzőleg – a szintén magyarországi támogatásból – megszerzett *Újság*-ot pedig megszüntették, egyes szerzőit a *Keleti Újsághoz* vették át.

Ez a kapcsolattartási forma feltehetően a bukaresti magyar parlamenti frakció és a Willer József vezette ottani pártiroda létrajötte miatt sürgőségtelenné vált. A pénzügyi elszámolásokat és a politikai orientálást mindkét oldalon különböző személyek végezték. Mindezt Pataky Tibor felügyelte és Papp Antal koordinálta.

³⁰⁵ MOL K 437 7–1928–1 f. 117–120.

³⁰⁶ A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján. Berlin, Voggenreiter, 1928, 329.

A magyarországi egyedi információkérés gyakoribb volt, mint az erdélyi. De a politikai tájékoztató és orientáló anyagok is sűrűbben mentek Budapestről, mint fordítva. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a NIT és a TESzK iroda Budapesten működött, másrészt az erdélyi politikusok rendszeresen beszámoltak a kolozsvári útlevélhivatalnak, illetve a bukaresti követség diplomatáinak a kisebbségpolitikai történésekről.

Magyarországról elsősorban statisztikai és jogi információkat kértek. Az oktatási statisztika a támogatási rendszerhez is elengedhetetlen volt.³⁰⁷ Jogi és sérelmi anyagok a népszövetségi beadványokhoz és a propaganda kiadványokhoz kellettek. Erdélyből a nemzetközi kisebbségvédelmi lehetőségekről kértek információkat és tanácsokat.³⁰⁸

6.2. Támogatás-kérés és az ellenőrzés

Az erdélyi támogatási munka jelentős részét az elszámolások tették ki.³⁰⁹ A Kolozsvárra érkezett pénzek megérkezését folyamatosan visszaigazolták (rendszeres volt a kifizetés- és átutalás-elmaradás), de azt, hogy a terveknek megfelelően került-e szétosztásra, a helyi vezetők kontrolálták.

³⁰⁷ A NIT számára készült iskolastatisztikákat Barabás Endre és Fritz László a *Magyar Kisebbségben* meg is jelentette. Eöttevényi Olivér a Szent Gellért Társaság ügyvezető igazgatója 1923-ban, a KSH segítségével külön kérdőívet dolgozott ki az erdélyi lelkészek számára: MOL K 28 153–258(I)–1923–O–231. Jancsó Elemér Bethlen Istvántól kérte (1924. október 3.), hogy a kolozsvári központ utasítsák az erdélyi iskolai adatok összegyűjtésére, mert e nélkül nem lehet a Népszövetség előtt érvelni: MOL K 28 161–266(II)–1924–O–790. Erre sor is került, és Budapesten állították össze a szükséges egységes szempontrendszert (f. 36–37.). Ugyanakkor a NIT-ben készült egy általános helyzetkép (A nemzeti kisebbségek közoktatásügye Romániában f. 1–11.), és egy kimutatás már rendelkezésre állt a kisajátított egyházi ingatlanokról, amelyek jórészt oktatási célokat szolgálták (f. 23–32.): MOL K 437 4-1924-1-380. 1929-ben részletes iskolajegyzéket küldött a bukaresti követség (f. 135–141.), amelyet Grandpierre, illetve az egyházak képviselői hitelesnek tartották. Ugyanakkor jelezték, hogy ha ezek közül a Maniu-kormánytól esetleg a polgári és kereskedelmi iskolák megkapnák a nyilvánossági jogot, akkor sem tudnák mindet fenntartani: MOL K 28 161–266(II)–1929–O–138.

³⁰⁸ Papp Antal 1924. március 10-én küldött Pataky Tibornak egy a kisebbségi vezetőktől származó kérdőívet, amely a kisebbségi szerződés értelmezését kérte a Népszövetség mellett működő magyar titkárságtól. Pataky 1924. július 30-án küldi Baranyi Zoltán, a genfi titkárságvezetőjének értelmezését, amelyet más szervezetek vezetőihez is eljuttattak: K 437 4–1924–1–425. Az erdélyi magyar volt állami tisztviselők nyugdíjügyének népszövetségi panaszjárás érdekében a Népszövetség mellett működő magyar titkárságtól kér tanácsot a NIT: MOL K 28 153–258(I)–1925–O–345. (f. 333–336.)

³⁰⁹ Elszámolás a segélyalapról, 1920. október –1921. október (f. 270–272.), 1921/1922-es elszámolás (f. 281., 285.), a NIT vagyonáról és költségeiről, 1921/1922 (f. 280., 291–293.), ua. 1923/1924 (f. 408–428.), Amerikai Segélyalap 1923–1927. (f. 452–457., 623., 667–709.) MOL K 437 13–1921.

Az 1922/1923 évi kolozsvári elszámolás Németh László ügyvéd által 1923. december 3. Papp december 5-én beszámol Patakynek az elszámolásról, amelyet a Külügyminisztériummal is egyeztetnek. Felhívja a figyelmet arra, hogy a követségnek az elmaradt részleteket ki kellene fizetnie, hogy az elmaradás a költségvetési év végére eltűnjön: MOL K 437 5–1924–10–597. Tisztviselői Segély Alap elszámolása illetve végelszámolása, 1926. január 28., a NIT-től: MOL K 437 7–1926–10–33. Tanügyi Alap IV. elszámolása 1925/1926., a NIT-től: MOL K 437 7–1926–10–261. Szent Gellért Társaság költségvetési helyzete, tartalékai: MOL K 437 7–1927–10–538. A Szent Gellért Társaság havi elszámolásainak kísérelvelei, Papp megjegyzéseivel: MOL K 437 7–1927–10–597.

Itt kulcsfontosságú Sebess Dénes 1921. október 26-i – Petri Pálon, a Miniszterelnökség akkori III. osztálya vezetőjén keresztül, Bethlen Istvánnak szánt – összefoglalója az erdélyi támogatások helyzetéről. Erre a kolozsvári Nagy Lászlóval való budapesti konzultáció idején került sor.³¹⁰ Miközben Sebess hangsúlyozta a kolozsváriak tisztességét és elismerte veszélyes helyzetüket, alapvetően kritikus volt velük szemben, mert nem sikerült az elküldött összegekkel tételesen elszámolniuk. Tavasszal Endes Miklós, majd nyáron Haller István utazott Kolozsvárra, hogy tisztázza a pénzsegély felhasználását. Októberben pedig Nagy László³¹¹ érkezett, hogy megbeszéljék a problémákat. Ő – mint a segélyeket kezelő szervezet titkára – nagyon veszedelmesnek tartotta a részletes listák összeállítását. Ezek bármikor a politikai rendőrséghez kerülhettek.

A szervezetből Papp Antal, Költő Gábor és Garandpierre Emil volt letartóztatva, az első kettőnek el is kellett jönnie Romániából. Nagy kifejtette, hogy a Sebessék által összeállított költségvetési tervet megkapták, de az egyházi oktatási támogatásokat nem az ott megadott kulcs szerint osztották el, hanem a Felekezetközi Tanács döntött ebben az ügyben. Míg a magyarországiak az egyházak lélekszámából és az 1918 előtti költségekből indultak ki, addig az erdélyiek az iskolaszámot tekintették meghatározónak. A Budapestről tervezett gazdasági, kulturális, sajtó stb. támogatások esetében azt kérték, hogy küldjék a pénzeket, és ők majd az elszámolásnál közlik, hogy azt milyen akciókra használták fel. Csakhogy Sebess attól tartott, hogy a betervezett intézménytámogatásoknál mindig lesznek fontosabb ügyek: pl. a legutóbbi 0,9 M leiből, 0,35 M leit egyből ügyvédeknek fizettek ki politikai foglyok védelmére és kiszabadításuk érdekében. Majd Nagyék arra hivatkoztak, hogy a katonai költségvetésből ezt Budapesten megtérítik, mire kiderült, hogy a Vezérkari Főnökség illetékese nem is tud a dologról. Sebess másik kritikája az volt a kolozsvári központosítással szemben, hogy sokszor akadozott a kapcsolat és a Kolozsváron kívüli intézmények támogatását nem integrálták. Ezért nagyon sokan eleve Budapesthez fordultak. 15 aktuális, nem a kolozsvári központon keresztül beérkezett támogatási igényről Sebess és Nagy megegyeztek, 14 esetben pedig Papp Antal véleményét kikérve folyamatban volt a döntés.

Sebess arról a kialakult helyzetről is beszámolt, hogy sokan és sokfélét beszélnek a támogatásról.³¹² Ezért a rendszer egyszerűsítését javasolta. Nagy a megoldást abban látta,

³¹⁰ MOL K 437 1–1921–203. f. 1–7.

³¹¹ Kolozsvári ügyvéd, a Katolikus Status és a Minerva Rt. jogtanácsosa

³¹² „... naponta felkeresnek erdélyi vezető férfiak a kolozsvári szervezet tagjai, a budapesti vezető erdélyi férfiak, bizalmasak és megbízottak, kik folyamatosan hoznak fel hozzám ajánlásokat, információkat, csálhatatlan módszereket stb. melyek legtöbbször egymással ellenkeznek. A legnagyobb aggodalommal látom, hogy Erdélyben szétében és hosszában tárgyalják a segélyezés módját. Minden Erdélyből jött ember jogosítva érzi magát, hogy azoknál kiket ő legtöbbször helyesen az intézőknek tart, megjelenjék, kritizáljon,

hogy minden támogatás a kolozsvári központon keresztül menjen, és ne kezeltessék bürokratikusán, mert az a felekezeti autonómiát sértené.³¹³ Az elszámolásokra közéleti emberekkel ellenőriztessék, akik vállalják azok hitelességéért a felelősséget. Erre Papp József volt főispánt és Haller Gusztáv volt kolozsvári polgármestert javasolta. Sebess pedig azt kérte Petritől, hogy hívjon össze egy szűk körű értekezletet³¹⁴ és ott döntsenek a kolozsvári központ szerepéről, a felekezeti iskolasegély elosztásának és a pénzügyi ellenőrzésnek a módjáról.

A későbbiekben az anyagi támogatások alapvetően a Budapesten a NIT vezetőivel közösen Papp által összeállított, az erdélyi vezetőkkel is megbeszélte költségvetési terv alapján történtek. A két legnagyobb tétel a párt és az oktatási finanszírozás egyértelműen a kolozsvári központon ment keresztül. Az éves, havi átalányokat szintén rajtuk keresztül lehetett a költségtervbe bevinni. Ezen túl továbbra is voltak külön utalások, elsősorban a Partiumba és a Bánságba.³¹⁵ Ez havi pénzküldés útján a bukaresti követségről, illetve utalványozással a Miniszterelnökség II. osztályához tartozó „Idegenben élő magyar állampolgárok támogatása és a hazai kisebbségek gondozása” elnevezésű számláról történt.³¹⁶ A kolozsvári kifizetéseket és átvételi elismervényeket az ottani vezetők ellenőrizték, majd a kolozsvári adminisztráció Budapesten számolt el három havonta, félévente Sebess Dénesnek, illetve Papp Antalnak.³¹⁷ Az utóbbit pedig a Miniszterelnökség pénzügyi szakemberei felügyelték, és az elszámolásokat Pataky Tibor hagyta jóvá. Szintén a Miniszterelnökség segítségével érték el, hogy sem a NIT-nél, sem a TESzK irodán külső szervek nem vizsgálták a pénzfelhasználást.³¹⁸

vádaskodjék, sőt fenyegetőzzék. Sajnos a Budapesten idéző erdélyiek is egymással meg vannak hasonulva és sokszor nagy nehézséget okoznak. Le kell egyszerűsíteni az egész segélyezést úgy, hogy ne legyen alkalma sok embernek erről tárgyalni és javaslatokat tenni, mert felelősséget főképpen az erdélyi férfiak egységéért és a dolgok diszkrét kezeléséért nem lehet vállalni.” Uo. f. 5–6.

³¹³ A kolozsvári egyházi támogatások felosztási arányát pl. 1920/1921-ben a következőkben állapították meg: a reformátusok 49,1%, a katolikusok 39,2, az unitáriusok 7,3%, az evangélikusok 4,3%. Amikor az ezt alátámasztó iskolai adatokat kérte Sebess, akkor Nagy arra hivatkozott, hogy az állandóan változik és ezt helyben a Felekezeti Tanácsban belül tudják korrigálni.

³¹⁴ Petri Pál, Papp Antal, Sebess Dénes, Ravasz László (református püspök), Bíró Balázs, Raffay Ferenc [itt elírás történhetett Raffay Sándor evangélikus püspök járt el a Miniszterelnökségen felföldi és erdélyi támogatási ügyekben].

³¹⁵ Sebess Dénes 1922. február 7-i levelében is azt javasolta Petri Pálnak, hogy helyesebb volna a budapesti központi segélyezést életbe léptetni, mert Kolozsvár az erős megfigyelés miatt nem tudja a Királyhágón inneni részeket megszervezni: MOL K 28 198–1935–367–T–55 f. 71.

³¹⁶ Ez utóbbitól döntően a magyarországi munkatársakat vagy az odaára közvetítőket fizették ki, de a NIT és a Miniszterelnökség II. osztályának munkatársainak munkáit, dologi költségeit is ebből finanszírozták.

³¹⁷ Pl. 1923. december 3. MOL K 437 5-1924-10-597

³¹⁸ Az 1922. június 7-i Minisztertanács jóváhagyta Papp Antal államtitkári rangú kirendelését a Pénzügyminisztériumból, és a következő évi költségvetés előkészítésére is felhatalmazta. Kállay Tibor 1922. június 20-án levélben értesítette Zawadowsky Alfrédot az Állami Számvevőszék elnökét, hogy a Papp Antal vezette iroda pénzkezelését annak bizalmas jellegére való tekintettel a Miniszterelnökség gyakorolja. Papp Antal 1923. január 26-án felkereste az Állami Számvevőszék elnökét azzal, hogy bár az 1921/1922. évi TESzK elszámolást a Miniszterelnökség ellenőrizte, de azt szeretnék, ha az számvevőszék is átnézné. Azonban a számvevőszék elnöke úgy nyilatkozott, hogy csak akkor érezné magát illetékesnek a számadásokban, „ha kifejezettem állami pénzekkel való gazdálkodásról van szó. Ez esetben azonban neki

A támogatási rendszer kulcsa az intézményekre lebontott éves költségvetés volt és egy-egy intézmény ezen keresztül juthatott szubvencióhoz.³¹⁹ A legnagyobb tétel, az egyházi oktatás támogatásának felosztásában a Felekezeti Tanács döntött.³²⁰ Ezen kívül a budapesti patrónusok, egyházi vezetők, arisztokrata feleségek jártak el a Miniszterelnökségen a támogatási ügyekben.³²¹ Külön támogatásokat csak Pataky engedélyezhetett, Papp és Sebess legfeljebb javaslatokat tehetett, de saját hatáskörben kifizetésekről nem dönthettek.³²²

A konkrét anyagi támogatáskérésen kívül gyakran a romániai magyar intézményvezetők és magánszemélyek a magyarországi pénzügyektől azt kérték, hogy gyakoroljanak nyomást romániai pénzügyekre annak érdekében, hogy azok az érintett

vizsgálnia kell azt is, hogy költségvetésileg előirányzott tételekről van-e szó, vagy sem? Az esetben ha igen, akkor keresni kell az előirányzat és a felhasználás közötti összhangot: ellenkező esetben pedig követelnie kell a zárszámadásba való beillesztést a kiadásnak és a tételnek a törvényhozás előtt leendő zárszámadási igazolását. Kérde tehát tőlem [Papp Antaltól –BN], hogy mindezek a számadásomban szereplő összegek állami pénzek-e vagy sem? Erre én azt feleltem, hogy a részünkről kezelt pénzek közpénzek ugyan, de nem állami pénzek. Indoka annak, hogy így feleltem az, hogy megítélésem szerint ez a kezelés nem olyan természetű, amelynek felhasználása nyilvánosan tárgyalható lenne. Feleletem után az elnök kijelentette, hogy ez esetben nem hajlandó a számadások megvizsgálására, de helyesli azt a nézetemet, hogy a számadási mellékletek bizalmas helyen megőriztessenek, hogy számszéki vizsgálat helyett egy egységes parlamenti vizsgálatnak a lehetősége megmaradjon.” MOL K 437 13–1922/1927–10. f. 1375–1376. Zawadowsky azt is javasolta, hogy a vonatkozó elszámolásokat a Miniszterelnökségen kívül valamilyen családi irattárba helyezték el. Erre nem került sor, mert amint arról az előző fejezetben már szó volt, 1931-ben Papp Antal miniszterelnökségi utasításra az iratok jelentős részét megsemmisítette. Lásd Papp Antal iratait a Piarista Rendtartomány Levéltárában. A rendszeres miniszterelnökségi vizsgálatot Csathó Andor végezte és egyedül 1924-ben merült fel két probléma. Azt kérte, hogy az egyes szervezetek azonos határidőre készítsék el a pénzügyi beszámolót illetve a támogatott intézmények hasonló formátumú belső beosztást használjanak. 1924. június 4. MOL K 437 13–1922/1927–10. f. 1414. 1925-ben a Pénzügyi Központ a Bethlen István Internátust és az azt fenntartó NIT számadásait akarta ellenőrizni. Papp kérte Patakyt, hogy jelezze a központnak, hogy mivel a kollégium közvetlen állami felügyelet alatt áll, mellőzzék az ellenőrzést. Papp Antal levele Pataky Tiborhoz, 1925. augusztus 19. MOL K 437 7–1928–10. f. 25.

³¹⁹ Lásd a táblázatos kimutatás egyes altételeit. A kapcsolódó éves költségvetési előterjesztésben 4-5 oldalas indoklás is szerepelt. Az intézmények számára kulcskérdés volt a párt illetve egyházi vezetőkön keresztül az erre a listára való felkerülés. A három vizsgált terület közül az erdélyi támogatások voltak a legcentralizáltabbak, ha leszámítjuk Bánffy Miklós külön kultúr-mecenatúráját, amely azonban nem érintette a párt és egyházi-oktatási pénzeket.

³²⁰ 1926-tól egyben az OMP oktatási szakbizottsága is. Tevékenységéről részletesebben: László Lóránt: *A Felekezeti Tanács működése (1918–1948)*. Kézirat, Kolozsvár, 2010, 18.

³²¹ Ravasz László a Bánffyhunyadi Népbank szanalása érdekében kérte, hogy hassanak oda: a Kolozsvári Takarékpénztárnál tekintsenek el a működési engedély számonkérésétől: K 437 4–1924–2–176. Szintén Ravasz a felelős a nagyváradi református püspökség oktatási támogatásáért, a szatmárvidéki és nagybányai református iskolasegélyért pedig Soltész tábori püspök: Sebess Dénes levele Papp Antalhoz, 1925. január 30. K 437 5–1925–2–53. Raffay Sándor evangélikus püspök a kolozsvári magyar evangélikus egyházért: Papp Antal levele Pataky Tibornak 1927. február 18. K 437 7–1927–1–65. Huszár Pálné és Bethlen Györgyné a kolozsvári női szervezetek részére lobbizott, Mikes Árminné pedig a zabolai óvodának.

³²² Pl. Pataky Tibor 1924. december 24-én arra kérte Papp Antalt, hogy szóljon Sebess Dénesnek további források érdekében, mivel Grandpierre Emil megígért 20 ezer leit a Dalosszövetségnek. Papp 1925. január 13-i válaszában közölte, hogy a kért összeg már kifizetés alatt van. „Sebess Dénes részéről erre a célra mi sem utalható, mert az ő kezeihez erdélyi célra csupán egyetlen meghatározott célra előirányzott összeg kerül, egyébként minden ottani hitel közvetlen az ottani központ kezél.” K 437 5–1925–1–11. f. 3. Amikor Fekete Nagy Béla készítet egy közgazdasági tanulmányt Pataky Tibor felkérésére Sebess kifizette annak honoráriumát, de felhívta mind Fekete Nagy, mind Pataky figyelmét arra, hogy ezek költségek nem az ő, hanem a kolozsváriak büdzséjét terhelik. Ő eddig elzárkózott az ilyen kifizetések elől „félvén attól, hogy megrohannak ily igényekkel, amire nagy hajlandóságot éreznek erdélyi testvéreim. E levellem olyan óvás féle akar lenni.” Sebess Dénes levele Pataky Tiborhoz, 1924. augusztus MOL K 437 5–1925–10–358. f. 16.

romániai személyek és intézmények ügyeit kedvezően intézzék el.³²³

A leggyakoribb intézményi támogatási kérések az egyházaktól érkeztek. Ezen belül is a Királyhágón inneni részek ellátása volt a legproblematisabb, onnan jött a legtöbb kérés és panasz. A legtöbb esetben Pataky Papp Antaltól vagy Sebens Dénestől az eddigi támogatásról is felvilágosítást, illetve véleményezést kért.³²⁴ Volt, amikor eleve Bethlen vagy Pataky

³²³ Példák: A bukaresti református fiú-iskola hiteltörlesztési ügye: MOL K 28 160–1923–264–F–5084.;

Papp Antal kéri a budapesti Hangya Központot, hogy az Erdélyi Hangya Központ számára a tartozásainak visszafizetésében adjon részleges haladékot: Pro Domo 1924. december 3. MOL K 437 4–1924–1–595.;

A Bánffyhungyadi Népbank szanálásának ügye: MOL K 437 4–1924–2–176.;

Papp Antal levele Pataky Tiborhoz 1925. május 14. A marosvásárhelyi református egyházközségnek kér közbenjárást a Jelzálogbanknál: MOL K 437 5–1925–1–143.

Papp Antal levele Pataky Tiborhoz, 1927. december 30. a PHETE átadta az erdélyi kölcsönigénylő birtokosok listáját, akik azért innen kérnek kölcsön, mert birtokeladásaikból csak egy-két év múlva tudnának fizetni és Romániában csak magasabb kamattal kapnának kölcsönt. Közben sokan tönkre is mehetnek mert már annyi az adósságuk: MOL K 437 7–1927–10–612.;

A magyarországi Altruista Bank (Országos Földhitelintézet) elővásárlási joggal bírt jó néhány erdélyi birtokra, de ezt 60 birtokos esetében a román állam megtámadta. Ebben kérnek politikai segítséget: MOL K 437 7–1927–12–393.

¹⁵⁵ *Egyházi intézmények támogatáskérései*: Pataky levélben megkérdezi Papp Antaltól 1924. április 23-én, hogy igaz-e, hogy a nagybányai református egyházkerület tanítói, 57-en nehéz viszonyok között élnek és a „kommunizmus felé kezd hajlani”. Kérdezze meg Sebesst, hogy miként zajlik a segélyezésük. Sebens 1924. május 1-én válaszolt Pappnak, hogy Harcsár Géza egyházmegyei ügyész és Soltész tábori lelkész útján folyik a segélyezésük, 1040 M lei van előirányozva és eddig 835 ezer ment ki, egyben cáfolta a kommunista hangulatot a tanítók körében: MOL K 437 4–1924–2–273.;

Hasonló eset a gelencei, amikor az ottani egyházi iskola tanítói segítséget kér, de Jancsó Benenek szerint a falu képes eltartani az iskolát, csak a tanítók a plébánossal nem jönnek ki: MOL K 437 7–1926–11–185.

Az erdélyi szászoktól különvált evangélikusok ügyében Ambrózy Andor felkereste Papp Antalt, és arra hivatkozott, hogy Bethlen megígérte, hogy a 70–80 ezere leinyi támogatást 500 ezerre emelik, de semmi nem történt. Ambrózy szerint már 250 ezer is elég volna. A hívek is adakoznak, ő is 50 ezer leit adott, de pl. a hosszúfalusi iskola építése komoly költségekkel jár. Papp Antal levele Pataky Tibornak, 1926. február 21. MOL K 437 6–1926–1–106. Raffay magyarországi evangélikus püspök panaszt tett Patakyknak az Evangélikus Néplap támogatás ügyében. Papp szerint Fritz László útján a havilap 4000 leit kap számonként, míg egy szám 500 példányban 3600 leibe kerül. Csak nagyok a felhalmozott adósságok, és ezeket nehezen fizetik ki. Papp javasolja, hogy a segélyt ne a szerkesztőknek, hanem az egyháznak fizessék ki. Papp Antal levele Pataky Tibornak, 1927. február 18. MOL K 437 7–1927–1–65.

A ferencesek támogatását 400-ról 500 ezer leire emelik fel 1927-ben: MOL K 437 7–1927–11–281. Egy évvel később Pataky azt kéri Papptól, hogy vizsgálja ki a nagyszebeni ferences nevelőintézet támogatását, mert vezetője, Trefán Leonárd, e miatt a lemondással foglalkozik: MOL K 437 7–1928–1–193.

Xantus János a kolozsvári Marianum igazgatója az év rendes költségvetésén felül még 100 ezer leit kért, 1928/1929-re, mert az egyházközség nem tudta őket támogatni: K 437 7–1928–10. f. 24.

Pataky tájékoztatást kér a gyergyószentmiklósi Fogarassy Leány-nevelőotthon támogatásáról, mert további segélyeket kértek: K 437 7–1928–10. f. 91–92.

Nem egyházi támogatáskérések: Tessitori Nóra versmondó támogatása: K 28 154–260(II)–1933-0-11505. A marosvásárhelyi színjátszás támogatása párhuzamosan, több helyről: K 28 153–258(I)–1923-0-896.

Egyes ügyek, amelyekben Papp Antal védte a költségvetését: A Piarista Tanítórend 50 M K támogatást kér a külhoni intézményeinek. 1924. november 12-én tartanak egy megbeszélést és ott azt javasolják, hogy valamelyik katolikus forrásból kellene támogatást kicsikarni és ezt Papp fel is terjeszti Patakyknak: MOL K 437–7–1928–1–216.;

Pataky kéri Pappot, hogy bár Grandpierre 20 ezer leit folyósít a Dalosszövetségnek, de még Sebens is adjon további forrásokat. Erre Papp közli, hogy Sebens nem adhat forrásokat és ebben csak az ottani központ (Grandpierre) illetékes. Valószínűleg a kolozsváriak így akartak pártpropagandájukhoz további forrásokat szerezni, és Papp a költségvetést védte Sebens korlátozott jogkörére hivatkozva. Papp Antal levele Pataky Tiborhoz, 1925. január 13. MOL K 437 5–1925–1–11.

A kolozsvári cserkészek támogatására kérnek támogatást. 1927-ben még 5 ezer leit adott a követség, ehhez most KÜM engedély kellene. A Magyar Cserkészszövetség interveniál az ügyben. Végül Papp 500 pengőt ad

utasított bizonyos támogatásokra.³²⁵ A legfontosabb ügýtípusokról és eljárásokról a lábjegyzetekben adok áttekintést.

6.3. Akciók és javaslatok

A két világháború közti budapesti magyarságpolitika egyik fő célkitűzése a külhoni magyarok egységes nemzetiségi társadalomként való megszervezése volt és ehhez a német minta alapján

és a szükséges másik 500 pengőt a Magyar Cserkészszövetség állja: MOL K 437 7–1928–1–203.

Balogh András a római katolikus egyház részére 10 székelyföldi katolikus óvoda létrehozását javasolta. A NIT szakértője szerint ehhez nagyobb költségvetés kellene, és csak kísérletképpen engedélyeznének kettőt létrehozni. Jancsó Benedek és Papp Antal egyetértenek abban, hogy a gimnáziumok helyett az elemik és az óvodák fenntartását kellene szorgalmazni, és új intézmények helyett a működőket kellene erősíteni: K 437 7–1928–10 f. 107–112.

Papp Antal előterjesztései, javaslatai: A Máramaros című lap támogatása Papp javaslata Patakyhoz: MOL K 437 7–1927–1–481.;

Az aradi minorita rendház és kultúrközpont támogatásához kérnek támogatást. Papp negyedévi 25 ezer leinyi támogatást javasol jóváhagyni Patakynak, de ebben benne van egy aradi egyházi elemi iskola felállításának ügye is: MOL K 437 7–1928–1. f.131.;

Sebess jelezte Pappnak, hogy a bukaresti magyar egyetemi hallgatók, 45 fő („a zsidók nincsenek benne a számban”) Kós Ferenc Kör néven egyesületet tartanak fent, és ezt támogatni kellene. Papp kéri Patakyt (1926. február 22.), hogy ha erre van forrás, akkor támogatni kellene: MOL K 28 161–264–1926–65. Egy hónappal később Sebestől informálódva Papp arról értesíti Patakyt, hogy az óromániai egyház nem kapott támogatást csak az egyetemi hallgatói kör, egy alkalommal 10 ezer leit: MOL K 28 160–264–1926–131. Ez csak részben felelt meg az igazságnak, mert a követség támogatásával, Tökés Ernő bukaresti református lelkész vezetésével működő népiroda az egyházaktól elvárt segélyezési, jogvédő funkciókat látott el.

¹⁵⁶ *Utasításos kifizetések:* Papp Antal Bethlen Györgyné nevében kéri Sebess Dénestől, 1924. január 12-én, hogy fizessen ki 50 ezer K-t egy zeneműboltban a kolozsvári asszonyok zenekultúrájának támogatására: MOL K 437 5–1924–10–24.

Pataky kéri Pappot 1924. december 20., hogy 25 ezer leivel támogassa a Nagyenyedi Kollégiumot. Papp az összeget Sebess rendelkezésére bocsátotta: MOL K 437 5–1925–1–77.

Bethlen István kéri Papp Antalt Makkay Sándor református püspök levele nyomán a református segélyek kifizetésére, 1926. augusztus 15. Papp be is számol a tanári és tanítói kifizetések kiegészítéséről: K 437 13–1922/1926–10–269. Ez jelzi, hogy a Felekezeti Tanácson kívül is folyt eljárás, de Papp mindig ügyelt arra, hogy ezek az elmaradás kifizetések mindig a Tanács hatókörébe és ne az egyes egyházvezetőknek történjenek.

Pataky Tibor levele Papp Antalnak, 1927. november 16. Bethlen István a Bethlen Margit intézet éves támogatását ezer, a Bocskai internátusét 5 ezer pengőben állapította meg: MOL K 437 7–1927–10–854.

Pataky kéri Pappot, hogy a Szent László Társulat bukaresti ingatlanát védő per költségeinek felét (178 ezer lei) vállalja be a hitelkeret terhére, a másik felét a KÜM fizeti ki: MOL K 437 7–1928–1–104. f. 98.

Klebensberg Kuno a VKM-ből átküldte Patakynak a máramarosszigeti piarista rendház költségvetését, és arra kérte Pappot, hogy valamilyen formában támogassa meg őket az egyházi költségvetésből: K 437 7–1928–10. f. 20–23.

Pataky 1927 decemberében utasítja Pappot, hogy Ravasz püspöknek szóbelileg megbeszélte célra fizessen ki 5 ezer pengőt: MOL K 437 7–1927–10–617.

Pataky Tibor levele Papp Antalnak 1928. július 31. 690 P átadandó György Lajosnak, 700 pedig Bitay Árpádnak. Az utóbbi köteles a Romániában használt tankönyvekről összeállítást készíteni, a tartalom hitelességéről és a nemzeti elfoglaltságairól.

Balogh Jenő az MTA Főtitkárának levele Papp Antalhoz, 1928. június 29. Vigyázó Ferenc MTA-ra hagyott vagyonát nemzeti célokra, az elszakított területek támogatására szeretnék felhasználni. Az Erdélyi Irodalmi Szemle kért 2 ezer pengőt, és azt kéri György Lajosnak továbbadni. György 1928. szeptember 27-i levelében Baloghra hivatkozva a Vigyázó Alapból 50–55 ezer pengőt helyezett kilátásba külhoni magyar célokra: MOL K 437 7–1928–10. f. 121–122.

Más, régebbi a külföldi magyarsággal foglalkozó alapítványokról is készült kimutatás, de ezeket nemigen használták támogatás-közvetítésre: K 28 160–264–1923–A–8991.

a stuttgarti *Deutsches Auslandsinstitut*hoz hasonló központi irányító – a kormányhivatalt és tanácsadó háttérintézményt kombináló – szervezetet képzelt el. Ezt a szerepet a Miniszterelnökség II. osztálya próbálta betölteni, de annak vezetője maga is tudatában volt, hogy munkájuk jórészt tűzoltás, és kényszerhelyzetek kezelésére szorult, miközben a meghatározó cél a külhoni pozícióőrzés és a békeszerződés revíziójához szükséges megfelelő dokumentáció létrehozása volt, amelyet „nyersanyagnak” szántak.³²⁶ A következőkben öt témakörbe csoportosítottam a NIT és a ME II. osztályának erdélyi magyar vonatkozású döntés-előkészítésre készült iratait.

Az egyik kulcstéma a *dokumentáció* kérdése volt, mint azt Jancsó Benedek már ismertetett előterjesztéséből, majd pártprogram-tervéből láthattuk. 1923-ban Horváth Jenő diplomáciatörténész még a Szociográfiai illetve az Államtudományi Intézet létrehozása előtt javasolta egy tényfeltáró és dokumentációs központ létrehozását.³²⁷ A Magyar Külügyi Társaság titkáráként szerkesztette később a *Háborús felelősség* (1928–1931) és a *South Eastern Affairs* (1931–1939) című folyóiratokat. A román politika statisztikai csúsztatásainak leleplezését illetve az erdélyi magyarság öntudatosítását szolgálta Jakabffy Elemér *Erdély statisztikája*³²⁸ című kiadványa, illetve a *Magyar Kisebbség* folyóirat megjelentetése a NIT segítségével.

A Miniszterelnökség számára a legfontosabbak a NIT politikai osztályán vagy a megrendelésükre Erdélyben készült *helyzetjelentések* voltak. A román politikai élet és a bukaresti magyarságpolitika végigkövethető a NIT politikai osztályának éves jelentéseiből és

³²⁶ „A II. üo. személyzete 1921-től teljesen elégtelen volt arra, hogy jól ellássa azokat a feladatokat, amelyek végzését az elszakított magyarság valamennyire hatályosabb védelme és a belső kisebbségek ügyeinek megfelelő vitele okvetlenül szükségessé tesz. Csak két évtizeden át tartó szakadatlan túlhajtással, a személyzet munkaerejének túlzott igénybevételével lehetett a feladatokat valamennyire teljesíteni. Csak túlhajtással és csak valamennyire. Számos vonatkozásban ellátatlanul maradt és számos vonatkozásban nem tehetette meg a régi II. ügyosztály azt, amit meg kellett volna különben tennie. A magam részéről évről évre kértem a helyzet gyökeres szanálását sikertelenül.” A többlétszemélyzet megtérült volna „mert a nehéz és kényes pénzügyi operációkat megfelelőbben tudjuk ellenőrizni, mint eddig”. A II/a, a hazai nemzetiségekkel foglalkozó osztály feladatákként a közvetlen kormányzati feladatokon túl a viszonyok beható ismeretén alapuló „konkrét és általános természetű javaslatokat iniciáljon, esetleg nagy vonalakban ki is dolgozzon az egyes kormányzati ágak számára. ... megfigyelő, iniciáló javaslatokat tevő az illetékes minisztériumoknak fenti célok [„a magyar impérium alá visszakerült szlovák, ruthén lakosság jól érezze magát”] eléréséért munkálkodó intézkedések megtörténtét sürgető szerepet kell alakítania.” Pataky államtitkár javaslata a II/a és II/b ügyosztálynál szükséges személyzetgyarapításra és előléptetésekre vonatkozólag, 1939. március 28. MOL K 28 223–442–1939–L–16088. Mindezt azért hangsúlyozhatta két határrevízió után, mert az osztály addigi két évtizedes működését a koncepcionálás és a döntés-előkészítés tekintetében nem látta elég hatékonynak, ahogy erre, az anyagok nyersanyag jellegével együtt, Romsics is utalt hivataltörténetében. Romsics Ignác: Előszó ... i. m. 5.

³²⁷ MOL K 437 5–1924–10–824.

³²⁸ ...A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján. Magyar Kisebbség, Lugos, 1923, 143.

az ahhoz kapcsolódó dokumentációból.³²⁹ Ugyanitt több sérelemgyűjtemény is készült, néhányat fel is használtak propagandamunkákhoz,³³⁰ de a legátfogóbb nem került kiadásra.³³¹ Gyakoriak az egy-egy régióról vagy utazásról készült helyzetképek.³³² A legtöbb összefoglaló jelentés az oktatási helyzetről készült. Az iskolastatisztika a támogatások miatt is alapvető volt. A sérelmeken túl a diplomahonosítás, a romániai felsőoktatásban való részvétel, mint stratégiaváltás jelenik meg hangsúlyosan.³³³

A második nagyobb téma és feladatkör szintén dokumentációs jellegű volt, de ez alapvetően a *külügyi munka* számára készült. Volt, amikor ez a külügyi propagandát segítette, de elsődlegesen olyan romániai magyar sérelmek feldolgozását végezték el, amelyeket a nemzetközi fórumok elé (Népszövetség, kétoldalú tárgyalások) vittek és ezáltal próbált a budapesti külpolitika a román illetékesekre nyomást gyakorolni. Ennek része volt a kisebbségi szerződés értelmezésének tisztázása, az erdélyi volt MÁV és tisztviselői nyugdíjasok és a nyelvvizsgaügyben beadandó népszövetségi panaszok előkészítése.³³⁴

³²⁹ Lásd Keleti Actió MOL P 1077 I-XXII. kötet.

³³⁰ Barabás Endre: A romániai magyar kisebbség kultúrharca. E. Colban Népszövetségi szakértő számára készült jelentése: MOL K 28 153–258(I)–1925–0–366. Ch MacFarland jelentése az erdélyi kisebbségi egyházak helyzetéről: MOL V K 28 153–258(I)–1925–0–624. Az Észak–Kelet–Dél és Nyugat című revizionista kiadványok dokumentációja: MOL K 28 4–1937–11–G–15715.

³³¹ A NIT „A polgári jogegyenlőség kérdése Romániában a Népszövetség garanciája mellett, 1925” címmel szerette volna kiadni. Sebess ebben a Külügyminisztériumtól és a TESZK-től várt volna segítséget: MOL K 437 5–1925–2–164. De végül is az anyag kéziratban maradt. *A romániai magyar kisebbség vallásos, iskolai és közművelődési sérelmei*: Állami Levéltár Marosvásárhely, Fond Bernády [György hagyatéka], 52. dosszié, 1925, 96 f.

³³² Helyzetjelentések az oláhok által megszállott magyar területről: MOL K 28 153–258(II)–1925–0–10 f. 241–254. Bánsági helyzetjelentés, 1924. február 23. MOL K 437 4–1924–1–142. Egy szabadságon levő nyomozó helyzetjelentése Gyergyóból: MOL K 28 154–258(II)–1934–15998. Balássy Dénes jelentése Udvarhely vármegyéről és a helyi román politika főszereplőiről: MOL K 26-1266-1922-II. biz.-282. f. 75-108. Endes Miklós jelentése az erdélyi városok politikai viszonyairól: uo. 108–118. f. Gagyi Dénes jelentése az általános politikai helyzetről. uo. 119–150. f. Papp Antal összefoglaló jelentései Krassó-Szörény megye társadalmi-politikai helyzetéről: MOL K 26 1922–II–130.

³³³ Oktatási lapszemle Barabás Endrétől: MOL K 28 153–258(I)–1923–0992. Megyei iskolai adatok: K 28 161–266(II)–1923–0–122. Sebess Dénes levele Papp Antalhoz a magyarországi diplomák romániai honosításáról. Egy megállapodási tervezettel: MOL K 437 4–1924–1–365.; *A nemzeti kisebbségek közoktatási ügye Romániában*: MOL K 437 4–1924–1–380. f. 1–1. Feljegyzés az oktatási törvényjavaslatokról és az iskolaügyi tárgyalásokról: MOL K 437 5–1925–1–221. Helyzetkép a nyilvánossági jog nélkül működő zilahi Wesselényi Kollégium főgimnáziumáról: MOL K 437 7–1927–1–390. *Kimutatás az erdélyi magyar felekezeti elemi iskolák létszámának hullámzásáról az 1918–19. évtől az 1926–27. évig*: K 437 7–1927–1–436.; A Katolikus Status főgimnáziumainak leépítési ügye: MOL K 437 7–1928–1–53. Részletes román hivatalos nemzetiségi oktatási statisztika fordítása. Sebess Dénes Pataky Tibornak 1934. április 20. MOL K 28 161–266(II)–1934–0–15521. Lásd még az alfejezet elitképzésre vonatkozó forrásait.

³³⁴ 1923. augusztus 1-vel Romániában beszüntették a MÁV nyugdíjasok számára a nyugdíjfolyósítást. Ez kb. 10 ezer embert érintett. Kolozsvárról, 1923 decemberében kérték, hogy a Bukarestben tárgyaló magyar küldöttség vesse fel a kérdést: MOL K 437 4–1924–1–600. A Népszövetség mellett működő magyar titkárság vezetőjének értelmezése az 1919. december 9-i román kisebbségi szerződésről: K 437 4–1924–1–425. Az erdélyi magyar nyugdíjas tisztviselők ügyének Népszövetség elé vitelében kérik a genfi magyar népszövetségi titkárság tanácsait: K 28 153–258(I)–1925–0–345. Pataky Tibor levele Papp Antalhoz 1925. június 20. Az elbocsátott magyar tisztviselők ügyében beadott népszövetségi panaszhoz kér adatokat. Érdeklődik az előző anyag szerzője felől és instrukciókkal látja el: K 437 5–1925–1–264. Aradi MÁV alkalmazottak nyugdíjügyének iratai: MOL K 28 154–260(II)–1928–741. Magyar vasutasok tömeges

A harmadik témakör egy új, *a kisebbségpolitikában hatékony elit kinevelését* célozta. Pásint Ödön a SZEFE országos elnökeként már 1923-ban – jóval azelőtt, mikor 1927–1928-tól hivatalos álláspont lett, hogy az erdélyi magyar fiataloknak Romániában kell diplomát szerezniük – egy kolozsvári egyetemi internátus felállítását javasolta, amely találkahely és Magyarország felé kapcsolat is lehetne.³³⁵ Ez majd a Tanulmányi Bizottságok és az egyházi kollégiumok révén valósul meg Kolozsvárt. A húszas évek végén ezekből a kollégiumokból indulnak el az új magyar ifjúsági mozgalmak. A NIT illetve a II. osztály számára készült tanulmány az angol képzési programok erdélyi meghonosításáról. György Lajos a tudományos kutatások és tanárképzés feladatait foglalta össze, Gyallay Domokos pedig az 1926-os kulturális önszerveződésről számolt be.³³⁶ A diák önszerveződések, ösztöndíjprogram javaslatok, a gyámszülő társaságok munkája szintén a NIT-hez kapcsolódott és így a miniszterelnökség támogatását is élvezte.³³⁷ A harmincas évek társadalomszervező, tudásbeviteli programokban gondolkodó szemléletének jegyében született meg, szintén a képzési programokra és a székelyföldi fejlesztésekre koncentráló NIT reformjavaslat is.³³⁸

A negyedik témakörbe a romániai magyarság *belső integrációját* erősítő, az intaktságot veszélyeztető jelenségekről szóló feljegyzéseket sorolom. Ezek jelentős része

elbocsátására került sor 1933. április elején. Sebes Dénes levélben (1933. április 22.) hívja fel Pataky Tibor figyelmét arra, hogy ez nemzetközileg is használható ügy, mert a békeszerződéssel szerzett jogokat sértettek meg Romániában. A *Magyar vasutasok üldöztetése Romániában* című 50 oldalas dokumentációt és az OMP javaslatát is mellékeli. Sebes az 1933. május 6-i levelében közli, hogy Willer József OMP vezető közbenjárására sikerült 515 elbocsátott vasutast visszavetetni azzal, hogy két hónap múlva újra nyelvvizsgázhatnak: MOL K 28 154–258(II)–1933–O–11438. Hasonló részsikert értek el a felekezeti tanerők nyelvvizsga ügyében. Miután az OMP ebben az ügyben népszövetségi panaszt tett, a kormány a nyelvvizsga rendeletet visszavonta. Ezért az OMP is visszavonta genfi beadványát. MOL K 28 154–258(II)–1934–15998. Pásint Ödön emlékirata valószínűleg Bethlen István számára, 1923. december 18. MOL K 437 4–1924–1–30.

³³⁶ Kapussy Imre a Qundle Schoolokat szerette volna meghonosítani, de az ügyosztály erre nem látott Romániában lehetőséget: MOL K 28 161–266(II)–1925–O–674. Ellenben György Lajos programját (*A magyar tudományosság és a magyar tanárképzés jelenlegi helyzete és feladatai Erdélyben*) és Gyallay Domokos és a Magyar Nép körüli szerveződést messzemenően támogatták. Az előbbit közölte a *Magyar Kisebbség*, 2002. 2. 131–148., lelőhelye MOL K 28 161–266(II)–1927–O–183. Gyallay és Jancsó tájékoztatója MOL K 437 6–1926–2. f. 41–50.

³³⁷ 1927-ben ismertetés készül az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai szakosztályának megalakulásáról. A katolikus diákszövetség Incze Péteren keresztül Papp Antalhoz fordulnak, hogy támogassa 3 külföldi magyar ifjúsági vezető utazását a Cambridge-i kongresszusukra: MOL K 437 7–1928–1.

Grandpierre Emil javasolja, azt a később valóra vált gyakorlatot, hogy a magyar diákokat Franciaországba küldjék ösztöndíjjal tanulni, hogy ezzel is barátságosabbra hangolják át az ottani közvéleményt: MOL K 437 10–1928–12–323. A meglévő Barabás Endre, NIT koordinálta gyámszülő társaságokkal párhuzamosan Debrecenből javasolják a külföldi magyar ifjúság gyámszülő módszerrel való támogatását, de azt a II. osztályon nem tartották támogatandónak: MOL K 28 200–368(II)–1934–15998. Ellenben Barabás Endre arról számolt be, hogy 1925–1939 között 28 gondviselő társaság alakult és 1131 tag 113 968 P-vel támogatta a tanuló fiatalokat: MOL K 28 200–368(II)–1939–17802. Egy ilyen támogatott beszámolója; az osztály illetékes ügyintézője 1940-ben Makkai László: MOL K 28 200–368(II)–1940–L–15113.

³³⁸ Barabás Endre és Mester Miklós javaslatai. K 28 160–264–1940–20346.

Jancsó Benedek munkája, aki nem csak leírt egy-egy politikai viszonyrendszert, hanem, mind az erdélyi, mind a budapesti politikusok felé is üzeneteket fogalmazott meg, vagy épp azért dolgozott fel bizonyos témákat, hogy arra irányítsa a politikusok figyelmét. Ilyen volt például a székelyföldi Kisgazdapárt szervezése, a magyar zsidóság és a szociáldemokrácia OMP-hez való viszonya vagy a különböző párton belüli platformok elemzése.³³⁹ (A romániai magyar közvéleményt befolyásoló sajtóviszonyokba való magyarországi részvételt külön tárgyalom.) A korabeli magyar-magyar kapcsolattartás új, korszerű eszköze a rádió volt, ahol megpróbálták a külföldi magyar igényeket is kiszolgálni.³⁴⁰

Végezetül az ötödik fontos téma a *gazdasági kérdések és sérelmek* köre volt. Míg az utóbbira – és elsősorban a földreform és a nacionalizálás terén – folyamatosan készültek anyagok, addig a változásokat jól tükrözi három összefoglaló anyag. Gyárfás Elemérnek erdélyi bankszindikátus létrehozásával foglalkozó anyaga még a regionális gazdasági intézményrendszerben – budapesti decentralizációban, erdélyi önszerveződésben – gondolkodott.³⁴¹ A húszas évek második felében már a magyar szövetkezeti munkáról és a magyarországi intézmények romániai gazdasági lehetőségeiről készültek anyagok Erdélyben.³⁴² A harmincas évek végén pedig a pécsi Kisebbségi Körlevél szervezte konferencián a romániai magyar gazdaság önszerveződését és lehetőségeit taglalták.³⁴³

³³⁹ Sándor József OMP és Kiss Géza Nemzeti Liberális Párt képviselők felszólalása 1922. december 21. MOL K 28 153–258(I)–1923–O–159. Balogh Artur alkotmánytervezete: MOL K 28 153–258(I)–1923–O–992. *A román közvélemény és a Magyar Párt brassói nagygyűlése.* [Jancsó Benedek jelentése a újraszervezett OMP munkaprogramjáról]: MOL K 28 153–258(I)–1925–O–10. *A [OMP–BN] kalotaszegi tagozat gyűlése:* MOL K 28 153–258(I)–1925–O–130. Jancsó Benedek jelentése Bethlen István részére 1925. június 20.: *Gyulafehérvár vagy Csucsá:* MOL K 28 153–258(I)–1925–O–349. *Az erdélyi zsidóság és a Magyar Párt:* MOL K 28 153–258(I)–1925–O–5. *Az erdélyi magyar szociáldemokraták és az Erdélyi Magyar Párt egymáshoz való viszonyáról:* MOL K 28 153–258(I)–1925–O–31. Jancsó jelentése Bethlen Istvánhoz 1925. június 27.: *Az erdélyi magyar főiskolai tanulók helyzete:* MOL K 28 266(II)–1925–O–363. Jancsó Benedek politikai helyzetelemzése, 1926. K 437 6–1926–1–394. *Jelentés a magyar Kisgazdapárt székelyföldi szervezkedéséről.* Példa az orientálásra: „Székelyföldön haladéktalanul megkezdje [meg az OMP – BN] kulturális és gazdasági téren a szervező népi munkát, mert ellenkező esetben a magyar Kisgazdapárt sok hibája ellenére is Réthy [a Nemzeti Parasztpárthoz közelálló székelyudvarhelyi polgármester] agilis vezetése mellett előbb utóbb meg fogja hódítani a székely nép tekintélyes részét.” MOL K 28 154–258(II)–1933–O–11823. A romániai állampolgársági viszonyok felülvizsgálása. [Részletes dokumentáció, 60 f.]: K 28 154–258(II)–1938–O–15927.

³⁴⁰ Hlatky Endre a ME II. osztályának referense a rádió műsorigazgatójával tárgyalta a külföldi magyaroknak biztosítandó előadások és műsorok közvetítésével. A rádió közvetlen levelezésben állt a romániai magyar hallgatókkal és megpróbálta igényeiket kiszolgálni: K 28 154–258(II)–1934–16222. A második bécsi döntés után György Lajos a magyar rádió külföldi feladatiról emlékiratban fordult Teleki Pál miniszterelnökhöz, 1941. január 16. MOL K 28 160–264–1941–O–15196.

³⁴¹ Gyárfás Elemér: *Az Erdélyi Bankszindikátus megalakulása, helyzete és törekvései*, 1923. november 4. K 437 4–1924–1–342. Gyárfás budapesti tárgyalásairól Papp Antal emlékeztetője 1924. április 5. Uo.

³⁴² Teleki Artur a szövetkezeti munkáról: K 437 6–1926–1–290. Elemzés a romániai gazdasági viszonyokról és a magyar és magyarországi lehetőségekről: K 437 7–1927–1–101.

³⁴³ A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet 1937. június 3-án konferenciát rendezett *Az utódállamokkal való gazdasági kapcsolataink hatása a kisebbségi magyar nemzetrészekre* címmel. Bertalan István a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára a két ország közti gazdasági kapcsolatokról és annak a romániai magyarságra való hatásáról és a lehetőségekről adott elő. Oberding József pedig az erdélyi magyarság

6.4. A budapesti kérések és utasítások

A következőkben néhány olyan jellemző budapesti kormányzati kérést és utasítást szeretnék bemutatni, amelyek nem a nagypolitikai döntésekben, hanem a folyamatos magyar–magyar viszonyt alakították.

A romániai magyar sajtót a romániai magyar közvélemény reprezentációjának és alakítójának tekintették Magyarországról, ezért a legtöbb figyelmet az ott megjelenő véleményekre fordították. A budapesti NIT-nél és a kormányhivatalban az egyházi oktatás és a párt után a legfontosabb támogatandó intézménynek a sajtót tartották.

A húszas évek első felében a polgári radikálisnak számító *Keleti Újsággal* szemben Kolozsvárt az OMP és a budapesti illetékesek az *Ellenzéket* szerették volna központi, hivatalos magyar orgánummá fejleszteni. Ez a lap állt közelebb az egyházakhoz és a szerveződő OMP-hez. Azonban ide is becsúsztak Magyarországon nem tetsző közlemények.³⁴⁴ 1923 novemberében Bethlen István Béldi Kálmánt kérte fel arra, hogy Grandpierre Emil segítségével hozzon létre Balázs András, Kovács Kálmán, Bethlen György részvételével egy „szerkesztő bizottságot”, amely az anyagiak terén az igazgatóságot rendszeresen ellenőrizné és hetente két alkalommal üléselve a szerkesztést is instruálná.³⁴⁵ A lap célját az átszervezési terv a következőkben adta meg: „*a kisebbségi jogok állandó napirenden tartása, sérelmeik pontos, megbízható és lehetőleg hiteles hivatalos adatokon alapuló közlése, a Magyar Párt emelése, a magyarországi események bírálatától való tartózkodás, határozott keresztény irány, azonban minden antiszemita íz nélkül*”.³⁴⁶ A szerkesztő kiválasztása a szerkesztő bizottság hatásköre, a munkatársak jóváhagyása szintén. Ugyanakkor a lapot bőségesen el kell látni friss magyar hírekkel. Nagyon fontos, hogy „*a szépirodalmi rész összeállításánál az erdélyi írókra kell figyelemmel lenni s az erdélyi szellemi élet minden megnyilvánulásáról megfelelő módon beszámolni. A magyarországi írók*

gazdasági helyzetét ismertette, különös tekintettel a szövetkezeti munkára. K 28 4–11–1937–G–15650 illetve K 28 4–11–1937–G–16080 valamint a *Kisebbségi Körlevél* 1937. július [4. sz.].

³⁴⁴ Sebess azt kéri, hogy a legközelebbi üzenetben róják meg az *Ellenzék* szerkesztőjét, mert elismeréssel írtak a lapban Bóhm Vilmos könyvéről. Sebess Dénes levele Pataky Tiborhoz, 1923. július 16. K 28 198–367–1923–T–822.

³⁴⁵ A lap részvénytársaságként működött, de mivel Bethlen ezt „közvagyonként” emlegette, magyarországi kormányzati befektetésről volt szó. A bizottsági tagok a három legfontosabb magyar felekezetet és a pártvezetést, a legnagyobb erdélyi magyar társadalmi szervezetet, az EMGE-et (Bethlen az elnöke) is képviselték. MOL K 437 3–1923–1–811.

³⁴⁶ Uo. f 1. Maga a Bethlen levél mellékelt átszervezési terv valószínűleg – a szóhasználatból, szellemiségéből megítélve – Jancsó Benedek fogalmazványa.

szerepeltetése csak másodsorban történhetik”.³⁴⁷ Ugyanitt felmerül egy külön politikai lap létrehozásának ötlete is Jakabffy Elemér vezetésével, de ez nem valósult meg.³⁴⁸ Pontosabban az *Újság* című hírlap 1919-től (ez a XXI. évf.) 1924-ig független politikai napilapként jelent meg, majd 1926-tól az OMP hivatalos orgánuma volt 1927 augusztusáig, amikor beolvadt a Keleti Újságba, amely így a párt hivatalos lapja lett. A lap 1925–1927 között Paál Árpád vezetésével próbált önálló politikai irányvonalat kialakítani, de ehhez nem rendelkezett megfelelő anyagi háttérrel, így tudta az OMP megvásárolni a tönkrement hírlapot. A lábjegyzetben közölt célkitűzéseket a *Keleti Újság* valósította meg, az erdélyi magyar irodalom hírlapi integrációját pedig a Bánffy Miklós érdekkörébe került *Ellenzék* Kuncz Aladár szerkesztette irodalmi melléklete.³⁴⁹

Regionális pártlap létrehozása 1928-ban is felmerült Nagyváradon. A katolikus intézményekhez kötődő Perédy György tárgyalt mind a pártvezetőkkel, mind a magyarországi illetékesekkel egy ottani lap létrehozásáról, de lényegében mindkét helyen elutasították. Magyarországról még azzal biztatták, hogy az ügyre visszatérnek, ha jobb lesz a gazdasági helyzet.³⁵⁰ Erre nem került sor, ellenben 1931-ben Nagyváradon ugyanezen kör hozta létre az *Erdélyi Lapokat*, amely németbarát és antiszemita vonalat képviselt. (Az általam ismert sajtótámogatási anyagokban nem szerepel.)

A következő példa főszereplője az előbb még bizalmi politikai állásra javasolt, az 1918 előtti magyar politikai életben fiatal munkapárti politikusként Tisza István környezetéhez tartozó Jakabffy Elemér. Mikor 1924-be Jakabffy Tătărescu találkozóra sor kerül³⁵¹ és ezért az OMP-n belül támadások érik Jakabffyt, Budapesten Sebess Dénes rákérdező Papp Antalnál, hogy ebben a helyzetben el kell-e járnia a *Magyar Kisebbség* ügyében?³⁵² Ami szerkesztőváltást vagy támogatásmegvonást jelenthetett volna. Erre azonban nem került sor, mert Jakabffy feltehetőleg feltétel nélkül élvezte Papp Antal bizalmát. Ez derül ki a következő ügyből is.

³⁴⁷ Uo. f. 2.

³⁴⁸ „Az oláhországi magyarság eredményes kisebbségi politikát csak úgy folytathat, ha mindig megfelelő módon tud simulni az adott viszonyokhoz, anélkül azonban, hogy jogaiból alkudna vagy magát megalázná. E politikai taktika előkészítésére s majd képviselésére egy nagyobb sajtóorgánum szükséges. Egyedül az *Újság* alkalmas erre, hogy azonban a kívánt hatást el is érje függetleníteni kell – legalább formailag az *Ellenzék* RT-től. Ez egy *Újság* kiadó r. t. szervezésével történhetik, úgy, hogy azonban az adminisztráció stb. – költségkímélésből – egy maradjon.” Uo. 2.

³⁴⁹ Kuncz budapesti gimnáziumi tanárként a Miniszterelnökség kérésére kapott a munkahelyén fizetésnélküli, határozatlan idejű szabadságot, mikor visszatért Erdélybe.

³⁵⁰ Pataky Tibor levele Papp Antalhoz, 1928. július. MOL K 437 7–1928–1 f. 104–109.

³⁵¹ Itt Tătărescu az OMP-vel való tárgyalások előfeltételeként a pártvezetésen belüli személycserét vetette fel. Részletes elemzése Bárdi Nándor: Az ismeretlen vízmásos és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1923–1924. In *Etnopolitika*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 177–191.

³⁵² MOL K 437 5–1925–2–325.

Pataky 1926 májusában levélben jelezte Papp Antalnak, hogy a *Magyar Kisebbségben* és az *Ellenzékben* a csehszlovákiai és a romániai kisebbségjogi viszonyokat összevető írások jelentek meg (Csehszlovákiában és nálunk. *Ellenzék*, 1926. április 22.), amelyeket a csehszlovák kormány otthon felhasználhat a magyar kisebbségekkel szemben. A széleskörűen biztosított nyelvhasználati jogok megállapítása különösen rossz hivatkozási alap lehet magyar szempontból. „ezek a cikkek a romániai magyar kisebbség érdekében íródtak, a cikkírók nem számolnak azonban azzal, hogy a cseh kormányt milyen előnyös helyzetbe hozzák a felvidéki magyar kisebbségekkel szemben. Ezekre való tekintettel tisztelettel felkérlek, szíveskedjél fent jelzett lapoknak megfelelő úton odahatni, hogy a jövőben ilyen beállítású cikkek közlésétől tartózkodjanak.”³⁵³ Nagyon furcsa módon Pataky levelét csak decemberben „kapta meg” Papp, aki megkérte – a támogatásközvetítő – Tubán Tibort, hogy a problémára hívja fel Jakabffy figyelmét. Papp december 30-i levelére Tubán január 6-án válaszolt azzal, hogy „Jakabffy a jelenlétedben mutatta ki, hogy a megjegyzések rá nem vonatkoznak, kéri, hogy illetékes helyen pontosan mutassák ki az inkriminált részeket.”³⁵⁴ Másnap Papp Patakynak is válaszolt hivatalos levélben és közölte, hogy január 5-én Jakabffyval keresték a cikkeket és arra kéri, hogy az illetékesek mutassák meg az inkriminált részeket. „Az *Ellenzék* és a *Magyar Párt* között a kapcsolatok úgyszólván teljesen megszakadván, nem áll módomban oda hatásosan rendelkezést küldeni. Előjegyeztem azonban, hogy amint alkalom adódik Gr. B[ánffy–BN].M[iklóst–BN].-t kérem fel megfelelő inventiora.”³⁵⁵ Ezzel az ügy írásbeli hivatalos része le volt tudva. Hogy szóban mi történhetett a hetente találkozó budapesti illetékesek és a havonta a fővárosban idéző Jakabffy között, nem tudjuk. Valószínűleg Pataky a mihez tartás végett figyelmeztetett, Papp ezt nem tartotta olyan fontosnak, Jakabffyt pedig teljesen más megfontolás vezette: neki az volt a fontos, hogy Romániában felmutassa, hogy egy szintén kisantant országban a romániaihoz képest mennyire másként lehet a nyelvi jogokat kezelni.³⁵⁶ Tehát neki erdélyi magyar szemszöge volt, míg Pataky egyben látta az összefüggéseket.

A *Magyar Kisebbség* és Jakabffy történetéhez tartozik még az a momentum is, hogy amikor 1940 januárjában az 1930-ban készült kisebbségi törvénytervezetét szerette volna lapjában publikálni – mivel Tătărescu miniszterelnök kilátásba helyezte a kisebbségi kérdés

³⁵³ K 437 7–1927–1–8 f. 2.

³⁵⁴ Tubán Tibor levele Papp Antalnak 1927. január 7. Uo. f. 4. A *Magyar Kisebbség* közleménye: A csehszlovákiai nyelvtörvény végrehajtási rendelete. 1926. 5., 7., 9. sz. Lényegében szó szerinti fordításról van szó, rövid és semleges szerkesztői bevezetővel.

³⁵⁵ Papp Antal levele Pataky Tibornak, 1927. január 7. Uo. f. 3.

³⁵⁶ A csehszlovákiai nyelvtörvény végrehajtási rendelete. *Magyar Kisebbség*, 1926. 5. sz. 179. Jakabffy szerkesztői felvezetője kisantant mintaként nyilatkozik a szövegről.

külön törvényi szabályozását – Pataky és Teleki kérésére a már kész lapszám helyett egy másikat hozott ki, mivel akkor már a területi revízió és nem a kisebbségi jogvédelem volt napirenden.³⁵⁷

A sajtónyilvánossághoz tartozik még Pataky Tibornak, 1928-ban az OMP-hez intézett kérése, miszerint legyenek nyitottabbak a sajtó irányába.³⁵⁸

A támogatási rendszer vonatkozásában láttuk, hogy a kolozsváriak a felekezeti oktatási segélyek elosztása tekintetében a budapesti, hívek száma szerinti elosztás helyett képesek voltak az iskola és a tanszemélyzet száma alapján az elosztást megvalósítani. A Kolozsvár–partiumi egyenlőtlen támogatásokra és megfigyelésekre hivatkozva 1922-ben Sebess azt javasolta, hogy egyenesen Budapestről szervezzék meg a romániai segélyeket.³⁵⁹ Ezt azonban Grandpierrék semlegesíteni tudták a magyar egység szükségességének érvével és a szerveződő pártközpont folyamatos erősítésével. Ennek a központnak az apparátusát, minimum két tisztviseelő alkalmazását, a bukaresti követség vízumbevételeiből gazdálkodták ki (20–25 ezer lei), Bethlen jóváhagyásával. Ugyanakkor Ugron István pártelnökké választását is jóváhagyásra terjesztették fel Budapestre.³⁶⁰

Bethlen elvi kérdésekben is kifejtette a véleményét. A népszövetségi beadványokkal kapcsolatban a román kisebbségi szerződés 11.§-nak – szász és székely közületek oktatási, vallási önkormányzatának – állandó számonkérést szorgalmazta.³⁶¹ A gyakorlati politikai döntések magyarországi ellenőrzéséről (vezetőválasztás, paktumtárgyalások) részletes feldolgozást adtam a dolgozat 3. fejezetében. A Bethlen utáni korszakban mindez átkerült a

³⁵⁷ Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. Emlékirat, kéziratként. OSZK Kézirattár F 625/1486. 92–93.

³⁵⁸ Pataky Tibor levele Papp Antalhoz, 1928. december 18. Illetékes helyről úgy értesült (valószínűleg a miniszterelnöktől), hogy az OMP vezetői az aktuális politikai kérdésekről a magyar lapok tudósítóit nem tájékoztatja, sőt gorombán elutasítja őket s emiatt a román kollégáik előtt is szégyenkezniük kellett. Így „*az újságírók kellő tájékoztatás hiányában fontos politikai kérdésekben sokszor a magyarság érdekeivel ellentétes közleményeket hoznak. Felkérlek szíveskedjél – figyelmeztesse megfelelő úton a Magyar Párt vezetőségét e sérelemre és egyben nyomatékosan figyelmeztesse, hogy a jövőben ily anomáliák elkerülése végett a sajtónak a kellő információt megadják, s általában a tudósításokat udvariasabban kezeljék.*” MOL K 437 7–1928–1–193

³⁵⁹ Sebess Dénes levele Petri Pálhoz, 1922. február 7. MOL K 28 198–367–1925–T–55 f. 71.

³⁶⁰ Rubidó–Zichy István bukaresti követ levele Bethlen Istvánhoz. 1924. február 10., Papp Antal válaszfeljegyzése, 1924. február 19., arról, hogy Grandpierre beszélt Bethlen Istvánnal és jóváhagyták a fejlesztést, és még az elnök illetve alelnök választás előtt, áprilisban meg is szeretnék valósítani. MOL K 437-4-1924-1-101.

³⁶¹ Bethlen István levele Jancsó Benedeknek, a népszövetségi beadványokkal kapcsolatos teendőkről. 1925. július 31. „*Felhasználnám ezt az alkalmat arra, hogy tisztáztassék vajon mit jelent és mit involvál a székelyeknek adott kulturális autonómia (lásd az észtt törvényt a kisebbségek kulturális autonómiájáról). Erről lemondani nem szabad. Sőt megvalósítását követelni kell. És azért kell harcolni, hogy székelynek fogadtassék el mindaz, aki annak vallja magát; mert evvel a kérdés el lenne intézve. De ha még nem is lehetne ezt elfogadtatni akkor is követelni kell, mert akkor a magyar vármegyékben az egyházak a székely földön a székely kisebbség autonómiájáért kell harcolni iskolai dolgokban. Fel kell vetni az egyetem, a tanárképző, a különféle gazdasági szakoktatás kérdésének szabadságát melyek a törvényben kell megoldást nyerjenek, és amelyekről az hallgat és nem koncendálja azokat.*” MOL K 437 5–1925–2–308359. f. 359.

Külgügyminisztérium hatókörébe, és a politikai intenciók inkább a követségen, mint a Miniszterelnökség II. osztályán keresztül működtek.³⁶²

6.5. A budapesti ügyintézés

A következőkben a NIT, a TESzK és a Miniszterelnökség közt forgandó romániai magyar vonatkozású ügyekről szölok. Ezeket négy témakörbe csoportosítottam. Egyrészt a belső pénzáttalásokkal és a szervezetek működésével kapcsolatos levelezésről, de még nagyobb arányban a Magyarországra áttelepültek vagy az ide készülők segélykéréseiről volt szó. A másik két csoport a külhoniak magyarországi ügyeinek politikai támogatása illetve a belügyi hírszolgálati jelentések.

A magyarországi kérelmek egy része igazolás volt az 1918 utáni erdélyi magyar szervezkedésben való részvételről, amelyet Grandpierre Emil adhatott, egy még a húszas évek első felében összeállított jegyzék, illetve erdélyi informátorai révén.³⁶³ A további kérelmek – százas nagyságrendben – mind egyéni; internátusi és iskolai elhelyezések; állás és kinevezéskérelmek; hiteligényekként sorolhatók ide.³⁶⁴

A szervezetek működésével kapcsolatos pénzügyi levelezéseken túl fontos az irredenta korlátozása és integrálása,³⁶⁵ valamint a menekült közalkalmazottak rejtett státusban való

³⁶² Lásd erre *A magyar párt feladatai a liberális kormánnyal a kisebbségi kérdésben felveendő tárgyalások körül*: MOL K 64 71–1937–27–164. res pol. III. 11 f. 88–100. *Az OMP és a magyar-román közeledés terve*, 1937. április 22. MOL K 64 71–1937–27–64 f. 324–332.

³⁶³ Grandpierre Emil igazolása Török Andornak, 1926. február 18. Igazolja, hogy a háromszéki tisztviselői ellenállás egyik vezető emberéről van szó. „Éppen ezért fölvetett abba a bizalmas névjegyzékbe, amelybe fölvettek részére kilátásba helyezett a magyarországi bármikori elhelyezés.” MOL K 437 7–1926–11–61. Török kérvénye: MOL K 437 7–1926–10–109. Szász Béla is kap igazolást, de a titkos jegyzékben nem szerepelt: K 437 7–1926–11–118. Hasonló igazolási kérelmek: MOL K 437 7–1926–11–32; MOL K 437 7–1926–11–175.; MOL K 437 7–1926–11–433.; MOL K 437 7–1927–10–406. Pataky Pappnál leinformálja Hantos Gyulát, evangélikus iskolaigazgatót, a tisztviselő segélyezés titkárát: MOL K 437 7–1925–11–314. Papp András szászvárosi exrendőrkapitány munka nélkül maradt és segélyért fordul a budapesti illetékesekhez. Papp Antalhoz ezzel kapcsolatos, de általános érvényű álláspontja: „Sem alap, sem mód nincs arra, hogy a megszállott területeken levő inséges, volt magyar tisztviselők, akik ma már nem is magyar állampolgárok, innen segélyeztessenek. Ezért folyamodót innen nem lehet segélyezni, s csupán csak az volt lehetséges, hogy bizalmas úton az erdélyi jótékony intézmények figyelme felhívatott folyamodó ügyének kivizsgálására s a lehetőség határain belül leendő támogatására.” 1933. február 7. MOL K 28 160–264–1933–O–110105. Egy másik helyzet az a nyugdíjigény kérdése lásd pl. Szurdoki Kornél esetét: „Tekintettel arra, hogy 35 évig, mint tényleges katona szolgáltam és az összeomlás után az akkori Honvédelmi Miniszter Bartha ezredes úr, parancsára maradtam Erdélyben és 22 évig, ebből 14 évet, mint a volt magyar párt és most mint a nagyszabeni magyar népközösség elnöke, teljesen dolgoztam és dolgozom a magyar ügyért...” MOL K 28 161–264(II)–1940–O–31078.

³⁶⁴ Az 1919-es eseményekkel kapcsolatos kérelmek: MOL K 437 7–1927–11–210 ... 613. [tétel] 230 f. Elutasítások: MOL K 437 7–1925–11–263.; MOL K 437 7–1925–11–20. Bethlenhez címzett kérések, véleményezésre kiadva és elutasítva: MOL K 28 160–264–1930–O–5309; MOL K 28 160–264–1930–O–5495.; MOL K 28 160–264–1930–O–5448.;

³⁶⁵ MOL K 437–10–1928–10–386.

elhelyezésének tisztázása.³⁶⁶ Külön a NIT feladata volt a romániai magyar politikai foglyok magyarországi fogadása és ellátása is.³⁶⁷ A napi belügyminisztériumi hírek döntően a határállomásokról (elsősorban Biharkesztesről) érkeztek, és egy minisztériumi közvetítőn keresztül jutottak el a Miniszterelnökség II. osztályára.³⁶⁸ A politikai dokumentumokat pedig a NIT sajtószemlélői szerezhették be és fordították magyarra.³⁶⁹

Külön kategóriába sorolom azokat az ügyeket, amikor Magyarországon belül próbálnak a romániai magyarság számára nem anyagi, hanem ügykezelésbeli könnyítéseket elérni. Erre példa Ravasz László azon kérése a miniszterelnöktől, hogy szóljon a Zsilvölgyi Kőszénbányák alelnökének, hogy az ottani református egyházzal, még a nacionalizálás előtt kössön szerződést egy egyházi telekért a templom telkén felépítendő szolgálati lakások és iskola ügyében.³⁷⁰ Nem pusztán hivatali ügy, hanem komoly anyagi érdekek miatt nyomozott Papp Antal a máramarosszigeti református főgimnázium nyíregyházi 1173 holdnyi vagyona után.³⁷¹ Ennek a jövedelme szolgálná a moldvai református missziót, de nem tudni, hogy történt-e vagyonváltás, és ha igen hova fizettek, ha nem akkor hova lett az erre szánt összeg? A jogi, emancipatórikus könnyítésekre példa, amikor Papp a budapesti tudományegyetem tanácsához fordul, azzal a kérdéssel, hogy a Romániában 1924-től bevezetett baccalauratusi – az egyetemi tanulmányokra jogosító – vizsga miatt milyen papírok szükségesek? Ugyanis a magyarokat tömegesen buktatták meg az érettségien, így csak abszolváló bizonyítvánnyal rendelkeztek. Az egyetem hallgatólagosan elfogadta az abszolváló vizsga papírt, de magyar nyelvből és irodalomból valamint történelemből ragaszkodtak a kiegészítő vizsgához.³⁷² Gyakori volt a hivatalos tulajdoni igazolás kérés is. Erre példa a kolozsvári református felső leánynevelő intézet kérése az 1918 tavaszi telekvásárlással

³⁶⁶ Részletes dokumentáció: MOL K 28 198–366–1923–T–468. f. 8–96.

³⁶⁷ Fogadás, lakás, álláshelyezés ügyek: MOL K 28 153–258(I)–1923–O–504.; MOL K 28 153–258(I)–1923–O–509.; MOL K 28 153–258(I)–1923–O–608.; MOL K 28 153–258(I)–1923–O–617.; MOL K 437 4–1924–2–534.

³⁶⁸ Boór miniszteri tanácsos állt Patakyval kapcsolatba: MOL K 28 154–258(II)–1934–5338.; MOL K 28 154–258(II)–1934–5338.; MOL K 28 154–258(II)–1934–O–16373.; MOL K 28 154–258(II)–1934–O–1640.; „Bizalmi egyénektől származó benti jelentések” MOL K 28 154–258(II)–1936–O–16762. ...16764...16820...16847; A budapesti román követség jelentéseiről: MOL K 28 154–258(II)–1937–O–15017.;

³⁶⁹ Pl. *Kivonat az oláh iskolaügyi törvényjavaslatból* MOL K 437 5-1925-1-198. Az erdélyi latin szertartású püspökség szervezeti szabályzata: MOL K 437-7-1928-1-181. A kolozsvári egyetemi klinika nyelvrendeletének fordítása: MOL K 28 154-258(II)-1929-O-133. MADOSZ antinervizionista röplapja, 1937. január 11. MOL K 28 154–258(II)–1938–O–15149.;

³⁷⁰ Ravasz László levele Bethlen Istvánhoz, 1924. május 26. Majd Ullmann Adolf válaszolt 1924. június 26-án, hogy nem is tud erről az egyházi igényről, ahogy a helyi egyházköztség sem. Végül kiderült, hogy Nagy Károly kolozsvári püspök és a bányaigazgató tárgyaltak erről. Meg is történt a budapesti közbenjárás, csak helyben nem szóltak a szereplőknek: MOL K 28 160–264–192 –O–508.

³⁷¹ MOL K 28 160–264–1933–O–11260.

³⁷² Az egyetemi vélemény és könnyítés: MOL K 437 4–1924–2–273. Ravasz közbenjárása: MOL K 28 161–266(II)–1925–O–399. Papp megígéri, hogy az ügyet liberálisan fogják kezelni.

kapcsolatban. Azt kellett igazolni, hogy nem állami adomány volt, hanem tényleges vásárlás. Máskülönb a román állam igényt tarthatott a telekre és az iskolára.³⁷³ Ugyanígy a kolozsvári református egyházközség arról kért igazolást, hogy eladott a Nemzeti Múzeumnak egy kelyhet, és ezt a VKM több részletben fogja kifizetni, s ez lehet a fedezete a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől felveendő kölcsönének. A minisztériumi igazolás ügyében Pataky járt el.³⁷⁴ Sokkal kisebb, de napi ügy pl. amikor Glattfelder Gyula csanádi püspök szállást intéz Papp Antalnál az erdélyi tanárok tanulmányútjára.³⁷⁵ Ugyanígy egy 1933-as továbbképzés alkalmával a MÁV 20 szabadjegyet biztosít, de itt a miniszterelnökhöz címezik az felajánlás.³⁷⁶

Az előbbieken részletesen ismertetett támogatási keretek segítségével jött létre az a romániai magyar nemzetkisebbségi intézményesség és új elit, amely a harmincas évekre a népszolgálat révén egy új kisebbségi szocializációs keretet teremtett meg illetve a párhuzamos kisebbségi társadalom építésén dolgozott. Így külön politikai entitásként pártpolitikai és társadalompolitikai stratégiákat valósíthattak meg. Az ezek révén szerzett tapasztalatok pedig a mai napig hatással vannak a romániai magyar kisebbségi elit közösségépítésére.

³⁷³ MOL K437 5–1925–1–18.

³⁷⁴ MOL K 437 7–1927–10–563.

³⁷⁵ MOL K 437 7–1928–1 f. 154.

³⁷⁶ MOL K 28 160-264-1933 –T–11807.